ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા

ગૂજરાતી ત્રીજી ચોપડી

પ્રકાશક: ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ પાઠ્યપુસ્તક ૨૮ મું

વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા

ગૂજરાતી ત્રીજી ચોપડી

સંયોજક
છોટાલાલ બાળકૃષ્ણ પુરાણી
ભરૂચ કેળવણી મંડળ,
ભરૂચ.

પ્રકાશક
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

સં. ૧૯૮૫] બીજી આવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦

કિંમત ૦–૬–૬

પ્રકાશક :
નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ
મહામાત્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

મુદ્રક :
પટેલ મૂળચંદભાઈ ત્રિકમલાલ
સૂર્યપ્રકાશ મુદ્રણાલય
પાનકોરનાકા—અમદાવાદ

સાંકળિઉં

વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા

ગૂજરાતી ત્રીજી ચોપડી

પાઠ ૧ લો—આપણી ભરતભૂમિ

શ્વેત ઋક્ષ વિંધ્યાચળ મહેન્દ્ર ખુશનુમા
બ્રહ્મપુત્રા દ્વારિકા

આપણી ભરતભૂમિ એ શબ્દો બોલતાં કેવો આનંદ

થાય છે! આખી દુનિયામાં ફરો પણ આપણી ભરતભૂમિ જેવો ઉત્તમ દેશ ક્યાંય નથી. દુનિયાના બધા દેશ કરતાં આપણો દેશ ચડિયાતો છે. આખી દુનિયાના બધા દેશ કરતાં આપણો દેશ સારો છે.

દુનિયામાં સૌથી ઊંચા પર્વત આપણા દેશમાં છે. સૌથી સરસ નદીઓ આપણી છે. આપણા દેશમાં, આપણા હિંદમાં, આપણી વહાલી ભરતભૂમિમાં બધી જાતનાં ઉત્તમ ફળફૂલ થાય છે. મારા દેશની માટી બીજા દેશના સોના કરતાં મારે મન અધિક છે. ઓ વહાલી ભરતભૂમિ તને હજારો વાર વંદન હો!

બરફના શ્વેત મુગટને માથે ધારણ કરનાર ઊંચો પહેરેગીર હિમાલય, હે મા, તારે ઉત્તર બારણે બેઠો છે. દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર, પૂર્વે બંગાળાનો સાગર, અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્રનાં શ્યામ મોજાંઓની છોળો તને નવડાવી રહી છે!

ઉત્તરે મહાન હિમાલય, દક્ષિણે મલય પર્વત, પશ્ચિમે સહ્યપર્વત, પૂર્વે મહેન્દ્રપર્વત અને મધ્યમાં વિંધ્યાચળ; એટલા હિંદના મુખ્ય અને પવિત્ર પર્વતો છે. વિંધ્યાચળનો પૂર્વ છેડો ઋક્ષ પર્વત અને પશ્ચિમ છેડો પારિયાત્ર પર્વત કહેવાય છે.

હિમાલયના પડખામાં હજારો નદીઓ ખેલી રહી છે! અને તેની ખુશનુમા હવાથી સ્વર્ગમાં પણ ન હોય

તેવાં સુંદર ફળફૂલવાળાં ઝાડ થાય છે. ગંગા, યમુના, બ્રહ્મપુત્રા, સરયૂ, ગોમતી, સિંધુ, સતલજ, બિયાસ, રાવી, ચિનાબ અને જેલમ જેવી મોટી જળથી ભરેલી નદીઓ તેમાંથી જ નીકળે છે. વિંધ્યમાંથી નર્મદા અને તાપી તથા શોણ નદીઓ નીકળે છે. સહ્ય પર્વતમાંથી ગોદાવરી અને કૃષ્ણા જેવી પવિત્ર નદીઓ વહે છે. દક્ષિણમાં પવિત્ર કાવેરી નદી છે. નહાતી વખતે આ બધી નદીઓ આપણે યાદ કરીએ છીએ.

સફેદ, ઠંડા, સ્વચ્છ જળવાળી સુંદર પવિત્ર ગંગાને કિનારે પવિત્ર કાશી નગરી આવેલી છે. શ્રી રામચંદ્રજીની જન્મભૂમિ અયોધ્યા સરયૂ નદી પર આવેલી છે. શ્રીકૃષ્ણની રાજધાની મથુરા નગરી યમુના તટ પર છે. હરદ્વાર પાસેની માયાનગરી પણ ગંગાને કિનારે છે. કાંચીને હાલ કાંજીવરમ કહે છે. તે હિંદના દક્ષિણ છેડા આગળ છે. અવન્તી નગરી તે હાલનું ઉજ્જૈન. એ માળવા દેશમાં સિપ્રા નદીને કાંઠે છે. દ્વારિકા કાઠિયાવાડમાં સમુદ્ર કિનારે છે. આ સાત નગરીઓ હિંદનાં સાત પવિત્ર ધામ છે.

અસલી કાળમાં ભરત નામના બળવાન રાજાએ આખા હિંદ ઉપર પોતાની આણ વર્તાવી તેને એક દેશ બનાવ્યો. એના નામ પરથી આ દેશનું નામ ‘ભરતભૂમિ’ પાડવામાં આવ્યું. એને ‘ભરતખંડ’ અથવા ‘ભારતવર્ષ’ પણ કહે છે.

એ હિંદ પણ કહેવાય છે. હિંદુસ્તાન પણ તેનું જ નામ. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહૂદી વગેરે જે જે આપણા દેશમાં રહે છે તે બધાની એ માતૃભૂમિ છે.

આપણો દેશ સત્યની અને ધર્મની ભૂમિ છે. એનું માન જાળવવું એ દરેક હિંદવાસીની ફરજ છે. એના વાવટાનું રક્ષણ કરવું એ દરેક હિંદીનો ધર્મ છે.

આપણી પવિત્ર માતૃભૂમિનો સદા જય થાઓ !

वंदे मातरम् ।

जननी अने जन्मभूमि स्वर्गथी पण अधिक छे.

પાઠ ૨ જો—સ્વદેશસ્તુતિ

પ્રૌઢ ભવ્ય નરરત્ન

ઓ ભરતભૂમિના પહાડો! તમ શિર પૂગ્યાં આકાશ!
તમ જેવા જગમાં બીજા, નથી ઊંચા કોની પાસ!

છે પ્રૌઢ પ્રતાપ તમારો, તમ ભવ્ય જ છે ભંડાર!
મુજ ભરતભૂમિનો જગમાં, વરતાવો જયજયકાર!

ઓ ભરતભૂમિની નદીઓ, તમ સુંદર ચિત્ર ચરિત્ર!
તમ જેવી જગમાં બીજી, નથી કોઈ પરમ પવિત્ર!

ઓ ભરતભૂમિના પુત્રો! મુજ દેશતણાં નરરત્ન!
જે ગયા ધ્રુજાવી ધરણી, કરીને કંઈ લાખ પ્રયત્ન:

તમ શૌર્ય અને તમ પ્રીતિ, ભરજો વીરા સહુ ઠાર
નિજ ભરતભૂમિનો જગમાં, વરતાવો જયજયકાર

(ખબરદાર)

પાઠ ૩ જો-સાચો મોહન

અંતઃકરણ	પ્રસિદ્ધ	પૂજ્ય
પ્રતિજ્ઞા	બુટ્ટો	ઉચ્ચાર

રાજકોટમાં એક ખાનદાન વૈષ્ણવ કુટુંબ રહેતું હતું. કુટુંબના વડા કરમચંદ શેઠ રાજ્યના કારભારી હતા. લોકો તેમને કબા ગાંધીને નામે ઓળખતા. તેમને કાળિદાસ, કરસન અને મોહન એમ ત્રણ છોકરા હતા. કાળિદાસ સૌથી મોટો અને મોહન સૌથી નાનો હતો. કારભારીના નોકરચાકરો આ છોકરાઓની ખુશામત કરે તેથી તથા તેમની સોબતથી આ છોકરાઓ બગડ્યા હતા. તેમાં કરસન બહુ શોખીન અને ઉડાઉ બની ગયો હતો. એને બજારમાંથી જાતજાતની ચીજો ખાવાની ટેવ પડી હતી. પાસે પૈસા તો પૂરા હોય નહિ, તેથી એ ઘણી વાર આ શોખ પૂરા પાડવા માટે કરજ કરતો. મોહનને કરસન-નાં અપલક્ષણોની ખબર પડતી, પણ મોટાભાઇને કશું કહી શકતો નહિ. અને એની વાતોને છુપાવી રાખતો.

એકવાર કરજના પૈસા ચૂકવવા માટે પોતાના હાથ પરની કલ્લીમાંથી થોડું સોનું કપાવી વેચી તેના પૈસા મેળવવાનો બુટ્ટો કરસનના મનમાં ઊઠયો. તેણે મોહનને પોતાના મનની વાત કહી. કરસનની હોશિયારીથી મોહન

અંજાઇ ગયો. કલ્લીનું સોનું વેચી બંને ભાઇઓએ મોજશોખ કર્યો.

પોતાના મોટાભાઈની ચોરીની વાત મોહને છુપાવી તો ખરી પણ તે તેના મનમાં ખટકયા કરતી હતી. વિચાર કરતાં તેને સમજાયું કે "મેં આજ ખોટું કામ કર્યું છે." પોતે કરેલા પાપની વાત તેના ચિત્તમાંથી ખસી નહોતી. એના પવિત્ર અંતઃકરણથી આખરે એ પાપનો ભાર સહન ન થયો.

એના પિતાને એ વાત મોઢેથી કહેવાની તો એની હિમ્મત ચાલી નહિ. પણ બધી હકીકત જણાવી ફરીથી આવું પાપ ન કરવાનું વચન આપી, માફી માગવા માટે એણે પોતાના પિતાને એક ચિઠ્ઠી લખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પિતા માંદા હોવાથી એક ખાટલામાં સૂઈ રેહેતા. મોહને સાંજે ચાર વાગે લખેલો કાગળ લઈ પિતાના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો, અને બીતાં બીતાં એમના હાથમાં ચિઠ્ઠી મૂકી, અને પિતાની સામે જોતો બેસી રહ્યો.

કબા ગાંધી માંદા માંદા પણ બેઠા થયા, અને ચશ્માં ચડાવી ચિઠ્ઠી વાંચતા બેઠા.

પિતાજી જેમ જેમ ચિઠ્ઠી વાંચતા ગયા, તેમ તેમ છોકરાઓ આટલી હદ સુધી બગડયા છે જાણી એમને અતિશય દુઃખ થયું. એમની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. એમનાથી એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ.

મોહને કાગળમાં ફરીથી આવું ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા આપી, માફી માગી હતી. તેથી એના પિતાએ સંતોષ વાળ્યો, અને ચિઠ્ઠીને ફાડી નાંખી, પાછા સૂઇ ગયા. એમણે એ વાતનો કદી ઉચ્ચાર પણ કર્યો નહિ.

મોહને પણ પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞા કદી તોડી નહિ. એણે એવી રીતે પિતાએ આપેલી માફીનો સદુપયોગ કર્યો.

સત્ય માટે આગ્રહ રાખનાર આ નાના મોહનને તમે ઓળખ્યો ? તે બીજો કોઈ જ નહિ, પણ આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ થએલા આપણા પૂજ્ય **મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.**

सत्य ए ज परम धर्म छे.

પાઠ ૪ થો-ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૧ લો

સુનીતિ સુરુચિ અપરમા વ્રત મહેણું આજ્ઞા

સત્યયુગમાં ઉત્તાનપાદ નામનો એક રાજા થઈ ગયો. તેને બે રાણીઓ હતી. એકનું નામ સુરુચિ અને બીજીનું નામ સુનીતિ. સુરુચિ માનીતી હતી અને તેને ઉત્તમ નામનો એક પુત્ર હતો. સુનીતિ તો અણમાનીતી હતી અને તેને ધ્રુવજી નામે એક પુત્ર હતો.

રાજા એક દિવસ સભામાં બેઠો હતો અને ઉત્તમને ખોળામાં લઈ લાડ લડાવતો હતો. રાણી સુરુચિ પાસે બેઠી હતી. રાજારાણીને હૈડે હરખ માતો નહોતો. એવામાં ધ્રુવજી ત્યાં રમતા રમતા જઈ પહોંચ્યા. તેમને પણ બાપુના ખોળામાં બેસવાનું મન થયું અને હસતા હસતા બાપુની પાસે ગયા. સુરુચિ પાસે હતી તેથી તેને વશ થયેલા રાજાએ ધ્રુવજીને ખોળામાં લીધા નહિ. સુરુચિએ કહ્યું, " તને રાજાના ખોળામાં બેસવાનું સુખ ક્યાંથી હોય ? તું કોનો પુત્ર છે તે તું ભૂલી જાય છે. રાજાનો ખોળો તો રાજા થનારને માટે જ હોય, તારા જેવા અભાગણીના પુત્ર માટે ન હોય. જા ભાઈ જા. વનમાં જા. ત્યાં જઈ તપ કરી મારે પેટ ફરી જન્મ લે તો હું જરૂર તને રાજ અપાવીશ. "

ભર સભામાં અપરમાનાં આ કઠણ વચન સાંભળી ધ્રુવજીને બહુ માઠું લાગ્યું અને તેમનું મોં ઊતરી ગયું. નિસાસો નાખી રડતા રડતા તે પોતાની માતા પાસે ગયા. માએ તેમને છાતી સરસા ચાંપી પૂછ્યું, " કુંવર, તું કેમ રડે છે ? તને કોણે દૂભવ્યો છે ? " માનાં વચન સાંભળી ધ્રુવજીએ તેને સભામાં બનેલી બધી હકીકત કહી. તે સાંભળી સુનીતિએ કહ્યું, " કુંવર, તે એમ બોલી તેમાં શું થઈ ગયું ? એમ દુઃખ હૈડે ન ધરીએ. તેણે પૂર્વજન્મમાં પુણ્ય કર્યું હશે તો આ જન્મે સુખ ભોગવે છે. મેં પૂર્વજન્મમાં ગરીબોની સેવા નહિ કીધી હોય, વ્રત ઉપાસના નહિ કર્યાં હોય એટલે આપણને એના જેવું સુખ ક્યાંથી મળે ? તપ કરી હરિના ચરણ સેવે તેને એવાં સુખ મળે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ત્યારે જ બધી જાતનાં સુખ મળે, અને ત્યારે જ અભાગિયાં ટળીએ. "

આ સાંભળી ધ્રુવજીએ કહ્યું, " મા, તું ફિકર કરીશ નહિ. હું તારો પુત્ર છું. તારૂં અભાગણીનું મહેણું ટાળું ત્યારે જ હું ખરો. વનમાં જઈ હું તપ કરીશ. બધાં સુખને કોરાણે મૂકી હું હરિને પ્રસન્ન કરીશ. હવે હરિ મળ્યા વગર હું જંપવાનો નથી. કાં તો હરિ મેળવીશ, કાં તો વનમાં પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. " પોતાના વહાલા કુંવરનાં આવાં

વચન સાંભળી માતાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને દુઃખથી તે બોલી, "કુંવર, રાજાએ તો મને તજી છે અને હવે તું મને છોડી જવા કહે છે, તો મારી શી વલે થશે? તારા વગર મારાથી કેમ જિવાશે? ટોળામાંથી છૂટી પડેલી હરણીની પેઠે અથવા જળ વિનાની માછલીની પેઠે મારો જીવ ટળવળીને જશે." માતાને ધીરજ આપતાં ધ્રુવે કહ્યું, "મા, તું ધીરજ ધર. તું ટળવળીશ નહિ. હવે તો આપણા દુઃખનો અંત આવ્યો જાણ. અનાથના નાથ દયાળુ હરિને ભજવા હું જાઉં છું, માટે બધી ફિકર છોડી તું મને આશિષ આપી વિદાય કર." સુનીતિ કહે, "બેટા, હજી તો તું પાંચ વર્ષનું બાળક છે. તારા સિવાય મારે બીજું કોઇ બાળક નથી. માટે ઘેર મારી આંખ આગળ રહી તું ગોપાળને ભજ. હું તને વનમાં કેવી રીતે મોકલું! 'વનમાં જાઓ' એમ કહેતાં મારું હૈડું ફાટે છે." આખરે ધ્રુવજીના આગ્રહથી સુનીતિએ તેને માથે હાથ મૂકી આશિષ આપી અને કહ્યું, "બેટા, ઈશ્વર તારી રક્ષા કરજો. તને કુશળ કલ્યાણ હજો. તપ કરતાં કોઇ જાતની માયા ન કરશો પણ હરિચરણે ચિત્ત સ્થિર રાખજો." આમ કહેતાં કહેતાં સુનીતિનું ગળું રૂંધાઈ ગયું અને આંખ આંસુથી ભરાઈ ગઈ. જેમ તેમ કરી આંસુ ખાળી રાખી પુત્રને વિદાય આપી.

પ્રેમથી માતાને ફેરા ફરી, તેને પગે લાગી, આજ્ઞા

માગી ધ્રુવજી વનમાં જવા તૈયાર થયા. સારા શુકન જોઈ નગર બહાર નીકળ્યા, અને વનની વાટ ઝાલી.

પાઠ ૫ મો—ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૨ જો

કલ્લોલ ઇંદ્રિયો નિશ્ચય એકાગ્ર અંતર્ધાન

રસ્તે જતાં ધ્રુવજીને નારદમુનિ મળ્યા. મુનિને જોઈ ધ્રુવજીએ હાથ જોડી માથું નમાવી પ્રણામ કર્યા. નારદ કહે, "ભાઈ, તું કોણ છે? અને ક્યાં જાય છે? તારાં માબાપ કોણ છે અને તારું નામ શું છે?" પછી ધ્રુવજીએ પોતાની બધી હકીકત નારદ મુનિને કહી સંભળાવી અને કહ્યું, "ઋષિજી, તલવારનો ઘા સહન થાય પણ અપમાનના બોલ સહ્યા ન જાય." નારદે કહ્યું, "અરે ઘેલા, એમ એવડો કાળ શું ધરે છે? તું તો હજુ પાંચ વર્ષનો બાળક છે. તારે તે માન શાં અને અપમાન શાં? બાળકને તે મનમાં બોલ શા ધરવા? જા, પાછો જા, અને ખાઈ પી કલ્લોલ કર." ધ્રુવને તો ઘણું દુઃખ લાગ્યું હતું, એટલે નારદના કહેવાની તેમની પર કાંઈ અસર થઈ નહિ. પછી નારદે તેમને કહ્યું કે, "જંગલમાં જઈ તપ કરવું એ કાંઈ સહેલું કામ નથી. વનમાં વાઘ, વરુ વગેરે ભયંકર

પ્રાણી જોઈ તું છળી મરીશ. તે વખતે તને એમ લાગશે કે 'હું વનમાં ક્યાં આવ્યો.' વળી ભૂખ, તરસ ખૂબ લાગશે ત્યારે તપ ચુકાશે. ધ્યાન કરતાં કરતાં ઘરનાં સુખ યાદ આવશે, અને તપમાં ભંગ પડશે. માટે સમજીને પાછો વળ." નારદનાં વચન સાંભળ્યા છતાં ધ્રુવજી એકના બે થયા નહિ. તેમણે નારદજીને કહ્યું, "ઋષિજી, મેરુ ચળે પણ હું ચળીશ નહિ. મારી ઇંદ્રિયોને હું બરાબર ઠામ રાખીશ. તમારે પ્રતાપે હું ધાર્યું પાર પાડીશ."

ધ્રુવજીનો નિશ્ચય જોઈ નારદજીએ કહ્યું, "તું તપ કરવા જ નીકળ્યો છે તો મધુવનમાં જા. ત્યાં જઈ જમનાને કિનારે તું તપ આદરજે. તારું કલ્યાણ થશે." પછી તપ કેમ કરવું, ભગવાનનું ધ્યાન કેમ ધરવું, તથા મનને એકાગ્ર કેવી રીતે કરવું એ બધી વાત સમજાવી નારદજી અંતર્ધાન થઇ ગયા.

પાઠ ૬ ઠ્ઠો ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૩ જો

ઘોર ઇંદ્રાસન વિમાન

ધ્રુવે તો ઘોર તપ કરવા માંડયું. તેણે શરીરને ખૂબ દમ્યું. એક પગે ઊભા રહી, પગના અંગૂઠા પર ઊભા રહી, પ્રથમ માત્ર ફળાહાર અને પછીથી માત્ર પાણી અને આખરે કાંઈ પણ ખાધા વગર તેમણે ભગવાન વિષ્ણુનું

ધ્યાન ધરવા માંડ્યું. ધ્રુવજીના ઘોર તપથી ઈંદ્રાસન ડોલી ઊઠયું અને દેવતાઓ ભયથી ધ્રૂજી ઊઠયા. ધ્રુવજીના તપના પ્રભાવથી પર્વત, સમુદ્રો તથા નદીઓ સાથે પૃથ્વી કંપી ઉઠી.

તેમની માતા સુનીતિનો વેષ લઈ તેમને છળવાનો પ્રયત્ન દેવતાઓએ કર્યો. ભયંકર રાક્ષસનાં રૂપ લઈ હથિયાર વીંઝતા તેમની આસપાસ તેઓ ફરી વળ્યા, વિચિત્ર ભયાનક પશુનાં રૂપ લઇ તેઓ તેમની પર ધસ્યા; પણ દૃઢ મનનો ધ્રુવ કશાથી ડગ્યો નહિ. તેમણે તો ભગવાન પર પોતાનું ચિત્ત એકાગ્ર કર્યું હતું.

આખરે ભગવાને તેમને દર્શન દીધું. ભગવાનને જોઈ ધ્રુવજીને ઘણો આનંદ થયો અને ગદગદ કંઠે સ્તુતિ કરી. ભગવાને પ્રસન્ન થઇ તેમને વરદાન માગવા કહ્યું. ધ્રુવજીએ કહ્યું, "તમારી ભક્તિ સિવાય મારે બીજું કાંઈ જોઈતું નથી. મને તમારાથી અળગો ન કરશો. મને પાછો સંસારમાં ન મોકલશો." ભગવાને કહ્યું, "ધ્રુવજી, જો, આ બધી દુનિયા મેં જ કરી છે. હું તો બધી દુનિયામાં છું. તું પાછો જા. તારાં માબાપ તારી વાટ જુએ છે. તેમની સેવા કર. તેમનાં દુઃખ કાપ. સારી રીતે રાજ્ય કર. પછી હું તારે માટે વિમાન મોકલીશ. તેમાં બેસી વૈકુંઠ આવજે. સંસારમાં રહીને પોતાને કરવાનાં કામ સારી રીતે કરવાથી પણ પ્રભુ મળી શકે છે, એમ દુનિયાને બતાવ."

પછી ધ્રુવ મધુવનમાંથી પાછા વળ્યા. ધ્રુવજીના આવવા-ની ખબર સાંભળી રાજા, તેની બે રાણીઓ અને ગામના લોક તેમને સામા લેવા ગયાં. પોતાની સાવકી માને જોઈ તેની પર રીસ ન કરતાં ધ્રુવજી તેને પગે લાગ્યા અને બોલ્યા, "માજી, તમારે લીધે મને ઈશ્વર મળ્યા." ત્યાર બાદ પોતાના પિતાને અને માતાને પગે લાગી ધ્રુવજી ઊભા રહ્યા. સુનીતિના હૈડામાં હરખ માય નહિ. પોતાની કૂખે આવો રત્ન જેવો પુત્ર પાક્યો તેથી તેને બહુ સંતોષ થયો. ત્યાર પછી કેટલેક વખતે ધ્રુવજી ઉંમર લાયક થતાં તેમને રાજપાટ આપી રાજા વનમાં ગયા. ઘણાં વર્ષ સારી રીતે રાજ્ય કરી આખરે ધ્રુવજી વૈકુંઠ ગયા. ખરે! હરિની ભક્તિનો મહિમા મોટો છે!

जननी जण तो हरिभगत, कां दाता कां शूर;
नहि तो रहेजे वांझणी, मत गुमावीश नूर.

પાઠ ૭ મો—ઈશ્વર

શક્તિ અગ્નિ શ્વાસ

આ બધી દુનિયા કોણે બનાવી છે? તમારી આસપાસ કેવી સુંદર વસ્તુઓ નજરે પડે છે! લીલાંછમ પાંદડાંથી ઝાડ કેવું શોભે છે! પેલું ખેતર કેવું મજાનું લાગે છે! એ બધું જ ઈશ્વરે બનાવ્યું છે. સુંદર રંગવાળાં ફૂલ પણ તેણે જ બનાવ્યાં છે. પેલું ચળકતું ભૂરું આકાશ કેવડું મોટું છે! એ કેવું અદ્ધર ઊભું છે! એ આકાશને પણ ઈશ્વરે બનાવ્યું છે! આકાશમાં દેખાતા સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા પણ તેણે જ બનાવ્યા છે.

આવડું મોટું જગત બનાવનારા ઈશ્વરની શક્તિ કેટલી બધી હશે! કોઈ પણ વાત ઈશ્વરથી છાની રહેતી નથી. તમે એકલા છાનામાના કંઈ કામ કરો પણ ઈશ્વર તો તે જુએ જ. કોઈની પેન, ચોપડી કે કાંઈ વસ્તુ છાનીમાની લઈ લેવાનો વિચાર કરીએ કે તરત આપણી અંદરથી કોઈ કહે છે, "ન લેવાય; એ તો ખોટું કહેવાય." કંઈ કામ કરતાં અંદરથી આમ કોઈ ના પાડે તો તે કામ કદી કરવું નહિ.

ઈશ્વર બહુ દયાળુ છે. આખા જગતને તે ખાવા પીવાનું આપી પોષે છે. દુનિયાને તેજ અને ગરમી આપવા તેણે

સૂર્ય, ચંદ્ર, અને અગ્નિ બનાવ્યા છે. શ્વાસ લેવા માટે સ્વચ્છ ચોખ્ખી હવા અને પીવા માટે ચોખ્ખું, નિર્મળ પાણી પણ એણે જ બનાવ્યાં છે. એણે જ હાથ, પગ, મોઢું, આંખ, કાન, નાક વગેરે શરીરનાં અંગ બનાવ્યાં છે. દયાળુ અને શક્તિમાન ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવા આપણે હમેશાં યત્ન કરવો જોઈએ. ઈશ્વર શાથી પ્રસન્ન થાય તે તમે જાણો છો ? એણે આપણને આપેલી વસ્તુઓનો સારો ઉપયોગ કરવાથી તથા બીજાંઓને મદદ કરવાથી તે પ્રસન્ન થાય છે. આંખોથી સારી વસ્તુઓ જોવી અને સારાં પુસ્તક વાંચવાં; કાનથી માબાપ અને ગુરુ જે શિખામણ આપે તે સાંભળવી; નાકથી સુગંધ લેવી અને દુર્ગંધ હોય તો તે જાણી દૂર કરવી. હાથપગ વડે મહેનત કરી માતાપિતા અને ગુરુઓની સેવા કરવી. વળી એની બનાવેલી કોઈ ચીજને નકામી બગાડવી નહિ. જરૂર વગર ઝાડનાં ફૂલ કે પાંદડાં તોડવાં નહિ. નકામું પાણી ઢોળવું નહિ. કોઈ પણ જગાને કચરો નાંખી ગંદી કરવી નહિ. આમ ઈશ્વરે આપેલી બધી ચીજોનો સારો ઉપયોગ કર્યાથી અને બધાંને મદદ કરવાની ટેવ રાખ્યાથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે.

ईश्वर एक ज छे.

પાઠ ૮ મો-ઈશ્વરસ્તુતિ

વિશ્વસ્વામી મતિ દીનાનાથ ક્ષમા

અહો ! દેવના દેવ હે વિશ્વસ્વામી,
કરું હું સ્તુતિ આપની શીશ નામી;
દયાળુ પ્રભુ આપદાથી ઉગારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૧

પ્રભો, આપ છો સર્વને પાળનારા,
તમે છો સદા આપદા ટાળનારા;
કીધા છે કરોડો તમે ઉપકારો.
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૨

હું છું રાંકનો રાંક અજ્ઞાન પ્રાણી,
ન મારી કશી વાત તુંથી અજાણી;
કરો હે દયાળુ ક્ષમા વાંક મારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૩

અમે બાળકો બોલીએ હાથ જોડી,
અમારી મતિ હે પ્રભુ છેક થોડી;
દયા લાવીને પ્રાર્થના દિલ ધારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો, ૪

અમે ને કુટુંબી જનો જે અમારાં.
રહીએ શરીરે સુખી સર્વ સારાં;
સદા આપજો આપ સારા વિચારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૫

નથી મેં કરી આપની કાંઈ ભક્તિ,
નથી આપના ગુણ ગાવાની શક્તિ;
દયા લાવીને દાસ દુઃખો નિવારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૬

(સરકારી વાચનમાળા)

ईश्वर जगतनो सरजनहार छे, एने रोज भजो.

પાઠ ૯ મો—ઇંદ્રિયો

વિવિધ જ્ઞાનેંદ્રિયો કર્મેંદ્રિયો

આંખ વડે ચીજોનાં રૂપ અને રંગનું, કાન વડે અવાજનું, નાક વડે વાસનું અને જીભ વડે સ્વાદનું ભાન થાય છે. આંખ, કાન, નાક, જીભ એ બધી ઇંદ્રિયો કહેવાય. આ ચાર ઇંદ્રિયો ઉપરાંત સ્પર્શને જાણનારી એક પાંચમી ઇંદ્રિય પણ છે. એ પાંચમી ઇંદ્રિય તે શરીરની ચામડી. બીજી ઇંદ્રિયો તો એકલા માથાના ભાગમાં જ આવેલી છે. પણ આ ઇંદ્રિય તો આખા શરીર પર છે.

આંખ વડે ચીજોનાં રૂપ, રંગ અને આકારનું ભાન થાય છે; કાન તેમનાથી થતા અવાજને સાંભળે છે;

નાક વડે તેમની ગંધનું આપણને ભાન થાય છે; અને જીભથી તેમના સ્વાદ પરખાય છે. ચામડીથી વસ્તુઓ સુંવાળી છે કે કરકરી, કઠણ છે કે પોચી તથા ઠંડી છે કે ઊની એની ખબર પડે છે. આ પ્રમાણે આ પાંચ ઈંદ્રિયોથી વસ્તુઓના વિવિધ ગુણોનું ભાન થાય છે, તેથી તે જ્ઞાનેંદ્રિયો કહેવાય છે. એ ઈંદ્રિયો ન હોય તો દુનિયાની વસ્તુઓનું જ્ઞાન આપણને થાય નહિ. આપણા મગજની એ બારીઓ છે. તેમની વાટે મગજને બહારની દુનિયાનું ભાન થાય છે.

મગજ એ વિચારની જગા છે. એના વડે આપણે વિચાર કરી શકીએ છીએ. મગજ એ વિચારનું સાધન છે.

આંખ, કાન, નાક, જીભ તથા ચામડી વડે દુનિયાની વસ્તુઓના ગુણોનું ભાન થાય છે, પણ હાથ, પગ, મોઢું, વગેરે ઈંદ્રિયોથી કામ થાય છે. આ ઉપરથી જે વડે વસ્તુ-ઓના ગુણોનું ભાન થાય છે તે ઈંદ્રિયો જ્ઞાનેંદ્રિયો કહેવાય છે, અને કામ કરનાર ઈંદ્રિયો કર્મેદ્રિયો કહેવાય છે.

પાઠ ૧૦ મો—ઉંદરની કહાણી ભાગ ૧

કરચ　　　ફૂંફાળું　　　ઝંખવાઈ

ચંદુલાલ સાંજના વાળુ કરવા બેઠો હતો. તેવામાં તેણે 'ચૂં' 'ચૂં' 'કટ્' 'કટ્' એવો અવાજ સાંભળ્યો, અને જાણે કોઈ ઉતાવળથી દડબડ દોડતું હોય એમ લાગ્યું. વાંકો વળી જુએ છે તો તેણે એક નાના ઉંદરને જોયો. તે ભોંય પર પડેલી રોટલીની કરચો ખાતો હતો.

ઉંદર—ભાઇ, હું એક કરચ ખાઇને આ ચાલ્યો!

ચંદુલાલ—ના રે ભાઇ, અહીં રહેને; તારે જોઈતી હોય તો લે આ બીજી કરચો.

ઉંદર—(ગભરાતો) પણ મીની માશી ક્યાં છે?

ચંદુલાલ—હું છું ત્યાંસુધી મીની તારો વાંકો વાળ નહિ કરે. તું ક્યાં રહે છે?

ઉંદર—(આસપાસ જોતો, બીતો બીતો) ના, ભાઈ ના, હું અહીં રહેતો નથી. હું તો રસોડામાં ચૂલો છે, તેની પાસેના દરમાં રહું છું. ત્યાં મારું સુંદર રૂંફાળું દર છે. દરની અંદર કાગળના કડકા અને રૂ પાથરી અમે સૂઇએ છીએ. મારા ઘરમાં જવાનો રસ્તો લાંબો, સાંકડો અને અંધારાવાળો છે. વળી તેમાંથી ભીંતોની અંદર પણ ભોંયરાં બનાવ્યાં છે. મારે પાછા જવું છે; પણ રસોડામાં મીની છે તેની મને ધાક લાગે છે. રસોડામાં હું કંઈક ખાવાનું શોધવા આવ્યો હતો, તેવામાં તેણે મને જોયો. તેણે મારા પર તરાપ તો મારી, પણ હું જરા આઘો ખસી ગયો અને નાઠો. તે વખતે તેજ હતું, તેથી મને બરાબર દેખાયું નહિ, અને હું ગભરાટનો માર્યો અહીં ચાલી આવ્યો.

ચંદુલાલ—તેજ હતું તેથી દેખાયું નહિ! તું શું બોલે છે?

ઉંદર—તેથી જ ન દેખાયું તો! અમારી આંખો એવી હોય છે કે અમને અંધારામાં દેખાય. અમે આખો દહાડો અંધારા દરમાં અને ભોંયરામાં રહીએ, એટલે અજવાળામાં અમારી આંખો ઝંખવાઈ જાય. અમારા ઘરમાં અમે દીવા રાખતા નથી. અંધારામાં જોઈ શકીએ, એટલે દીવા શું કામ રાખવા પડે?

ચંદુલાલ—હા, અલ્યા! તારી આંખો તો મોટી અને ચળકતી છે.

પોતાની આંખનાં વખાણ સાંભળી ઉંદર ખુશ થયો.

પાઠ ૧૧ મો-ઉંદરની કહાણી ભાગ ૨

શિકાર સરવા ધાંધલ

ઉંદર—મારી મૂછો તેં જોઇ?

ચંદુલાલ—હા, તે લાંબી અને મજાની છે.

ઉંદર—(મૂછે હાથ ફેરવી) હું મારી મૂછો અને આખું શરીર બહુ સાફ રાખવા મથું છું. મારું શરીર ગંદું રહે તે મને ગમતું નથી. મૂછોથી મોઢું શોભે છે, એટલું જ નહિ પણ તે મને બહુ કામની છે. કોઈ કાણામાં પેસતાં હું એને બન્ને બાજુ લાંબી રાખું છું. જો મારી મૂછો કાણામાં સીધી પેસે, તો મારૂં શરીર પણ તેમાં પેસે એ નક્કી. તમે હાથથી સુંવાળું, કરકરું, ગરમ, ઠંડું જાણો છો; પણ મારા હાથ એ કામમાં નથી આવતા. એ કામ હું મારી મૂછોથી કરું છું. વળી મારા કાન બહુ સરવા છે. બિલાડી કેવી

અવાજ કર્યા વગર ચાલે છે! એને પગે ગાદી હોય છે. પણ હું તેનાં એ પગલાં સાંભળી શકું છું.

ચંદુલાલ—તું કોઇ પ્રાણીનો શિકાર કરે છે કે?

ઉંદર—હું તે શું શિકાર કરૂં! મારો જ શિકાર થાય છે ને! મારા કાન સરવા છે, મારી મૂછોની શક્તિ સારી છે, મારૂં શરીર ભૂખરૂં તથા ઓછા અજવાળામાં ન દેખાય એવું છે, હું બહુ ચપળ છું, અને તેથી જ બચું છું. મેં કહ્યું તે કારણથી જ મારી જાત બચવા પામી છે; નહિતર બિલાડીએ અમને ક્યારનાએ પૂરા કર્યા હોત.

ચંદુલાલ—અલ્યા! રાતે તો તમે બહુ ધાંધલ મચાવો છો અને ઊંઘવા પણ દેતા નથી!

ઉંદર—એ તો જરા ગમ્મત! બિલાડી ન હોય અને કોઈ ન હોય ત્યારે દરમાંથી નીકળી અમે રમીએ, કૂદીએ, બધી ચીજો વેરી નાંખીએ, અને ખૂબ મજા કરીએ. પણ બિલાડી આવે તો તરત જીવ લઈ નાસી જઇએ, અને દરમાં ભરાઇ જઇએ.

પાઠ ૧૨ મો—પૈસાની કહાણી

નમસ્કાર તાલેવંત

નમસ્કાર ભાઇ ! મને ઓળખો છો કે? મને જોઇ કેવા ખુશ થાઓ છો ! મારૂં નામ પૈસો છે. તમારું દરેકનું જુદું નામ હોય છે; કોઈનું નામ 'રમણલાલ' તો કોઈનું 'ચીમનલાલ.' અમારું દરેકનું જુદું નામ હોતું નથી. મારું નામ 'પૈસો' અને મારા ભાઇનું નામ પણ 'પૈસો.' અમે તો બધા જ 'પૈસા.'

અમે બધા એકસરખા છીએ. અમને વીશ કે પચીશને ભેગા મૂકશો તો અમારામાં કાંઈ ફેર જણાશે નહિ. જુઓ, મારે હાથપગ નથી; એકલું ડોકું છે અને તે પણ મારું નથી. જે દેશમાં હું બનું છું તેના રાજાનું એ ડોકું છે.

મારે ઘણા ભાઈ છે. એમાંના કોઈ કોઈને હું રસ્તે કોઈ વાર મળું છું; પણ મેં મારા બધા ભાઈ જોયા નથી. મારા ભાઈ એટલા બધા છે કે તમે ગણવા બેસો તો પાર પણ ન આવે ! મેં મારા બધા ભાઈ જોયા નથી, પણ તેમાં શું? હું જાણું છું કે તે બધા પોતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે.

અમે શું કામ કરીએ છીએ તે તમારે જાણવું છે? અમે હમેશાં ફરતા ફરીએ છીએ. અમે ઝાઝો વખત કોઈના ખિસ્સામાં રહેતા નથી. અમે શહેરમાં એક જગાએથી

બીજી જગાએ, અને એક શહેરથી બીજે શહેર જઈએ છીએ. હું એટલી બધી જગાએ જઈ આવ્યો છું કે તે બધીનાં નામ પણ મને યાદ નથી રહ્યાં. પણ હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં લોકો મને જોઈ ખુશ થાય છે. ગરીબ અને તાલેવંત બધા મને લેવા ઝટ હાથ લાંબો કરે છે.

જો હું ખિસ્સામાં ન હોઉં તો તમારાથી બજારમાંથી કાંઈ લેવાય નહિ. દુકાનદારના હાથમાં મને મૂકો, એટલે તમે જે માગો તે ઝટ આપે.

ગઈ કાલે સાંજે મને અને મારા કેટલાક ભાઈઓને એક કોથળીમાં મૂક્યા. આખી રાત અમને ત્યાં પૂરી રાખ્યા. અમે બહુએ અકળાઈએ અને બૂમો પાડીએ પણ કોઈ સાંભળે નહિ. સવારે અમને કોથળીમાંથી કાઢયા અને એકના ઉપર એક એમ સોળ સોળની ઢગલી કરી. થોડી વારે એક ભાઈ ત્યાં હસતા હસતા આવ્યા. મને લઈને બેઠા હતા તે ભાઇને હસી નમસ્કાર કર્યા અને કાંઈ આપ્યું. તેણે મારાવાળી ઢગલી ઉપાડી તેમને આપી. તેમણે અમને બધાને ખિસ્સામાં મૂક્યા; અને ચાલવા માંડયું. ત્યાં અમે એક એક જોડે અથડાઈએ, કુટાઈએ અને બૂમો પાડીએ.

તે ભાઈએ ઘેર જઈ મને બહાર કાઢયો અને પોતાના છોકરાને બૂમ પાડી. હસતા ચહેરાવાળો, ચપળ, રમતિયાળ છોકરો દોડતો કૂદતો આવ્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું,

“ બાબુ, તારે માટે હું એક નવો પૈસો લાવ્યો છું.” “ કયો, બાપાજી ?” એમ કહી બાબુએ હરખથી હાથ લાંબો કર્યો. પેલા ભાઈએ મને તેના હાથમાં મૂક્યો.

તે છોકરો મને જોઈ ખુશ થયો અને મને ખિસ્સામાં મૂકી બજારમાં દોડયો. તેણે મને એક ડોશીને આપ્યો. ડોશીએ મને લઈ એક ડબ્બામાં મૂક્યો. હું જરા વાર ત્યાં બેઠો હોઈશ એટલામાં એક ગાડીવાળાએ ડોશીને પાવલી આપી. ડોશીએ મને અને મારા કેટલાક ભાઈઓને બહાર કાઢી તેને આપ્યા. આમ ફરતો ફરતો હું તમારી પાસે આવ્યો છું. તમારી પાસે પણ હું બહુ નહિ જ રહું. અમારે તો ફર્યા જ કરવાનું !

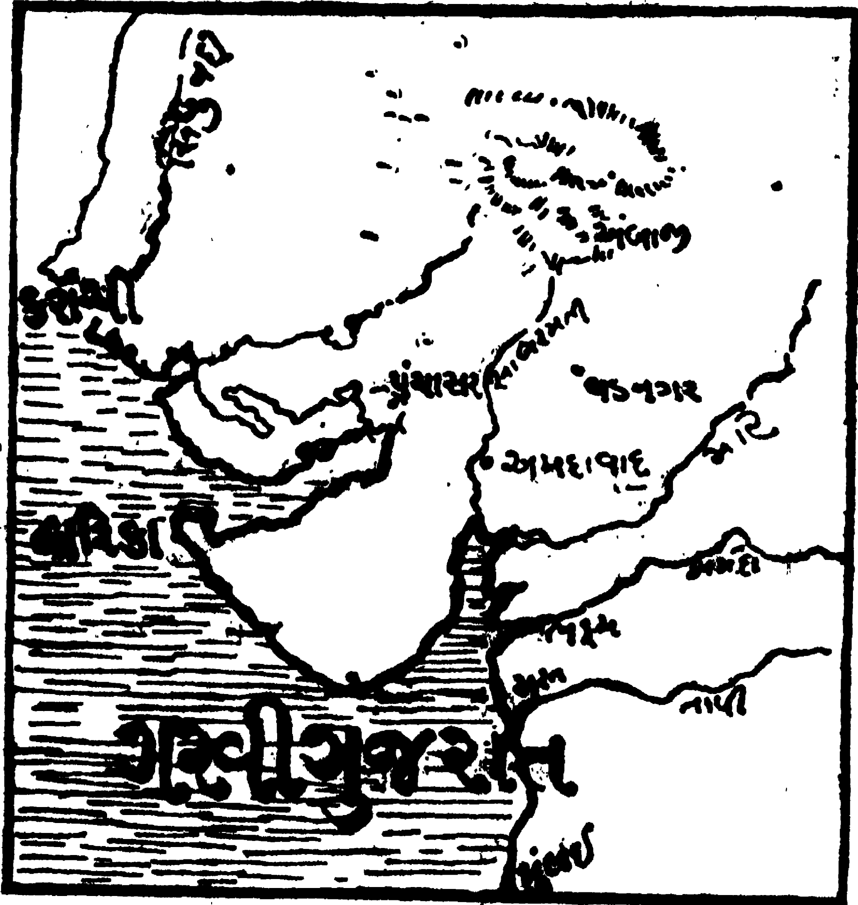
नाणुं नाशवंत छे; एनो सदुपयोग करो.

लक्ष्मी चल अने चपल छे; ते कोईनी थई नथी अने थवानी नथी.

પાઠ ૧૩ મો—ગુજરાતનો રાજા જયશિખર

ઉદ્યમી અખ્યાત સિરપાવ સંપત્તિ
દારુણ નિશ્ચિંત બરદાસ

જૂના વખતમાં ગુજરાત દેશ હાલના કરતાં બહુ નાનો હતો. ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં વડનગરની આસપાસનો મુલક તે જ જૂનું ગુજરાત. ત્યાં પંચાસર નામના એક નગરમાં જયશિખર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજા ચાવડા જાતનો રજપૂત હતો.

એના અમલમાં ગુજરાતની પ્રજા ઘણી આબાદ અને સુખી થઈ હતી. લોકો ઉદ્યમી અને સદાચારી હતા. પુરુષ તેમજ સ્ત્રીઓ સારી રીતે વિદ્યા મેળવતાં હતાં. રાજા ન્યાયથી રાજ્ય કરતો. વાઘ અને બકરી એક આરે પાણી પીતાં હતાં. રાજા જયશિખર પર પ્રજાનો બહુ પ્રેમ હતો. રાજાને રૂપસુંદરી નામે રાણી હતી. તે રૂપાળી ભણેલી અને સદાચારી હતી. રાણીનો ભાઈ સુરપાળ શૂરવીર યોદ્ધો હતો. પોતાની બેન જોડે તે પણ પંચાસર આવ્યો હતો અને જયશિખરની નોકરીમાં દાખલ થયો હતો.

ગુજરાતમાં જયશિખર રાજ્ય કરતો હતો, તે જ વખતે દક્ષિણમાં કલ્યાણી નામના નગરમાં ભૂવડ નામે સોલંકી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જયશિખરના રાજ્યનો પ્રખ્યાત કવિ શંકર એક વાર ફરતો ફરતો ભૂવડ રાજાના દરબારમાં જઇ ચડયો. તેણે ભૂવડ આગળ સુંદર કવિતાઓ ગાઈ સંભળાવી અને એમાં ગુજરાતની દોલતનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં. ભૂવડે શંકર કવિને સારો સિરપાવ આપ્યો પણ ગુજરાતની સંપત્તિથી લલચાઈ તેણે તે દેશ જીતવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ભૂવડે મીર નામના એક સરદારને મોટી ફોજ લઈ ગુજરાત પર ચડાઇ કરવા મોકલ્યો. ગૂજરાતની સેના લઈ શૂરો સુરપાળ તેની સામે થયો. મીર હારી પાછો નાઠો. ફરીથી મોટી ફોજ લઈ ભૂવડ જાતે ગુજરાત જીતવા આવ્યો.

શૂરા ગુજરાતી યોદ્ધાની સેના લઈ જયશિખર તેની સામે થયો. પંચાસરના મેદાનમાં ગુજરાતી તથા સોલંકી સેના વચ્ચે દારુણ યુદ્ધ થયું. જયશિખર ઘણી બહાદુરી અને ચતુરાઈથી લડવા લાગ્યો; પણ ભૂવડનું લશ્કર મોટું જોઈ તેને જીતવાની આશા ન જણાઈ. તેણે પોતાના સાળા સુરપાળને બોલાવી કહ્યું, ' સુરપાળ, તારી બેન રૂપસુંદરીને કોઈ પહાડ કે જંગલમાં લઇ જા, કે જેથી તે દુશ્મનને હાથ પડે નહિ. " સુરપાળ રાણી રૂપસુંદરીને ગાઢા જંગલમાં લઈ ગયો.

રાણીના ગયાથી જયશિખર નિશ્ચિંત થયો. તે સિંહની પેઠે ભૂવડની સેના પર તૂટી પડ્યો. તેનાં અને તેના ગુજરાતી વીરોનાં પરાક્રમથી શત્રુઓ કંપી ઉઠ્યા. આખરે બહાદુરીથી લડતાં જયશિખર મરાયો.

રૂપસુંદરીને જંગલમાં મૂકી સુરપાળ પાછો વળ્યો. રસ્તે જ તેને જયશિખર મરાયાના અને પંચાસર પડ્યાના માઠા સમાચાર મળ્યા. એટલે તે ગિરનાર તરફના ડુંગરોમાં ભરાયો. આ બાજુ રાણીને જંગલમાં એક ભીલડી મળી, તે તેને પોતાની ઝૂંપડીમાં લઈ ગઈ. તેણે તેની સારી બરદાસ કરી. જ્યારે જંગલના ભીલ લોકે જાણ્યું કે એ બાઈ તો પોતાના રાજા જયશિખરની વિધવા રાણી છે, ત્યારે તેમણે બહુ કાળજીથી તેનું જતન કરવા માંડ્યું.

જંગલમાં રાણીને એક પુત્ર સાંપડયો. તે વનમાં જન્મ્યો હતો તેથી તેનું નામ **વનરાજ** પાડયું. એ વનરાજે આગળ જતાં પોતાના મામા સુરપાળ અને ભીલોની મદદથી ભૂવડને હરાવ્યો અને ગુજરાતમાં ફરી ચાવડા રાજ્ય સ્થાપ્યું.

जय जय गरवी गुजरात।

પાઠ ૧૪ મા–ગુણવંતી ગુજરાત

મોઢેરા મણિમંડપ મહંત

ગુણવંતી ગુજરાત! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!
નમીએ નમીએ માત! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!
મોઢેરા તુજ મણિમંડપમાં ઝૂકી રહ્યાં અમ શીશ;
માત મીઠી તુજ ચરણ પડીને માગીએ શુભ આશિષ;
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

સંત મહંત અનંત વીરોની વહાલી અમારી માત!
જય જય કરવા તારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત;
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

હિંદુ, મુસલમીન, પારસી સર્વે માત! અમે તુજ બાળ;
અંગ ઉમંગ ભરી નવ રંગે, કરીએ સેવા સહુ કાળ;
અમારી ગુણવંતી ગુજરાત!

(ખબરદાર)

પાઠ ૧૫ મો—સંક્રાંતિ

ચીમન—આજે સંક્રાંતિ છે. આજે નિશાળે જવાનું નથી. આજે નિશાળમાં રજા છે. આજે તો પતંગ ચગાવવાના છે. આજે તો બહુ મજા પડશે! બધા છોકરા અગાશીઓ-માંથી પતંગ ચગાવશે અને પેચ નાંખી લડાવશે. આજે તો આકાશમાં બધે પતંગ પતંગ થઈ રહેશે.

મોતી—ચીમનભાઈ, આજે બાએ તલ મંગાવ્યા છે. એ તલના લાડુ કરવાના છે. મને તલના લાડુ બહુ ભાવે છે. (છોકરાંઓ આમ વાતો કરતાં હતાં એટલામાં તેમના બાપ ત્યાં આવ્યા.)

મોહનલાલ—ચીમનભાઈ, આજે શેની રજા છે તે તું જાણે છે?

ચીમન—હા, બાપાજી, આજે સંક્રાંતિની રજા છે.

મોહનલાલ—સંક્રાંતિને દિવસે શું શું કરવાનું?

ચીમન—બાપાજી, સંક્રાંતિને દહાડે પતંગ ચગાવવાના.

મોતી—અને તલના લાડુ ખાવાના.

મોહનલાલ—એ તો ખરું. જો આજે આકાશ કેવું ચોખ્ખું ભૂરું છે! તેના તરફ જોઈ રહેવાનું મન થાય છે! આવું ચોખ્ખું આકાશ હોય ત્યારે પતંગ ચગાવ-વાની બહુ મજા પડે. આપણે તલના લાડુ ખાવાના

એ પણ ઠીક છે. પણ આજે તો સારા ભણેલા માણસોને અને ગરીબને દાન આપવું જોઇએ. આજે લોકો તલના લાડુ, પહેરવાનાં લૂગડાં, અને જાત જાતના દાણા વગેરેનું દાન કરશે.

ચીમન—બાપાજી, સંક્રાંતિ વખતે શું થાય છે કે લોકો દાન કરે છે ?

મોહનલાલ—ચીમનભાઈ, તેં સૂર્યને ઊગતો જોયો છે ? એ કઈ દિશામાં ઊગે છે ?

ચીમન—બાપાજી, સૂર્ય તો પૂર્વ દિશામાં ઊગે છે.

મોહનલાલ—સૂર્ય આખું વર્ષ બરાબર પૂર્વમાં ઊગતો નથી. તું બરાબર જોઈશ તો તને જણાશે કે શિયાળામાં સૂર્ય પૂર્વમાંથી દક્ષિણ તરફ ખસતો જણાય છે. દક્ષિણ તરફ ખૂબ ખસ્યા પછી સંક્રાંતિના દિવસથી તે પાછો ઉત્તર તરફ આવવા માંડે છે. આમ ઉત્તર તરપ્ આવતાં આવતાં તે બરાબર પૂર્વમાં ઊગે છે, અને ત્યાર પછી ઉનાળામાં તે બરાબર પૂર્વમાંથી ઉત્તર તરફ ખસવા માંડે છે. ઉત્તરમાં ખૂબ ખસ્યા પછી ફરી પાછો તે દક્ષિણ તરફ વળી બરા-બર પૂર્વમાં ઊગે છે. શિયાળામાં ફરી પાછો તે દક્ષિણ તરફ ખસે છે. દક્ષિણમાં ખૂબ ખસેલો સૂર્ય પાછો ઉત્તર તરફ આવવા માંડે તે દિવસ સંક્રાંતિનો કહેવાય છે. એને

મકરસંક્રાંતિ પણ કહે છે. એ દહાડો સારો અને પવિત્ર ગણાય છે, તેથી લોકો તે દિવસે દાન આપે છે.

मकरसंक्रांति हिंदुओनुं एक मोटुं पर्व छे.

ते दिवसे विद्यार्थीओ पोताना विद्यामंदिरने दान आपे.

પાઠ ૧૬ મો—સુખી કુટુંબ

સ્તોત્ર શ્લોક પ્રાર્થના

અમારા પડોશી ઈશ્વરલાલ દેસાઈ બહુ સારા આદમી છે. એમના ઘરની રીત બહુ જાણવા જેવી છે. એમને ઘેર બધાં રોજ વહેલાં ઊઠે છે. દિશાએ જઇ આવી દાતણપાણી કરી બધાં ભેગાં મળી પ્રાર્થના કરે છે. ત્યાર પછી છોકરાંઓ વારાફરતી સ્તોત્રો અને શ્લોકો ગાય છે. પછી બધાં વારાફરતી નહાય છે. છોકરાં અને પુરુષો નહાતાં હોય છે, તેવામાં દેસાઈનાં પત્ની ઊજમબા પહેલાં પોતાનો ચોટલો ઓળી પછી છોકરીઓના ચોટલા ઓળે છે અને બધા ઓરડામાંથી પૂંજો કાઢી નાંખે છે.

ઊજમબા પૂંજો એવો સારી રીતે કાઢે છે કે ઓરડાના ખૂણામાં કે બીજે કોઈ ઠેકાણે જરા પણ ધૂળ રહેતી નથી. તે ખુરશીઓ, પેટીઓ અને જાજમ વગેરે બધું ઉપાડી, તેમની તળેથી પૂંજો કાઢે છે; છબીઓ અને

કબાટની પાછળથી પણ તે કચરો કાઢે છે. ઊજમબાનું ઘર બહુ જ ચોખ્ખું અને ઊડીને આંખે બાઝે એવું રહે છે.

સ્તુતિ થઈ રહ્યા પછી બધાં પોતપોતાને કામે વળગે છે. છોકરા છોકરીઓ પોતાના પાઠ વાંચવા બેસે છે. છોકરીઓ વળી ઘરકામમાં માને મદદ કરે છે.

દશ વાગે જમીને થોડી વાર બેસી દેસાઈ દુકાને જાય છે અને છોકરાઓ અને છોકરીઓ નિશાળે જાય છે. દેસાઇની મોટી છોકરી છ ચોપડી ભણી રહી છે તે ઘેર રહે છે. તે શીવવાનું શીખે છે, અને માની પાસે બેસી સારી સારી ચોપડીઓ વાંચે છે.

સાંજના નિશાળેથી આવી થોડો નાસ્તો કરી છોકરાઓ અખાડે કસરત કરવા જાય છે. દેસાઈ કોઈ વાર એકલા તો કોઈ વાર ઊજમબા અને છોકરીઓને લઇ ફરવા જાય છે.

રાત્રે વાળુ કર્યા પછી બધાં રસોડાની પાસેના ઓરડામાં એકઠાં થાય છે. પછી છોકરાઓ વારાફરતી 'રામાયણ' કે 'મહાભારત' જેવી કોઈ ચોપડીમાંથી વાંચે છે. ત્યાર પછી વારાફરતી શ્લોકો અને કવિતા બોલે છે. 'નવજીવન' આવવાને દિવસે તો બધાની ખુશીનો પાર રહેતો નથી. બધાંને ગાંધીજીની વાતો વાંચવી બહુ ગમે છે. છોકરાંને સમજણ ન પડે તે દેસાઇજી સમજાવે છે.

દેસાઈજીના મિત્ર માવજીભાઈ આવ્યા હોય ત્યારે તો ખરી ગમ્મત થાય. માવજીભાઈ બહુ જ આનંદી સ્વભાવના છે. તે તો ઉખાણાં અને સમસ્યાનો જાણે ખજાનો! કાંઇ કાંઇ અવનવાં ઉખાણાં પૂછે, કોયડા પૂછે અને વાતો તો એવી સરસ કહે કે ઊઠવાનું મન પણ ન થાય. એમને ગીતો પણ બહુ સરસ આવડે છે.

રાતના નવ વાગે એટલે બધાં પ્રાર્થના કરી સૂઈ જાય છે. દેસાઈજીનું કુટુંબ ખરેખર બહુ સુખ ભોગવે છે. દેસાઈજી પૈસાદાર છે પણ નોકર રાખતા નથી. તે કહે છે કે નોકર રાખ્યાથી આપણને હુંપદ આવે. તેઓ જાતે ઘરનું કામ કરે છે. બજારમાંથી શાક લઇ આવતાં કે બીજી કાંઈ ભારે ચીજ ઊંચકી લાવતાં તેમને શરમ લાગતી નથી. તેમનાં છોકરાં પણ નાહીને પોતપોતાનાં લૂગડાં ધોઈ નાંખે છે, અને જમ્યા પછી પોતપોતાનાં થાળી વાડકા માંજી નાંખે છે.

દેસાઈજીના ઘરમાં બધાં ખાદી પહેરે છે, અને રોજ ગમે તેમ કરી વખત કાઢી એક કલાક કાંતે છે. તેઓ કાંતે છે તે જ સૂતરને વણાવી તેનાં કપડાં પહેરે છે. એમના ઘરમાં છોકરાં લડતાં નથી અને કજિયો કંકાસ કરતાં નથી. આવું સારું કુટુંબ કોને ન ગમે!

कुटुंबप्रेम राखो अने घरकाम उमंगथी करो.

પાઠ ૧૭ મો—ઘરમાં વર્તન

મારા ઘરની સામે મોતી નામનો છોકરો રહે છે. એની મા એને કંઈ કામ સોંપે તો તે પહેલાં તો ના જ પાડે. બહુ ધમકાવે ત્યારે બબડતો અને પગ પછાડતો કામ કરવા જાય. ઘરનું કામ કરવાનું હોય તો કહે " મને થાક લાગ્યો છે " અને એ જ વખતે કોઈ દોસ્તદાર રમવા બોલાવે તો તરત રમવા દોડે.

ઘરમાં તેની બહેન કે બા માંદી હોય તોપણ પાસે બેસે નહિ. ઘરના કામમાં એ બહુ જ બેદરકાર રહે. એની બહેનને તો એ બહુ જ પજવે. તેના કામમાં ખોડો જ કાઢયા કરે, અને તેના ચાળા પાડ્યા કરે. તેની કોઈ સારી ચીજ હોય તો તે પોતે લઈ લે અને કહે કે મારી છે.

બજારમાંથી કાંઇ ચીજ લઈ આવવાની હોય તો તેને શરમ લાગે. એનાં લૂગડાં તથા ચોપડીઓનું પણ કાંઇ ઠેકાણું નહિ. એને જોઈતી ચીજ કદી જડે નહિ. એની બહેન બિચારી એની ચીજ ઊંચે મૂકી મૂકીને થાકે. તેના બાપાએ બહુ શિખામણ દીધી પણ તે સુધર્યો નહિ.

એક દિવસ તે દેસાઈજીના છોકરા મગનને રમવા બોલાવવા ગયો. તે રમવામાં બહુ ચપળ અને હોશિયાર હતો. એનો આનંદી સ્વભાવ બધાને ગમતો.

મોતી ગયો ત્યારે મગન પોતાની બહેનનું માથું દાબતો હતો. તેની બહેનને આજે તાવ આવ્યો હતો.

મોતીએ તેને રમવા આવવા કહ્યું, ત્યારે તેણે ના પાડી. તેણે કહ્યું, "મારી બહેન માંદી છે. હું પાસે બેસું છું ત્યારે તેને બહુ ગમે છે. મારી પર બહેનનું બહુ વહાલ છે. રમવાથી મને આનંદ થાય તેના કરતાં મારી વહાલી બહેનને સુખી કર્યાથી મને વધારે આનંદ થાય છે."

મોતીએ જોયું તો મગનનો ઓરડો ઘણો જ ચોખ્ખો હતો. તેની બધી ચોપડીઓ બરાબર ગોઠવીને મૂકેલી હતી. તેનાં બધાં કપડાં બરાબર ખીંટીએ મૂકેલાં હતાં. મોતી ઊઠવા જતો હતો એટલામાં મગનને તેની માએ બોલાવ્યો એટલે

મગન 'જી' કહીને તુરત ત્યાં ગયો. તેની માએ તેને બજારમાં જઈ બહેનને માટે મમરા લાવવા કહ્યું. ઘણી ખુશીથી તે ઝપાટા ભેર તે કામ કરવા ગયો.

મોતી તો આ બધું જોઈને છક્ક થઈ ગયો. તેણે પોતાના મનમાં મગનના જેવા થવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેને સમજાયું કે ઘરનું કામ કરવામાં કાંઈ શરમ નથી. પોતાની બહેન જોડે પોતે લડતો અને તેને પજવતો તેની તેને બહુ શરમ લાગી. પોતાનાં માબાપને માન આપવાનો તથા પોતાની બધી ચીજો ઠેકાણે મૂકવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો.

મોતીએ પોતે કરેલો ઠરાવ બરાબર પાળ્યો. મગનની સોબતથી તે ખરેખર સુધરી ગયો.

सोबत तेवी असर.

પાઠ ૧૮ મો—સોબતની અસર

ગંગામાં ગયું જે જળ, ગણાયું તે ગંગાજળ,
ગટરમાં ગયું જળ, ગંદું તે ગણાયું છે;
ખારે દરિયે ગયું તે, ખરેખરું ખારું થયું,
છાશમાં પડયું તે છાશ રૂપ થઈ છણાયું છે;
શેલડીએ શોષ્યું, થયું શેલડીના રસરૂપે,
ચૂનામાં ભળ્યું તે ચૂના રૂપ થઈ ચણાયું છે;
એક જ આકાશની, પેદાશ દલપત કહે,
જેવો જેવો જોગ થયો, તેવું તે જણાયું છે.

(દલપતરામ)

પાઠ ૧૯ મો–શૂરો કેશવ

નાળું   આંતર્યા   મુખી   અણસારો
આડું   જૂથ

કેશવ શૂરો હતો. તેને કશી વાતની બીક ન મળે. નાનો હતો ત્યારે પણ અંધારામાં ઘરને ત્રીજે માળ જવું

હોય તો તે તરત જાય. અંધારી ઘોર રાત હોય અને તેને ગામ-બહાર મોકલો તો તે જતાં ન ડરે.

કેશવને પત્તાં કે સોગટાંબાજી રમવાં ગમતાં નહિ. તે એ રમતોને નમાલી રમતો કહેતો. લાંબે ફરવા જવું હોય, કે 'આંબલી પીપળી' કે 'ખો ખો' રમવી હોય તો કેશવ તૈયાર. કેશવને કસરતનો બહુ શોખ હતો. તે દંડ બેઠક કરતો, મગદળ ફેરવતો અને કુસ્તી પણ કરતો. કસરતથી એનું શરીર પણ ઘણું સારું થયું હતું.

એક વાર કેશવ અને તેનાં સગાંઓ ગાડાં કરી જાત્રા કરવા નીકળ્યાં. એક દિવસ સમીસાંજને વખતે તેમનું ગાડું એક નાના નાળામાંથી પસાર થતું હતું. રસ્તાની બંને બાજુ ઊંચી ભેખડો હતી. ભેખડ વચ્ચે ઢાળ ઊતરી ગાડું નદીના મધ્ય ભાગમાં આવ્યું, એટલે પાંચ છ ચોર તેની આસપાસ ફરી વળ્યા.

એક ચોરે બળદ આંતર્યા. બધાં ગાડામાંથી ઊતરી પડ્યાં. ચોરના મુખીએ બૂમ મારી કહ્યું, 'અલ્યા, જે હોય તે અહીં મૂકી દો." કેશવે અણસારો કર્યો એટલે બધાંએ પોતાની ચીજોનો એક ઠેકાણે ઢગલો ન કરતાં તેમને છૂટી છૂટી નાંખી દીધી.

ચોરનો મુખી નીચો વળી પેલી ચીજો તપાસવા લાગ્યો. કેશવ આવો જ કોઈ લાગ જોતો હતો. તેણે ગાડાનું આડું કાઢી તેની પર જોરથી ઘા કર્યો. બીજા ચોર કેશવ

પર ધસી આવ્યા, પણ તેણે પેલું આડું એવું તો દાવથી ફેરવવા માંડયું કે તે ચોરોનાં પૂંઠિયાં જ રંગાઈ ગયાં. કેશવની હિંમત જોઇ તેની જોડેનાં માણસોને પણ શૂર ચડયું. તેઓ પણ આડાં તથા ડાંગો લઈ તેની મદદે ગયાં. આટલાં બધાં માણસોનું જૂથ જામેલું જોઈ ચોરો નાશી ગયા.

हिंमते मरदा तो मददे खुदा.

પાઠ ૨૦ મો—પાણી ભાગ ૧.

જળાશય સ્વચ્છ કંસારો

દુનિયામાં પાણી જુદે જુદે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. તળાવમાં, નદીમાં, નાનાં મોટાં ઝરણાંમાં અને ઘુઘવાટા મારતા દરિયામાં પાણી હોય છે.

જમીનની અંદર ઊંડું ખોદતાં પાણી નીકળે છે ત્યારે તેને કૂવો કહે છે. કૂવાની અંદર જવા આઘેથી પગથિયાં કર્યાં હોય તો તેવો કૂવો વાવ કહેવાય. ઘણા જથામાં પાણી હોય તેવી જગા જળાશય કહેવાય. કૂવા, વાવ, તળાવ, નદી વગેરે બધાં જ જળાશય કહેવાય.

પાણી બહુ જરૂરી ચીજ છે. કેટલાક દિવસ ખાધા વગર રહી શકાય, પણ પાણી ન મળે તો બે દહાડા પણ

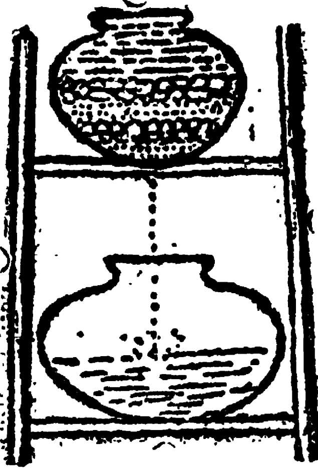
જીવવું મુશ્કેલ થઇ પડે. પાણી આટલું બધું જરૂરનું છે છતાં ઘણા લોક પાણી પીવામાં બહુ ભૂલો કરે છે. ઉનાળાનો દહાડો હોય અને તરસ બહુ લાગી હોય ત્યારે ઘણા લોક એક સામટું ખૂબ પાણી પી જાય છે. વળી કેટલાક જમતી વખતે કે જમતા પહેલાં પણ ખૂબ પાણી પીએ છે. આમ બહુ પાણી પીવાથી શરીર બગડે છે.

બહુ પાણી પીવાથી નુકસાન છે, તેમ ઓછું પાણી પીવાથી પણ નુકસાન છે. તરસ લાગે અને પાણી ન પીએ તો પણ રોગ થાય. સવારના પહોરમાં પથારીમાંથી ઊઠીને તરત પાણી પીધું હોય તો તેથી કાંઈ નુકસાન નથી; પણ ત્યાર પછી થોડી વારે પાણી પીધું હોય તો જરૂર નુકસાન થાય. એ નરણેકોઠે પાણી પીધું કહેવાય. તડકામાંથી આવીને તરત પાણી પીવું નહિ. દોડીને કે રમીને તરત પાણી પીવાથી પેટમાં રોગ થાય. સૂતાં પહેલાં તરત પાણી પીવું નહિ. ભારે ખાધું હોય કે તાપ પડતો હોય ત્યારે પાણી વધારે જોઈએ.

પાણી ગાળી સ્વચ્છ કરી પીવું જોઈએ. ગંદું પાણી પીવાથી રોગ થાય. પાણીની ગોળી તથા પાણી ભરવાનાં બીજાં વાસણ રોજ વીંછળી સાફ કરવાં જોઈએ. લોટા, પવાલાં વીંછળ્યા વગર તેમાં પાણી ભરવું નહિ. રાતે દીવા આગળ જોઈને પાણી પીવું. લોટી કે લોટાથી પીવા કરતાં પવાલાથી

પાણી પીવું. તેમ કરવાથી પાણીમાં કચરો હોય તો તરત ખબર પડે. જોયા વગર પાણી પીવાથી કંસારી મંકોડા કે વીંછી જેવાં જંતુઓ મોંમાં ગયાના ઘણા દાખલા બન્યા છે.

સાધારણ રીતે લૂગડાના ગળણાથી પાણી ગાળે તો ચાલે. પાણીનું ગળણું રોજ સારી રીતે ધોવું જોઇએ. કોઈ જગાનું પાણી રોગ કરે એવું હોય તો તેને ઉકાળી ટંડું કરી પીવું. પાણી સાફ કરવાની બીજી રીત નીચે પ્રમાણે છે. એક ગોળીમાં તળીએ ઝીણું છિદ્ર પાડી એક રેતીનો અને એક કોયલાનો એમ ઉપરા ઉપરી થર કરે છે. પછી ઉપરથી પાણી રેડે છે. તે પાણી પેલા થરોમાં ગળાઇને નીચે ઉતરે છે અને નીચે મૂકેલી બીજી ગોળીમાં પડે છે. એ પાણી ઘણું ચોખ્ખું થાય છે.

પાઠ ૨૧ મો—પાણી ભાગ ૨

ઘણું કરીને પીવાનું પાણી બે રીતે ગંદું થાય છે. પાણી જમીન પર થઈ વહેતું હોય છે, ત્યારે જમીન પરનો કચરો તેમાં દાખલ થાય છે. ચોમાસામાં બધા ગામનો કચરો નદીમાં ધોવાઇ જાય છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે ખાળ-કૂવામાંનું અથવા બીજું ગંદું પાણી જમીનમાં ભરે છે અને પાસે કોઈ કૂવો હોય તો તેમાં જાય છે. એથી કૂવાનું પાણી ખરાબ થાય છે.

વળી કેટલીક વાર તો આપણે જાતે પાણીને ખરાબ કરીએ છીએ. તળાવ કે નદીને કિનારે આપણે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરીએ છીએ. આ ટેવ ઘણી બૂરી છે. એથી જળાશયનું પાણી ગંદું થાય છે. પાણીમાં નહાવા ધોવાથી પણ શરીરનો મેલ અને કચરો તેમાં જાય છે. નદીઓમાં ગામની ગટરો ખોલી દે છે, તેથી આખા ગામનો કચરો તેના પાણીમાં જાય છે.

આ ઉપરથી સમજાય છે કે જળાશયોને કિનારે મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. ગામની ગટર ખૂલતી હોય અથવા લોક નહાતા ધોતા હોય એવા જળાશયનું પાણી પીવું નહિ. કેટલાક કૂવા બહુ ઊંડા હોતા નથી, તેમજ અંદરથી ચણેલા પણ હોતા નથી. આવા કૂવામાં

ખાળકૂવાનું જમીનમાં ભરેલું પાણી આવવાનો સંભવ છે. એવા કૂવાનું પાણી પીવું નહિ. કૂવાને પાકું ચણેલું થાળું અને તેને ફરતી ચોકડી હોવી જોઇએ. એમ ન હોય તો થાળા ઉપર ધોયેલાં લૂગડાંનું મેલું પાણી તેની અંદર જાય અને પાણી બગડે.

પાણીમાં બે જાતની અશુદ્ધિ એટલે મેલ હોય છે; એક પાણીમાં ઓગળી ગયેલી અને બીજી નહિ ઓગળી ગયેલી. લૂગડાના ગળણાથી અથવા રેતી અને કોયલાના થરથી નહિ ઓગળેલી અશુદ્ધિ દૂર કરી શકાય છે. પાણીને ઉકાળી તેની વરાળને ઠંડી પાડવાથી ઓગળેલી અશુદ્ધિ દૂર કરી શકાય છે.

સૌથી ચોખ્ખું વરસાદનું પાણી. એથી બીજે નંબરે ઊંડા કૂવાનું પાણી. કાંઈ મેલ ન આવતો હોય તો નદી કે ઝરણાનું પાણી સારું. તળાવનું કે એવું નહિ વહેતું પાણી સૌ કરતાં ખરાબ. જો તેવા તળાવમાં લોકો નહાતા ધોતા હોય તો તો તેનું પાણી કદી પીવામાં વાપરવું નહિ.

पाणी ए जीवननी एक मोटी जरूरियात छे.
पीवामां हमेशां स्वच्छ पाणी ज वापरो.

પાઠ ૨૨ મો—બહાદુર બાબુ

અભિમાન તત્પર હડકવા

બાબુ ઘણો હિંમતવાન છોકરો હતો. તે રોજ અખાડે જતો અને કસરત કરતો. કસરત કરવાથી તેનું શરીર

ઘણું મજબૂત થયું હતું. તે અંધારે જતાં બીતો નહિ. રાતના ગમે ત્યાં જવું પડે તો તે જતો.

બાબુ જબરો હતો પણ એને પોતાના જોરનું અભિમાન નહોતું. તે પોતાનાથી નાના કે નબળા છોકરાઓને કદી પજવતો નહિ. એમ કરવું તે બાયલાનું કામ છે એમ તે માનતો. એનું મોઢું હમેશાં હસતું અને આનંદી રહેતું.

ગરીબ તથા દુઃખીને મદદ કરવા તે હંમેશાં તત્પર રહેતો. એક વાર તે ફરવા જતો હતો તેવામાં 'હડકાયું કૂતરું આવે છે,' 'હડકાયું કૂતરું આવે છે' એવી બૂમો તેણે સાંભળી. બધા લોક ગભરાઇને ઓટલા પર ચડી જતા હતા. હડકાયું કૂતરું કરડે તો હડકવા થઈ માણસ મરી જાય તેથી લોકો આટલું બધું બીતા હતા.

પોતાની જાતને બચાવવામાં લોકો નબળાં કે નાનાંની દરકાર કરતા નહોતા. એક નાની છોકરી અને તના નાના ભાઈથી ઓટલા પર ચડાયું નહિ, અને પેલું હડકાયું કૂતરું તો પાસે આવી પહોંચ્યું. તે બંને ગભરાઈને રડી પડ્યાં.

બાબુએ તેમને કહ્યું, "તમે જરા પણ ગભરાશો નહિ. એ કૂતરું તમને નહિ કરડે. બીશો નહિ." આમ કહી તેણે પોતાનો કોટ કાઢી ઝટ પોતાના ડાબા હાથ પર વીંટી

દીધો. કૂતરું પાસે આવ્યું એટલે તેણે ડાબો હાથ કૂતરાના મોં સામો ધર્યો. કૂતરાએ તે પકડયો કે તુર્ત બીજે હાથે જોરથી તેણે તેના કપાળમાં લાકડીના ફટકા મારવા માંડ્યા. લાકડીના ઝપાટા બરાબર વાગવાથી તે હડકાયું કૂતરું મરી ગયું.

હડકાયા કૂતરાના મોંમાંથી લાળ ગળે છે, તે ઝેરી હોય છે. પોતાના શરીર પર તે ઝેરી લાળ ન પડે, અને કૂતરાના દાંત વાગે નહિ તેથી બાબુએ પોતાના હાથ પર કોટ વીંટયો હતો.

હડકાયું કૂતરું ઓળખવાની રીત એ છે કે તેની પૂંછડી લબડી ગઈ હોય છે. તેના મોંમાંથી લાળ ગળ્યા કરે છે. તેનાથી એક ઠેકાણે કદી બેસી રહેવાતું નથી. તે ગાંડાની પેઠે દોડ્યા જ કરે છે. તમે ઓટલા પર ચડી જાઓ તો ત્યાં તે તમને કરડવા આવે નહિ. એ તો સીધું દોડયું જ જાય અને અડફટમાં આવે અથવા પાસે હોય તેને કરડે.

તે કૂતરું મરી ગયું એટલે પેલા ઓટલા પર ચડી ગયેલા બીકણ લોક નીચે ઉતર્યા અને બાબુનાં વખાણ કરવા લાગ્યા, પણ બાબુ તો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો હતો.

शक्तिनो सदुपयोग परोपकार करवामां ज छे.

પાઠ ૨૩ મો—છ ઋતુઓ

હેમંત શિશિર વસંત વર્ષા શરદ્
વૃષ્ટિ ઉકળાટ સરવરિયાં મેહ

આપણે આગળ શીખી ગયા કે વર્ષના બાર મહિના છે. આપણે એ પણ શીખી ગયા છીએ કે શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસું એવી વર્ષની ત્રણ ઋતુઓ છે. આપણે એ પણ જોયું કે બધી ઋતુઓમાં દહાડો અને રાત સરખાં હોતાં નથી. શિયાળામાં દહાડો ટૂંકો અને રાત લાંબી હોય છે. ઉનાળામાં એથી ઉલટું એટલે કે દહાડો લાંબો અને રાત ટૂંકી હોય છે. શિયાળામાં ટાઢ પડે છે અને ઉનાળામાં તાપ પડે છે.

હવે જરા વધારે ઝીણી નજરે ઋતુઓની બાબત તપાસીએ. ચોમાસું પૂરું થયા પછી એકદમ ખૂબ ટાઢ પડવા માંડતી નથી. ટાઢ ધીરે ધીરે વધતી જાય છે. આમ હોવાથી આપણે શિયાળાના બે ભાગ પાડી શકીએ; ઓછી ટાઢવાળો શિયાળાનો ભાગ અને ઘણી ટાઢવાળો ભાગ. ઓછી ટાઢવાળા ભાગને એટલે કે આસો તથા કારતક એ બે માસને હેમંત ઋતુ કહે છે. વધારે ટાઢવાળા માગશર તથા પોષ. એ બે માસને શિશિર ઋતુ કહે છે. આ પ્રમાણે શિયાળાના બે ભાગ થયા. (૧) હેમંત અને (૨) શિશિર.

ઉનાળાના પણ એ જ પ્રમાણે બે ભાગ પડે છે. શિયાળો પૂરો થતાં કાંઈ એકદમ ખૂબ તાપ પડવા માંડતો નથી. પહેલાં તો ટાઢ ઓછી થાય છે અને પછી ધીરે ધીરે તાપ વધવા માંડે છે. મહા અને ફાગણ એ બે મહિનામાં ટાઢ ઓછી થાય છે અને હવા ધીરે ધીરે ગરમ થતી જાય છે. ઉનાળાનો આ પ્રથમ ભાગ વસંત ઋતુ કહેવાય છે. ત્યાર પછીના બે માસમાં એટલે ચૈત્ર વૈશાખમાં તાપ વધવા માંડે છે. વૈશાખમાં તો ખૂબ જ તાપ પડે છે. ઉનાળાનો આ ભાગ ગ્રીષ્મ ઋતુ કહેવાય છે.

ચોમાસાના પણ બે ભાગ છે. જેઠ તથા અષાડમાં સારી પેઠે ઉકળાટ અને વૃષ્ટિ થાય છે. અને શ્રાવણ તથા ભાદરવામાં વૃષ્ટિનું જોર ઘટી જાય છે. જેઠમાં ખૂબ ઉકળાટ થયા બાદ એકાદ દિવસે પવન જોરથી ફૂંકાય છે અને વિજળીના ચમકારા તથા કડાકાઓ સાથે વરસાદ જોરથી તૂટી પડે છે. ચોમાસાનો પહેલો ભાગ વર્ષા ઋતુ કહેવાય છે. શ્રાવણ માસમાં વરસાદ ઘણે ભાગે જોરથી પડતો નથી, પણ ઝરમર ઝરમર પડે છે. આ કારણથી એવો વરસાદ 'શ્રાવણનાં સરવરિયાં' અથવા 'ઝીણો મેહ' કહેવાય છે. ચોમાસાનો આ બીજો ભાગ શરદ્ ઋતુ કહેવાય છે.

ઋતુનું બીજું નામ મોસમ છે. હવે આપણને સમજાય છે કે વર્ષની છ ઋતુઓ છે. હેમંત, શિશિર, વસંત,

ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ્—એવાં છ ઋતુઓનાં નામ છે.

વસંત ગ્રીષ્મ ઉનાળો જાણ, વર્ષા શરદ ચોમાસું માન.
હેમંત શિશિર શિયાળો સહી, વર્ષ એકની છ રત કહી.

દુનિયાના બધા દેશોમાં આ પ્રમાણે ઋતુઓ હોતી નથી. ઘણેખરે ઠેકાણે ઉનાળો તથા શિયાળો એવી બે જ મોસમો જોવામાં આવે છે. પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં તો ઋતુના ભેદ જોવામાં આવતા જ નથી, કારણ કે ત્યાં શિયાળો થતો જ નથી.

ऋतुओनी बलिहारी आपणा देशमां ज छे.

પાઠ ૨૪ મો—ગ્રીષ્મ ઋતુનો મેળો

(રોળાવૃત્ત)

ઈશ્વરનો મહિમાય, ગ્રીષ્મમાં લીધો નીરખી;
શીતળ ઝાડની છાંય, ફળ ફૂલ ઝૂલે હરખી.
આ આંબો સોહાય, કોકિલા ટહુકા કરતી;
ધરતી તપતી જાય, મોગરે સુગંધ ભરતી.

(તોટક)

આંબો:—વનમાં તરુમાં હસતી રમતી,
દઈ મોર વસંત ગઈ ભમતી.
પછી ગ્રીષ્મ થતાં બહુ કેરી ફળી,
લલચાય જનો લહી લીલી ભલી.
અતિ તાપ પડે થઈ શાખ ખરે,
રસદાર સુકેસરી રંગ ધરે;
જગનું ચિત્ત તે રસથી હરતી,
ખૂબી કેરી તણી દીલમાં ઠરતી.

(દોધક)

કોયલ:—ગ્રીષ્મ જુઓ ઉકળાટ ધરે છે,
પંખી વનેવન ઊડી ફરે છે;
આમ્ર તરુ પર વાસ કરું છું,
હું ટહુકે જન ચિત્ત હરું છું.

શ્યામ શરીર વડે પરખાઉં,
કોમળ કંઠ વડે વખણાઉં;
સંગીતના સૂર હું સમજાવું,
વાડી મનોહર ખૂબ ગજાવું.

(નારાચ છંદ)

મોગરો:—જુઓ રૂપેરી બાગ આ દીપે મધુર મોગરે,
કળી ફૂલેલ વેલમાં સુગંધ અંગમાં ભરે;
અનેક પાંખડી પ્રસારી ઝારી રૂપ હું બન્યો,
પ્રફુલ્લ બાળ ગ્રીષ્મનો સહુ જને મને ગણ્યો.

(ઈંદ્રવજ્રા)

આંબો:—કેરી ભરેલી રસથી જ સારી,
કોયલ:—કોકિલ કંઠે વખણાય ભારી.
મોગરો:—મીઠી સુગંધી બટ મોગરાની,
બધા:—રૂડી રસીલી ઋતુ ગ્રીષ્મ જાણી.

પાઠ ૨૫ મો—શ્રી રામચંદ્રજી

બાલ્યાવસ્થા બ્રહ્મચારી વિનય આશ્રમ હિંસા ધનુર્વિદ્યા ક્ષત્રિય ધનુષ્ય સ્વયંવર

ઘણાં વર્ષ પહેલાં આપણા દેશમાં દશરથ નામે બહુ બળવાન રાજા રાજ્ય કરતા હતા. સરયૂ નદીને કિનારે આવેલી અયોધ્યા નગરી તેમની રાજધાની હતી. અયોધ્યા નગરી બહુ મોટી અને સુંદર હતી. તેમાં મોટાં સુંદર બજાર અને પહોળા રસ્તા હતાં. તેના લોક સદાચારી અને સુખી હતા.

મહારાજા દશરથને ચાર પુત્ર હતા. તેમનાં નામ રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન હતાં. દશરથ રાજાને કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને કૈકેયી નામની ત્રણ રાણીઓ હતી. રામ કૌશલ્યાના પુત્ર હતા. લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન સુમિત્રા-ના અને ભરત કૈકેયીના પુત્ર હતા. રામ કૈકેયી તથા સુમિત્રાને પોતાની મા કૌશલ્યા જેટલું જ માન આપતા. રામ સૌથી મોટા હતા. ત્રણે નાના ભાઈ મોટા ભાઈ રામચંદ્રજીને બહુ માન આપતા. ચારે ભાઈઓને એક એક પર બહુ વહાલ હતું. તેઓ કદી માંહોમાંહે લડતા નહિ. આ ચારે ભાઈઓ પોતાનાં માતાપિતા તથા ગુરુઓની આજ્ઞા સદા માનતા અને ભણવામાં બહુ ચિત્ત રાખતા.

બાલ્યાવસ્થામાં બ્રહ્મચારી રહી તેઓ પોતાના ગુરુ વસિષ્ઠ પાસેથી બધી વિદ્યા શીખ્યા. ભણવા જતા ત્યારે આ રાજકુમારો ગુરુજીને પગે લાગતા અને વિનયથી તેમની સામે ભોંય પર બેસતા. વસિષ્ઠજીએ તેમને વેદ ભણાવ્યા અને તીર મારતાં તથા તલવાર ફેરવતાં શીખવ્યું. તેઓ મોટા થયા ત્યારે વસિષ્ઠજીએ તેમને ઘોડે બેસતાં અને રથ ચલાવતાં શીખવ્યું.

એક દિવસ વિશ્વામિત્ર નામના ઋષિ દશરથ રાજાના દરબારમાં આવ્યા. દશરથ રાજા ગાદી ઉપરથી ઊઠી તેમની સામા ગયા, અને ઋષિને બહુ માન આપી આસન ઉપર બેસાડી પોતે રાજા છતાં સામે હાથ જોડી ઊભા રહ્યા. પછી રાજાએ ઋષિજીના આવવાનું કારણ પૂછ્યું અને ઋષિ જે માગણી કરે તે પૂરી પાડવા વચન આપ્યું. વિશ્વામિત્રે કહ્યું, “રાજા, મારા આશ્રમની પાસે તાટકા નામની રાક્ષસી રહે છે. તે મારા યજ્ઞનો ભંગ કરે છે. હું યુદ્ધ કરવા જાઉં તો મારે ક્રોધ અને હિંસા કરવાં પડે, અને તેમ કરું તો મારા તપનો ભંગ થાય માટે તારા પુત્ર રામને મારી સાથે મોકલ.”

દશરથ રાજાને રામ બહુ વહાલા હતા તેથી ઋષિનું આ વચન સાંભળી તે વિચારમાં પડ્યા. રામને ઋષિ જોડે મોકલવાનું તેમનું મન નહોતું પણ વિશ્વામિત્ર ઋષિને આપેલું વચન તોડવાથી પોતાને કલંક લાગે એમ જાણી તેમણે હા

કહી. રામ વિના ઘડી પણ ચાલે નહિ એવો લક્ષ્મણનો રામ પર સ્નેહ હતો. બંને ભાઈઓ વિશ્વામિત્ર જોડે જવા તૈયાર થયા.

રામ તથા લક્ષ્મણે તાટકાને મારી નાંખી અને તેના બે છોકરાઓને નસાડી મૂક્યા. રામના એ પરાક્રમથી તે જંગલ ભય વિનાનું થયું અને ત્યાંના લોકને બહુ સુખ થયું.

વિશ્વામિત્ર ઋષિને ધનુર્વિદ્યા બહુ સારી આવડતી હતી. રામ તથા લક્ષ્મણનાં વિવેક તથા હોશિયારી જોઈ તેમણે તેમને તે વિદ્યા શીખવી. તાટકાના વધ પછી રામ અને લક્ષ્મણને લઇ વિશ્વામિત્ર અયોધ્યા પાછા આવવા નીકળ્યા. રસ્તે તેઓ તે બન્ને રાજકુમારોને આસપાસનો દેશ બતાવતા અને જુદી જુદી નગરીઓ, આશ્રમો તથા રાજાઓની વાતો કહેતા.

આમ ફરતા ફરતા તેઓ જનક રાજાની મિથિલા નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. જનક રાજાને સીતા નામની એક બહુ રૂપાળી અને ડાહી કુંવરી હતી. તેને માટે તે સારો વર શોધતા હતા. તે વખતે ક્ષત્રિય રાજાઓમાં એવો રિવાજ હતો કે છોકરી પોતાનો વર પોતે પસંદ કરી લે. છોકરીનો બાપ બને તેટલા રાજાઓ અને રાજકુમારોને બોલાવે. તે બધા જે મંડપમાં બેઠા હોય ત્યાં કન્યા આવે અને જેને પરણવું હોય તેના ગળામાં ફૂલની વરમાળા પહેરાવે. છોકરીને માટે વર શોધવાની આ રીતને સ્વયંવર કહે છે.

જનક રાજાએ પોતાની પુત્રી સીતા માટે સ્વયંવર કર્યો હતો. તેણે જુદા જુદા દેશના રાજા તથા રાજકુમારોને બોલાવ્યા હતા. તેમને બેસવા માટે તેણે મોટા સુંદર મંડપ બંધાવ્યો હતો. બધા રાજા આવી ગયા એટલે સભામાં તેમણે એક મોટું ધનુષ્ય આણ્યું. પછી એકઠા થયેલા બધા રાજાઓને કહ્યું કે, " તમારામાંથી જે આ ધનુષ્ય ઉપર પણછ ચડાવશે તેને હું મારી પુત્રી પરણાવીશ. " કોઈથી એ કામ થઈ શક્યું નહિ.

વિશ્વામિત્ર રામ અને લક્ષ્મણને લઈ મિથિલાપુર આવ્યા ત્યારે સ્વયંવર થઈ ગયો હતો. ઋષિના કહેવાથી જનકે રામને તે મોટું ધનુષ્ય બતાવ્યું અને જો મરજી હોય તો તે ઉપર પણછ ચડાવવા કહ્યું. રામે વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા માગી. તેમણે આજ્ઞા આપી એટલે જરા વારમાં રામે તેની ઉપર પણછ ચડાવી, અને બાણ ફેંકવા તેને ખેંચવા જતાં તે તૂટી ગયું.

જનકે રામ વેરે પોતાની પુત્રી સીતાને પરણાવવાનો ઠરાવ કર્યો. તેમણે દશરથને એ વાતની ખબર આપી. પછી રામની સાથે સીતાનું લગ્ન થયું.

श्री रामचंद्र अवतारी पुरुष तरीके पूजाय छे.

रघुकुल रीति सदा चलि आई । प्राण जाय वरु वचन न जाई ॥

પાઠ ૨૬ મો—શ્રી રામચંદ્રજી ભાગ ૨

યુવરાજ વનવાસ હૈયાફૂટી

બધા ભાઈઓમાં રામ મોટા અને ગુણવાન હતા, તેથી મહારાજા દશરથે તેમને યુવરાજ પદે નીમવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે કુંવરને રાજા યુવરાજ નીમે તે તેની પછી રાજા થાય.

ગામના લોક તથા દશરથ રાજાની બધી રાણીઓ આ વાત જાણી ખુશ થઈ. રાણી કૈકેયીને ત્યાં મંથરા નામની એક દાસી હતી. તે બહુ હલકા સ્વભાવની હતી. ખોટી સલાહ આપી લોકોને લડાવી મારવાની તેને ટેવ હતી. તેણે કૈકેયીને કહ્યું, "એ હૈયાફૂટી, રામ યુવરાજ થતાં તું શેની હરખાય છે? એથી તને શો લાભ છે?" અત્યાર લગી કૈકેયીના પેટમાં પાપ નહોતું. તેણે કહ્યું, "કેમ મંથરા, મારો પુત્ર રામ યુવરાજ થાય તેમાં શું ખોટું છે?" પાપી મંથરાએ કહ્યું, "ગાંડી, એમાં તારા પુત્ર ભરતને શું મળ્યું? માટે દશરથ રાજાને કહી તારા પુત્ર ભરતને યુવરાજ બનાવ અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ અપાવ."

પહેલાં તો કૈકેયીએ પાપી મંથરાની નીચ સલાહ માની નહિ. પણ ફરી ફરીને મંથરાએ એની એ વાત કહ્યા કરી તેથી આખરે તેના મનમાં પાપ ભરાયું.

આથી દશરથ રાજા આવ્યા ત્યારે તે રિસાઈ અને અવળી

ફરીને બેઠી. દશરથ બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. ઘરમાં દીવો સરખો પણ ન કરાવ્યો. દશરથ રાજાએ તેને બહુ બહુ મનાવી ત્યારે તેણે કહ્યું, " મારા ભરતને યુવરાજ બનાવો અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ મોકલો."

દશરથ રાજાએ એક વખત કૈકેયીને વચન આપ્યું હતું કે, " તું જે માગીશ તે હું આપીશ." એટલે હવે તેનું કહ્યું કર્યા સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો.

બીજે દિવસે રામ આવ્યા ત્યારે તેમને વનવાસ જવાનું કહેતાં દશરથ રાજાની જીભ ન ઊપડી. પણ રામને બનેલી હકીકતની ખબર થઇ ત્યારે તે ઘણી ખુશીથી વનમાં જવા તૈયાર થયા. રામને પોતાના પિતા પર બહુ પ્રેમ હતો. અને તેમને ખાતર ગમે તે દુઃખ વેઠવા તે તૈયાર હતા.

સીતાજી તેમજ લક્ષ્મણજીને રામ ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, તેથી તે પણ તેમની સાથે વનમાં જવા તૈયાર થયાં. " વનમાં રસ્તા હોતા નથી. પગમાં કાંટા ભોંકાય તથા પથરાની ઠેસો વાગે, જમીન પર સૂવું પડે અને કંદમૂળ ખાવાં પડે. વનમાં સાપ, વાઘ વરુનો બહુ ભય હોય છે "—આમ કહી રામે સીતાજીને જંગલમાં પોતાની જોડે ન આવવા બહુએ સમજાવ્યાં. પણ તેમણે માન્યું નહિ.

पितानी आज्ञा पाळवामां राम जेवा थाओ.

सुनु जननि सोइ सुत बड़भागी । जो पितु—मातु-वचन अनुरागी ॥
तनय मातु पितु-तोषनिहारा । दुर्लभ जननि सकल संसारा ॥

પાઠ ૨૭ મો-શ્રી રામચંદ્રજી ભાગ ૩

દંડકારણ્ય દુરાચારી કર્તવ્ય કુકર્મી
છાપો ન્યાય

રામ પર દશરથને બહુ પ્રેમ હતો તેથી તેમના ગયા પછી થોડે દહાડે તે મરી ગયા. રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ ગંગા ઓળંગી ચાલતાં ચાલતાં ચિત્રકૂટ નામના પહાડ આગળ આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં તેઓ સુખથી રહેવા લાગ્યાં. દશરથ રાજાનું મરણ થયું ત્યારે ભરત પોતાને મોસાળ હતા. કૈકેયીએ તેમને બોલાવ્યા. પોતાની માએ રામને વનવાસ મોકલ્યાની વાત સાંભળી ભરત બહુ ચિડાયા. તેમણે ગાદીએ બેસવાની સાફ ના પાડી. એટલું જ નહિ પણ રામને પાછા બોલાવવા સારુ નીકળ્યા. ભરતજી રામને મળ્યા, પણ રામે પિતાનું વચન ફોક કરી પાછા ફરવાની ના પાડી.

રામ હવે ચિત્રકૂટ છોડી નર્મદા તથા તાપી નદી ઓળંગી દંડકારણ્યમાં ગયા. દંડકારણ્યમાં ગોદાવરી નદીને કિનારે એક સુંદર જગ્યા હતી. ત્યાં પાંચ વડ ઊગ્યા હતા તેથી તે જગ્યા પંચવટી કહેવાતી હતી. ત્યાં એક ઝૂંપડી બાંધી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા રહેવા લાગ્યાં. એ વનમાં રામે ઘણા દુરાચારી રાક્ષસોને માર્યા. એ રાક્ષસો ઋષિ-

મુનિઓને દુઃખ દેતા હતા. દુષ્ટોને દંડ દેવો એ ક્ષત્રિયોનું કર્તવ્ય છે.

એ સમયે લંકા બેટમાં રાક્ષસોનો રાજા રાવણ રાજ્ય કરતો હતો. તે બહુ દુષ્ટ અને કુકર્મી હતો. રામની બીકથી નાશી ગયેલા રાક્ષસોની વાત ઉપરથી તેણે જાણ્યું કે એક બહુ રૂપાળી સ્ત્રી પંચવટી આગળ રહે છે. રાવણ ભણેલો હતો, પણ દુરાચારી હતો. રામચંદ્રજીની રૂપાળી પત્ની સીતાજીને ઉપાડી લઈ જવાનો દુષ્ટ વિચાર તેણે કર્યો.

રાવણ છાનોમાનો પંચવટી આવ્યો. સીતાજીની ઝૂંપડી પાસે એક સોનેરી હરણ ચરતું હતું. સીતાજીને લોભાવવા સારુ એ બનાવટી હરણ રાવણ ત્યાં લાવ્યો હતો. સીતાજીએ રામને એ સુંદર હરણ લાવવા કહ્યું. એવા જંગલમાં સીતાજીને એકલાં કેમ મુકાય? તેથી લક્ષ્મણને ત્યાં મૂકી રામ તે હરણ પકડવા ગયા. હરણ તો બહુ દૂર નાશી ગયું.

લક્ષ્મણ અને સીતા ઝૂંપડીમાં હતાં તેવામાં તેમણે 'હે લક્ષ્મણ, હે વીરા, ધાજે, ધાજે,' એવી બૂમ સાંભળી. સીતાને ઝૂંપડીની બહાર ન નીકળવાનું કહી લક્ષ્મણ ગયા. એટલામાં પેલો દુષ્ટ રાવણ ત્યાં આવ્યો. તેણે સાધુનું રૂપ લીધું હતું. તેણે આવી ભિક્ષા માગી. સીતાજી

તેને ભિક્ષા આપવા ઝૂંપડીની બહાર આવ્યાં એટલે તે તેમને ઉપાડી લઈ ગયો.

રામ અને લક્ષ્મણ કેટલીક વારે ત્યાં આવ્યા અને જુએ છે તો ઝૂંપડી સૂની દીઠી. તેઓ સીતાને શોધવા નીકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં પંપા સરોવર આગળ તેમને સુગ્રીવ અને હનુમાન મળ્યા.

સુગ્રીવના ભાઈ વાલીને મારીને રામે તેને રાજા બનાવ્યો. સુગ્રીવે હનુમાન તથા બીજા કેટલાકને સીતાજીની તપાસ કરવા મોકલ્યા. હનુમાન દરિયો ઓળંગી લંકામાં ગયા. ત્યાં અશોક વાડીમાં સીતાજીને મળ્યા, અને રામ મોટી સેના લઈ તેમને છોડાવવા આવે છે એવી ખબર તેમને કહી.

સુગ્રીવે મોટી સેના એકઠી કરી. રામ અને સુગ્રીવે તે સેના સાથે સમુદ્ર ઓળંગી લંકા પર હુમલો કર્યો. ઘણી સખત લડાઈ થઈ. રામના સિપાઈઓ રાવણના રાક્ષસો પર પથરા અને ઝાડનો વરસાદ વરસાવે, ઓચિંતા આવી તેમની પર છાપો મારે, અને તે લડવા આવે ત્યારે નાશી જાય.

એ યુદ્ધ ઘણા દહાડા ચાલ્યું. રાવણનો ભાઈ મોટા શરીરવાળો કુંભકર્ણ, તેમજ તેનો છોકરો ઈંદ્રજીત એ યુદ્ધમાં હણાયા. આખરે દશેરાને દિવસે રાવણ મરાયો અને રામનો

જય થયો. આથી જ દશેરા આજે પણ મોટો તહેવાર મનાય છે.

સીતાજી તથા રાવણે કેદ કરેલા બીજા સજ્જનોને રામે છૂટા કર્યા. રાવણનો ભાઈ વિભીષણ સદાચારી હતો. તે રાવણને દુષ્ટ કામ નહિ કરવાની હમેશાં સલાહ આપતો. એ સદાચારી વિભીષણને લંકાનું રાજ્ય સોંપી સીતાજીને લઈ રામ અયોધ્યા આવ્યા. અયોધ્યામાં તેમણે ઘણાં વર્ષ સારી રીતે, ન્યાયથી અને સત્યથી રાજ્ય કર્યું.

પાઠ ૨૮ મો—બજાર

હાટ સુખ ખૂમચા તાવડી સરૈયા
અભરાઈ વસાણું નેસ્તી ચૌટું

નાનો રમણીક એક દહાડો પોતાના બાપાજી ભેગો બજારમાં ગયો. ત્યાં રસ્તાની બંને બાજુ હારદોર દુકાનો હતી. ઓટલાઓ પર અને ભોંય પર કાછિયા હાટ માંડી બેઠા હતા. તેમણે શાકના મોટા ઢગલા કર્યા હતા. તેઓ મોટા રાગડા કાઢી શાકનાં વખાણ કરતા હતા, અને ઘરાકોને લલચાવતા હતા.

સુખડિયાની દુકાનોમાં બરફી, મહેસૂર, મગજ, પેંડા વગેરે મિઠાઈઓ ખૂમચા, થાળી અને તાવડીઓમાં સરસ રીતે ગોઠવી હતી. મીઠાઈના ખૂમચાઓ કબાટની અંદર મૂકેલા હતા.

સુખડિયાની દુકાન સામે સરૈયાની દુકાનો હતી. તેમાં સુગંધી તેલ, ધુપેલ, અગરબત્તી, કપૂર, કાજળ, કંકુ વગેરે સુગંધીદાર અને શણગારની ચીજો મળતી હતી. ગાંધીની દુકાનોમાં ઉપરાછાપરી અભરાઈઓ પર ડબ્બાઓ તથા માટલીઓ ખડકેલાં હતાં. તેમાં કોપરાં, ખારેક, બદામ, એલચી, પિસ્તાં, સૂંઠ, ગંઠોડા, વગેરે વસાણાં હતાં. ડબ્બા તથા માટલીઓ પર તેમની અંદરની વસ્તુઓનાં નામ લખેલાં હતાં. દુકાનના આગલા ભાગમાં એક મોટી લાકડાની ખાનાવાળી પેટીમાં રાઈ, મેથી, ધાણા, જીરું, તજ, લવિંગ વગેરે મશાલાની ચીજો ભરી હતી. ગાંધી બધી ચીજો જોખીને કાગળના પડીકામાં કે લૂગડાની કોથળીઓમાં ભરી આપતો હતો. ગાંધીની દુકાનમાં ઓસડિયાં પણ હતાં.

બજારમાં નેસ્તીની પણ દુકાનો હતી. તેમાં ઘઉં, બાજરી, ચોખા, દાળ વગેરે ધાન્યની ગુણો ખડકેલી હતી. કાપડિયાની દુકાનોમાં લૂગડાં બનાવવાનાં જાતજાતનાં કાપડ હતાં. એ કાપડ ઘણાંખરાં પરદેશી હતાં. અમે તો

શુદ્ધ સ્વદેશી ખાદી જ પહેરીએ છીએ. બજારમાં ચોકશીની દુકાનો પણ હતી. તેઓ સોનું ચાંદી વેચતા હતા. એમની દુકાનમાં ત્રાજવાં બહુ નાનાં હતાં. એવાં નાનાં ત્રાજવાંને કાંટો કહે છે. ચોકશી લોકો જોખવા માટે ચણોઠી અને લાલ રંગના વાલ રાખે છે.

નેસ્તી, ચોકશી, ગાંધી, સરૈયા તથા કાપડિયા પોતે વેચે છે, તે બધી વસ્તુઓ કાંઈ જાતે બનાવતા નથી. પણ જ્યાં એ ચીજો થતી હોય ત્યાંથી લાવીને વેચે છે. આથી તેઓ વેપારી કહેવાય છે. સુથાર, દરજી, મોચી, કુંભાર વગેરે જાતે નવી ચીજો બનાવે છે તેથી તેઓ કારીગર કહેવાય છે.

નેસ્તીઓ અને ગાંધીઓ પોતાની દુકાનો ચોખ્ખી રાખતા નથી. તેમની દુકાનોમાં ઉંદર, મંકોડા, માખીઓ અને બીજાં જીવડાં બહુ હોય છે. ચૌટામાં ઘણા લોક ચીજો લેવા આવે છે અને જાય છે. લોકો મોટેથી વાતો કરતા જાય છે અને વેપારીઓ ઘાંટા પાડી બોલે છે, તેથી બજારમાં બહુ ઘોંઘાટ મચી રહે છે.

પાઠ ૨૯ મો—પ્રાર્થના

અરજ સૂણો અવિનાશી, અમારી અરજ સૂણો અવિનાશી.
આપ દયાળ અમે સૌ બાળક, એક અમારી આશ—અમારી.
વાંક કરે બાળક તો બહુએ, થશો ન લેશ ઉદાસ—અમારી.
ભણતર ભણવા ભેળાં થઈએ, કરશો નહિ જ નિરાશ—અમારી.
શુભ ગુણ લઈએ સૌએ સમજી, ન રહે લેશ કચાશ—અમારી.
આપો શુભ મતિ સદ્‌ગુણ સાથે, સહુમાં થાએ સમાસ—અમારી.
નિર્મળ મનમાં નિશદિન રહીએ, પ્રસરે જેમ સુવાસ—અમારી.
મુખથી એવું માગી લઈએ, અંતર થાય ઉજાશ—અમારી.
આપ તણો આધાર મળ્યાથી, હૈયામાં છે હાશ—અમારી.
ન રહે લેશ કુધારો કદી પણ સુખનો થાય ન નાશ—અમારી.

(કેશવકૃતિ)

પાઠ ૩૦ મો—ગ્રહાદિત્ય અથવા ગોહા

પ્રાચીન બાધા આખડી

પ્રાચીન સમયમાં ગુજરાતમાં વલ્લભીપુર નામે એક મોટી નગરી હતી. તેમાં શિલાદિત્ય નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પુષ્પાવતી નામની રાણી હતી. તેને ઘણાં વર્ષ સુધી છોકરાં થયાં નહિ, તેથી તે દેવ દેવીઓની બાધા આખડી રાખવા લાગી. આખરે આરાસુરવાળી અંબાભવાનીની કૃપાથી તેને દહાડા રહ્યા.

હવે રાણી પોતે રાખેલી બાધા મૂકવા માટે અંબાજીની જાત્રાએ ગઈ. એવામાં વલ્લભીપુર પર પરદેશીઓએ ચડાઈ કરી. રાજા શિલાદિત્ય પોતાના રાજ્યનો બચાવ કરવા બહાદુરીથી લડતાં રણમાં પડયો.

અંબાજીની જાત્રાથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં રાણીને વલ્લભીપુર પડયાના તથા પોતાનો પતિ મરાયાના માઠા સમાચાર મળ્યા. એ ખબર સાંભળતાં જ તે મૂર્છા પામી જમીન પર ઢળી પડી. ભાન આવ્યું ત્યારે તેણે પોતાના પતિની પાછળ સતી થવાનો ઠરાવ કર્યો.

ગર્ભવાળી સ્ત્રીથી સતી ન થવાય એમ હોવાથી તે પાસેના પહાડની ગુફામાં જઈ રહી. ત્યાં તેને પુત્ર જન્મ્યો. પાસેના વડનગર ગામની કમળાવતી નામની એક બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને પોતાનો બાળક સોંપી રાણી પુષ્પાવતી સતી થઈ.

કમળાવતીએ રાણીના પુત્રને ઉછેરી મોટો કર્યો. તે ગુફામાં જન્મ્યો હતો તેથી તેણે તેનું નામ "ગોહા" પાડયું. ગોહા કાંઈ બ્રાહ્મણ ન હતો. એ તો ક્ષત્રિય હતો. જંગલમાં ફરવાનો તથા શિકાર કરવાનો તેને નાનપણથી જ શોખ હતો. તે કશી વાતે ડરતો નહિ. આખો દિવસ ભીલોનાં છોકરાં જોડે તે જંગલમાં ખેલ્યા કરતો. ઈડરની પાસેના બધા ડુંગરા, ટેકરા તથા રસ્તાનો તે ભોમીઓ થઈ ગયો. એક દિવસ રમતાં રમતાં પેલાં ભીલનાં છોકરાંને

પોતાનામાંથી કોઈને રાજા બનાવવાનો વિચાર આવ્યો. તેમણે ગોહાને રાજા તરીકે પસંદ કર્યો.

ગોહા મોટો થયો ત્યારે ઈડરના ભીલ રાજાએ તેને રાજગાદીએ બેસાડ્યો. આ ગોહાના વંશના લોક ' ગહિલોટ ' અથવા ' ઘેલોટ ' કહેવાયા. પાછળથી તેમણે મેવાડમાં રજપૂત રાજ્ય સ્થાપ્યું. મેવાડમાં બાપા રાવળ, લાખો રાણો, કુંભો રાણો, હમીરસિંહ, સમરસિંહ, પ્રતાપસિંહ, રાજસિંહ વગેરે ઘણા શૂરા રાજા થયા છે. એ બધાની વાતો બહુ મજાની અને જાણવા જેવી છે.

ग्रहादित्य मेवाडना शूरा राणाओनो मूळ पुरुष छे.

પાઠ ૩૧ મો—ખેડૂત

અવિવેક	રાષ્ટ્રીય	રખવાળ	છીંડું
ખોડીબારું	ઝૂંસરી	જોતરું	પરગણું

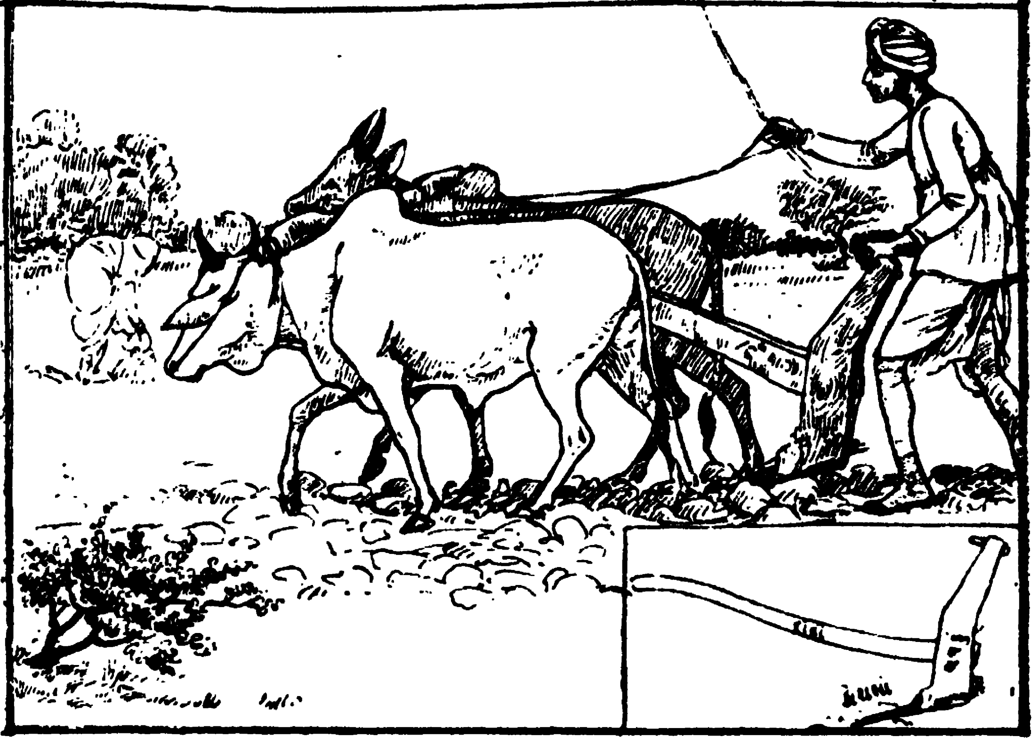
ગુરુજી—આજે બુધવાર છે, એટલે સાંજના શાળા છૂટયા પછી આપણે ફરવા જવાનું છે. આજે આપણે ગામ બહાર ખેતરોમાં જઈશું. એક વાત તમે ધ્યાનમાં

રાખજો. ખેતરમાં તમારા ચાલવાથી કે દોડવાથી જરાય નુકશાન ન થાય તે જોજો. રસ્તે ચાલતાં તમે ધક્કા ધક્કી પણ ન કરશો. એમ કરતાં રસ્તે જનારને અથડાઈએ તો તે ખરાબ અને અવિવેકનું કામ કહેવાય. બહુ મોટેથી બૂમો પણ પાડશો નહિ. રાષ્ટ્રીય શાળાના છોકરાઓ તો વિનયથી જ વર્તે અને હમેશાં સાચું જ બોલે.

વર્ગના બધા છોકરાઓને લઈ ગુરુજી ગામ બહાર ગયા. ખેતરના રખવાળ પાસે ખેતરમાં જવાની રજા લીધી. તે ભલા ખેડૂતે તેમને છીંડેથી આવવા કહ્યું. માણેકલાલ નામના એક વિદ્યાર્થીએ ખેતર જોયું નહોતું તેથી તેણે પૂછ્યું, "ગુરુજી, છીંડું એટલે શું ?"

ગુરુજી—માણેકલાલ, જો, આ ખેતર છે અને આ તેને ફરતી કાંટાની વાડ છે. એ વાડમાં થઈને કાંઈ અંદર જવાય ? આપણા ઘરની અંદર જવાનાં બારણાં હોય છે; પણ ખેતરની વાડમાં એવાં બારણાં હોતાં નથી. વાડમાં તો એકાદ જગાએ કાંટાનાં ઝાંખરાં કાઢી નાંખી રસ્તા જેવું કર્યું હોય છે. તે છીંડું કહેવાય. છીંડાને કાંટાનાં ઝરડાં આડાં મૂકીને બંધ કરે છે. (છોકરાઓને) ભાઈઓ, સાચવીને આવજો છીંડામાં કાંટા પડ્યા છે, તે વાગે નહિ. છીંડામાં આ બે પાંખિયાવાળું લાકડું ઊભું દાટ્યું છે તે ખોડીબારું કહેવાય. ખોડીબારું સમાલીને ઓળંગજો.

શંકરલાલ—પેલો માણસ કોણ છે અને શું કરે છે?

ગુરુજી—ભાઈ, એ ખેડૂત છે. એ જમીન ખેડે છે. જો એ બળદને હાંકે છે. બળદ ચાલે છે ત્યારે પેલું હળ ખેંચાય છે અને તેનાથી જમીન ખોદાય છે. હળથી જમીન ખોદવી તે જમીન ખેડવી કહેવાય.

શંકરલાલ—ગુરુજી, અમારે હળ જોવું છે.

ગુરુજી—ચાલો, તમને તે બતાવું. જુઓ આ હળ છે. આ ઝૂંસરી કહેવાય. અહીં બળદ જોડાય. આવાં દોરડીનાં કે ચામડાનાં જોતરથી બળદને ઝૂંસરી જોડે જોડે છે. આ હળની દાંડી કહેવાય. દાંડીને છેડે આ જાડી લાકડાની પાટી છે. એ પાટી નીચે લોઢાનો અણીદાર દાંતો

છે. એ દાંતો કોશલો કહેવાય છે. તેનાથી જમીન ખોદાય છે. કોશલા સિવાયનું બધું હળ લાકડાનું છે.

માણેકલાલ—ગુરુજી, જમીન ખેડયા પછી ખેડૂત શું કરતો હશે?

ગુરુજી—જમીન ખેડયા પછી એકાદ સારું ઝાપટું પડતાં તે ફરી ચાસી તેમાં બી વાવે છે. છોકરાઓ, સૂકી જમીન ખેડાય નહિ. વરસાદનું એકાદું ઝાપટું પડી જાય અને જમીન પોચી થાય એટલે ખેડૂત તેને ખેડે.

શંકરલાલ—ગુરુજી, ખેડૂતો જમીનને શું કામ ખેડતા હશે?

ગુરુજી—બીયાંમાંથી છોડ થાય છે ત્યારે તેનાં મૂળ જમીનમાં ઊતરે છે. ખેડવાથી જમીન પોચી થાય છે અને તેથી બીયાંમાંથી થતાં છોડનાં મૂળને જમીનમાં ઊતરતાં મહેનત પડતી નથી.

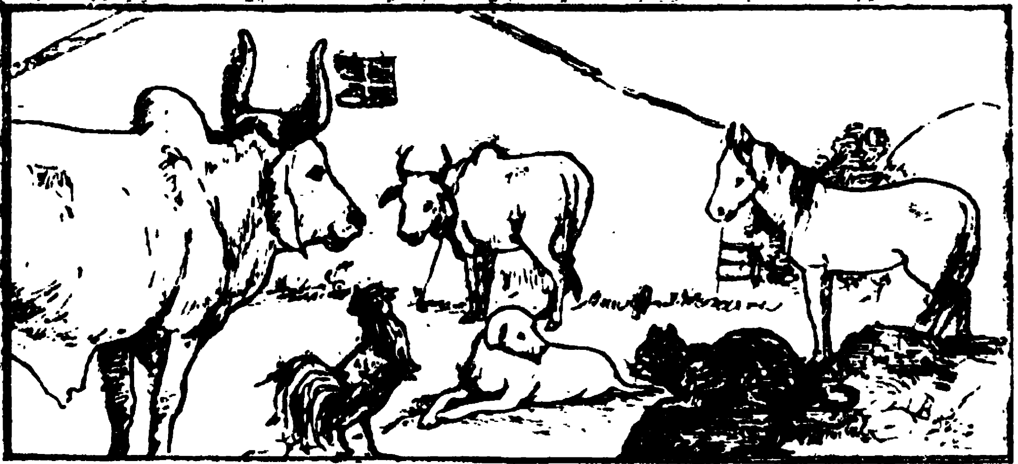
ખેડૂત બહુ મહેનતુ અને ભલા હોય છે. શિયાળાની ટાઢમાં, ઉનાળાના તાપમાં, અને ચોમાસાના વરસાદમાં તે કામ કરે છે. તે મહેનત કરી ધાન્ય પકવે છે ત્યારે આપણને ખાવાનું મળે છે. ખેડૂત ખરેખર બહુ પરગજુ છે. બીજા બધા ધંધા કરતાં ખેડૂતનો ધંધો બહુ સારો છે. આવા ભલા ખેડૂતની કદી મશ્કરી કરવી નહિ, કે તેને

પજવવો નહિ. ભલા ખેડૂત જોડે ભલમનસાઇથી વર્તવું જોઇએ.

उत्तम खेती, मध्यम वेपार अने कनिष्ठ नोकरी.

પાઠ ૩૨ મો—ખેડૂતના મિત્ર

ટીસીઓ છણુકો વર્તણૂક

કરસન પટેલના વાડા પાસેના ખેતરમાં તેનો ઘોડો, બળદ અને ગાય ચરતાં હતાં. ઘોડાના મનમાં એટલું બધું ફુંપદ કે બળદ અને ગાય ચરતાં હોય ત્યાં જાય પણ નહિ. એના મનમાં એમ હતું કે "હું મારા શેઠને પીઠ પર બેસાડી સહેલ કરાવું છું એટલે હું આ બીજાં ઢોર કરતાં ચડિયાતો છું. હું શેઠનો વધારે માનીતો છું." આમ

વિચારી અભિમાનથી ડોકું ઊંચું ને ઊંચું રાખી તે ખેતરને બીજે છેડે જતો રહ્યો.

બળદને જોઈ ગાયના નાકની ટીસીઓ ઊંચી ચડે. બળદ ચરતો ચરતો પાસે આવે તો તે છણકો કરે. એના મનમાં એમ કે "હું શેઠને પીવા દૂધ આપું છું એટલે હું બીજાં ઢોર કરતાં વધારે ઉપયોગી છું. હું વધારે માનીતી છું."

ઘોડા અને ગાયની, આવી તોછડી વર્તણૂકથી બળદને માઠું તો લાગ્યું પણ તેણે જાણ્યું, 'હશે!' તે જાણતો હતો કે તે બંને કરતાં પોતે વધારે ઉપયોગી હતો. "હું ન હોઉં તો મારા શેઠની જમીન કોણ ખેડે? એ જમીન ખેડાય નહિ તો તે ખાય શું? અને દુનિયાનાં બીજાં માણસ પણ શું ખાય? એમણે મારું અપમાન કર્યું તો તેમાં મારું શું ઘસાઈ ગયું? આપણે આપણું કામ ખરા દિલથી કરવું."

એટલામાં વાડામાંથી કૂકડો ત્યાં આવ્યો. ખેતરની વચમાં ઊભા રહી, લાંબી ડોક, બધા સાંભળે તેમ તેણે 'કૂકડે કૂક' કર્યું. પછી તે બોલ્યો, "હું કેવો ઉપયોગી છું. સવારમાં વહેલો ઉઠી 'કૂકડે કૂક' કરી હું બધાને જગાડું છું."

'મિયાઉં', 'મિયાઉં' કરતી બિલાડી ઘરમાંથી દોડતી આવી. તે બોલી, 'હું શું કરું છું તે તમે જાણો છો?

ઘરમાં દાણા અને બીજી સારી ચીજો કરડી ખાનાર ઉંદરને હું કાઢી મૂકું છું કે મારી નાંખું છું."

બાઉ! વાઉ! વાઉ! એમ ભસી કૂતરાએ પોતાની જગ્યાએથી ડોકું બહાર કાઢયું. તે બોલ્યો, "જરા મારું કહ્યું સાંભળશો? મારું કહ્યું સાંભળશો ત્યારે જ શેનું નામ કામ કહેવાય તે તમે જાણશો. હું રાત દહાડો શેઠના ઘરની ચોકી કરું છું. હું ચોરને આવવા દેતો નથી. હું ન હોઉં તો તમારા બધાની શી વલે થાય?"

બધાં પ્રાણી આમ વાતો કરતાં હતાં તેવામાં ખેડૂત ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તેણે કૂકડાને મૂઠી દાણા નાંખ્યા, કૂતરાને રોટલાનો કકડો આપ્યો અને બિલાડીને દૂધ પાયું. ગાય, બળદ તથા ઘોડાને પંપાળી થાબડી ચારો નીર્યો. ખેતર પરનાં બધાં પાળેલાં પ્રાણી તેને ઉપયોગી હતાં અને બધાં પર તેને સરખું વહાલ હતું.

પાઠ ૩૩ મો—પશુઓનું પંચ

પશુમાં પડી એક તકરાર,

વાદવિવાદ ચલાવા પોતે તુર્ત ભરી દરબાર;
અને ત્યાં બેઠાં નર ને નાર. પશુમાં૦

ગાય—કોણ ગુણોની ગણના કરશે ગરીબડી હું ગાય,
વાછરડાં વલવલે બીચારાં ને પય બીજાં ખાય;
જુલમનો તો પણ ક્યાં છે પાર?—પશુમાં૦

કૂતરો—વફાદાર હું પ્રાણી પ્યારૂં, ખાઈ ધણીનું ધાન,
હલાલ તેનું નિમક કરૂં છું, મનમાં રાખી માન;
રાતદિન સેવા છું કરનાર. પશુમાં૦

ગધેડો—મૂર્ખ માનવી મને હસે, પણ કોણ ઉપાડે ભાર,
મણ બંધી બોજા લાદે ને ચાલું બિન તકરાર;
કહો જન ક્યાં જાણે ઉપકાર? પશુમાં૦

ઘોડો—તન તોડીને સેવા આપું, ખાઉં કદી નહિ હાર,
માલિકને લઈ રસ્તો કાપું, કરી પીઠ પર સ્વાર;
કરે છે કોણ કહો દરકાર. પશુમાં૦

ઊંટ—મુસાફરોમાં માર્ગ કાપવા, કરું સફર હું દૂર,
મુજ જાગ કાજે જીવ લીએ છે, કોઇ મુસાફર ક્રૂર;
કરૂં છું મરતાં પરોપકાર. પશુમાં૦

હાથી—રાજાની અંબાડી કેરો મુજ પર છે આધાર,
મુજ પગલાંથી શોભે સ્વારી, દીપે વળી દરબાર;
શ્રેષ્ઠ છું પશુમાં હું સરદાર. પશુમાં૦

બળદ—મુજ બળથી હળ ખેડૂત ખેડે, મુજ પર કુલ આધાર,
હું જ ઉપાડું બોજ રોજનો વાહન કે વ્યાપાર;
ઘડીનો હોય ન તોય કરાર. પશુમાં૦

ખર, બકરો ને બળદિયો, ગજ, ઘોડો ને ગાય,
પ્રાણી બિચારાં પારકી આશા પર અથડાય;
ખોટાં કામે ખલકમાં દંડે જો દરબાર,
પશુ પંખીને પીડતાં કોપે નહિ કિરતાર?

(દાદી એદલજી)

પાઠ ૩૪ મો—લાકડું, લોઢું, માટી અને પથ્થર ભાગ ૧

આજે હું લાકડું, લોઢું, માટી અને પથ્થર એટલા પદાર્થો લાવ્યો છું. આ બાજઠ લાકડાનો બન્યો છે. આ મેજ પણ લાકડાનું બન્યું છે. પેલું કબાટ શેનું બન્યું છે? લખવાનું પાટિયું પેટી, ઊમરો, બારી, બારસાખ એ બધાં લાકડાનાં બનેલાં છે.

આ બારીનો સળિઓ લાકડાનો બનેલો છે? ના જી, એ સળિયો તો લોઢાનો છે. લોઢાની બીજી ચીજોનાં નામ તમને આવડે છે? હા જી. સાંકળ, ખીલો, કાતર એ પણ લોઢાનાં બનેલાં છે.

આ શું છે? એ ચાકુ છે. જુઓ, આ ચાકુનું પાનું કહેવાય અને આ હાથો કહેવાય. ચાકુનું પાનું શેનું બનેલું છે? એ લોઢાનું બનેલું છે.

માટીની કઈ કઈ વસ્તુઓ બને છે? ઘડા, ગાગર, કોડિયાં એ બધાં માટીનાં બને છે. માટીની બીજી શી શી વસ્તુઓ બને છે? પાણી ભરવાની ગોળી, ચૂલા અને ઈંટો પણ માટીનાં બને છે. નાની કૂલડીઓ પણ માટીની બને છે.

આ રમકડાં શેનાં છે? એ રમકડાં માટીનાં છે. આ ફૂલદાન કેવું મજાનું છે? એ ફૂલદાન અને આ પાણી ભરવાનો કૂજો પણ માટીનાં જ બન્યાં છે. માટીની ઘણી સુંદર વસ્તુઓ બને છે.

પાઠ ૩૫ મો—લાકડું, લોઢું, માટી અને પથ્થર ભાગ ૨

ભોંય પર આ શું જડયું છે? એ પથ્થર છે. આ પાણિયારું શેનું છે? એ પથ્થરનું છે. આ દાદર પથ્થરનો છે. પથ્થરની બીજી કઈ વસ્તુઓ બને છે? દવા વાટવાના ખલ પથ્થરના બને છે. ઘણાં ઘરમાં પથ્થરના થાંભલા હોય છે.

ઘરમાં ભોંય પર પથ્થર જડવામાં આવે છે. કેટલાંક ઘર આખાં પથ્થરનાં બાંધેલાં હોય છે. ઓટલા પર પથ્થર જડેલા હોય છે.

લાકડાને ખીલાથી જડે છે. બારી બારણાનાં ચોકઠાં, દાદર, મેજ, બાજઠ, ખુરશી વગેરે વસ્તુઓ લાકડાની બને છે. મેજ, ખુરશી, કબાટ, ખીંટી એ બધી લાકડાની ચીજો કે લાકડાની વસ્તુઓ કહેવાય. લાકડું એ પદાર્થ છે. પથ્થર પણ પદાર્થ છે. એમાંથી પણ ઘણી ચીજો બને છે. માટીની પણ ઘણી ચીજો બને છે, તેથી માટી પણ પદાર્થ છે. લોઢું પણ પદાર્થ છે. લાકડું, લોઢું પથ્થર અને માટી એ પદાર્થો ઘર બાંધવામાં વપરાય છે.

પાઠ ૩૬ મો—હાડકું, શીંગડું, હાથી-દાંત તથા ચામડું

દંતૂશળ ચમાર ચૂડગર

પહેલાં મેં તમને લોઢું, લાકડું, માટી અને પથ્થર એ પદાર્થ દેખાડયા હતા. આજે હું બીજા નવા પદાર્થો લાવ્યો છું.

'જુઓ, આ હાડકું છે. આ બટન અને આ ચાકુનો હાથો શેનાં બનેલાં છે, તે તમે જાણો છો ? એ ચીજો હાડકાની બનેલી છે. આ શીંગડું છે. આ બટન અને આ ચાકુનો હાથો શીંગડાનાં છે એમ જાણી તમને નવાઈ લાગશે, પણ એ વાત ખરી છે.

આ હાથીદાંત છે. એ હાથીના દંતૂશળનું તેમજ બીજા ભાગોનું હાડકું છે. સ્ત્રીઓને પહેરવાની ચૂડીઓ એની બને છે. એનો મૂળ રંગ સફેદ હોય છે, પણ એની પર જાત જાતના રંગ ચડાવી શકાય છે. એનાં કાંસકી અને બટન પણ બને છે.

હાથીદાંત બહુ કઠણ હોય છે, તેથી તેની પર જાત જાતનાં ચિત્ર કોતરી શકાય છે. આપણા દેશના કારીગર તેની સુંદર પેટીઓ, ચાકુના હાથા અને પંખા બનાવે છે અને તેની પર બહુ ઝીણું કોતરકામ કરે છે.

આ ચામડું છે. એના જોડા બને છે. ત્રાજવાનાં પલ્લાં તથા ઘોડાની લગામ પણ એનીજ થાય છે. એની પેટીઓ અને કોથળીઓ પણ બને છે. ચામડું રંગી પણ શકાય છે.

ગાય, ભેંસ, બળદ, બકરાં, ઘેટાં વગેરે પ્રાણી મરી જાય છે ત્યારે તેમના શરીરનાં હાડકાં તથા ચામડી કાઢી લે છે. પછી તેમને સાફ કરીને તેમાંથી ઉપર કહી તેવી વસ્તુઓ બનાવે છે. ચામડાંને સાફ કરે તે લોક ચમાર કહેવાય છે. હાથીદાંતને વહેરી ચૂડીઓ બનાવે તે ચૂડગર કહેવાય.

પાઠ ૩૭ મો—સુથાર

વાંસલો વીંધણું રંદો કરવત

રસિક—ભાઈ, પેલો માણસ શું કરે છે?

રમણ—ભાઈ, એ લાકડાં ઘડે છે.

રસિક—લાકડાં ઘડે છે, એટલે શું કરે છે?

રમણ—એ લાકડાં કાપે છે, છોલે છે અને તેમ કરી થાંભલા, દાદર, બારી, બારણાં વગેરે વસ્તુઓ બનાવે છે.

રસિક—એ માણસ કોણ કહેવાય?

રમણ—એ સુથાર કહેવાય. જો, આ લાકડાં છે. બોલ જોઉં, લાકડાની શી શી વસ્તુઓ બને છે?

રસિક—મેજ, ટેબલ, ખુરશી, પેટી એ બધાં લાકડાનાં બને છે.

રમણ—આ કબાટ શેનું બનેલું છે ?

રસિક—એ કબાટ પણ લાકડાનું બન્યું છે.

રમણ—જો, આ વાંસલો કહેવાય અને આ વીંધણું કહેવાય. વાંસલાથી સુથાર લાકડું છોલીને ઘડે છે. વીંધણાથી તે તેમાં કાણાં પાડે છે. એ કાણાં વીંધ કહેવાય.

રસિક—મોટાભાઈ, પેલો છોકરો શું કરે છે ?

રમણ—એ લાકડાને ઘડી સુંવાળું કરે છે. એના હાથમાં પેલું છે તે રંદો કહેવાય. એ લાકડાને રંદો મારે છે. જો એ રંદામાં ધારવાળી લોઢાની પટી છે. એનાથી લાકડું છોલાઈ લીસું અને સુંવાળું થાય છે.

રસિક—મોટાભાઈ, આ માણસો શું કરે છે ?

રમણ—એ લાકડાને વહેરે છે. જો, આ કરવત કહેવાય. પેલો માણસ એને ઉપર ખેંચે છે, અને આ માણસ તેને નીચે ખેંચે છે. એ કરવતને કેવા ઝીણા દાંતા છે? એ દાંતાથી લાકડું કપાય છે. વહેરવાથી લાકડું કાપી શકાય અને તેનાં પાટિયાં પણ પડે.

પાઠ ૩૮ મો—શ્રીકૃષ્ણ ભાગ ૧

અવિચારી મુહૂર્ત પહેરામણી વિસ્મય
દૈવ ભવિષ્યવાણી ચટપટી શ્રદ્ધા

યમુના તટપર મથુરા નગરીમાં ઉગ્રસેન નામે રાજા હતો. તેને દેવક નામે ભાઈ હતો. એ ભાઈ જુવાન વયમાં મરણ પામ્યો. તેની દીકરી દેવકીને ઉગ્રસેને ઉછેરી મોટી કરી. ઉગ્રસેનને કંસ નામે એક પુત્ર હતો.

કંસ ક્રોધી, અભિમાની અને અવિચારી હતો. ઉગ્રસેન ઘરડો થયો હતો એટલે તેના વતી કંસ રાજ્ય ચલાવતો હતો. તે પ્રજાને બહુ દુઃખ દેતો અને અધર્મથી વર્તતો. નરક, પુંડરિક, કાળજવન, શિશુપાલ, જરાસંધ જેવા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા રાજા તેના મિત્ર હતા. તે બધા મળી એક બીજાને અધર્મે વર્તવામાં મદદ કરતા.

દેવકી પરણાવવા જેવી થઈ, ત્યારે તેને માટે લાયક વર શોધી કાઢવાનું ઉગ્રસેને કંસને કહ્યું. કંસે કહ્યું, " પિતાજી, તમને યોગ્ય લાગે ત્યાં એનું લગ્ન કરો, પણ ઘર એવું જો-જો કે મારે નમવા યોગ્ય હોય." ઉગ્રસેને ઉત્તમ જદુકુળ-માંથી વસુદેવને પસંદ કર્યા. જદુકુળ કંસના કુળ કરતાં ઊંચું એટલે કંસે તેમાં વાંધો લીધો નહિ.

સારો દિવસ તથા સારું મુહૂર્ત જોઈ દેવકીનું વાસુદેવ જોડે લગ્ન કરવામાં આવ્યું. કંસે ઘણી રૂડી રીતે લગ્ન કર્યું.

વસુદેવને સારી પહેરામણી આપી. સુપાત્ર વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણ તથા ગરીબગુરબાંને સારાં દાન આપ્યાં. મથુરાના મહા અભિમાની રાણા કંસની આવી રીત જોઈ લોકો વિસ્મય પામ્યા. તે કહેવા લાગ્યા, "સગો ભાઈ આથી વધારે શું કરે?" દેવકીને મન પણ ઘણો આનંદ થયો અને તેની આંખમાંથી હરખનાં આંસુ નીસરી પડ્યાં.

આમ બધે સુખ અને આનંદ છવાઈ રહ્યાં હતાં તેવામાં દૈવનું કરવું તે કોઈનો અવાજ સંભળાયો. "એ કંસ, 'મારી બહેન, મારી બહેન,' કરી શું ફુલાય છે? એ બહેનનો આઠમો છોકરો તને મારશે." આ સાંભળી કંસ ચમક્યો. તેની આંખ ગુસ્સાથી રાતી થઈ ગઈ. પારધી જેમ પોપટીને પકડે તેમ કંસે ચોટલો ઝાલી દેવકીને રથમાંથી ખેંચી કાઢી.

હવે ખિજાયેલા કંસે દેવકીને મારવા પોતાની તલવાર ખેંચી. નાગી તલવાર જોતાં દેવકીના મોંનું તેજ ઊડી ગયું. કંસ દેવકીને તલવાર મારવા જતો હતો તેવામાં વસુદેવે તેનો હાથ ઝાલ્યો અને કહ્યું, "હે રાજા, તમારૂં મૃત્યુ તો એના બાળકથી છે તો એને શું કરવા મારો છો? એને જે બાળક થશે તે બધાં હું તમને આપી જઈશ." વસુદેવનાં વચન સાંભળી કંસ ટાઢો પડ્યો. તેણે દેવકીને છોડી દીધી અને પોતે અકળાઈને તેનું અપમાન કર્યું તે બદલ માફી માગી.

વખત જતાં દેવકીને એક પુત્ર થયો. વસુદેવજી તેને લઈ કંસ પાસે ગયા. 'મારો કાળ તો એના આઠમા બાળકથી છે, તો નકામાં એનાં બીજાં સાત બાળકોને શા માટે મારું ?' એમ વિચારી કંસે વસુદેવને તે બાળક પાછું આપ્યું.

વસુદેવ તે બાળકને લઈ પાછા ગયા એટલામાં કંસને ત્યાં નારદ મુની આવ્યા. તેમનો આદર સત્કાર કરી કંસે કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. વાત પરથી વાત નીકળતાં કંસે વસુદેવ, દેવકી તથા તેમનાં છોકરાં વગેરેની વાત કહી. પોતે પોતાના ભાણેજને મારી ન નાંખ્યો એ વાત પણ કહી. કંસની વાત સાંભળી નારદજી હસ્યા. તેમને હસતા જોઈ કંસે પૂછ્યું, "મહારાજ, તમે કેમ હસો છો ! શું મારી કાંઈ ભૂલ થાય છે ?" નારદે કહ્યું, "કંસ, તું આવડું મોટું રાજ્ય ચલાવે છે, પણ તારામાં ઝાઝી બુદ્ધિ જણાતી નથી. ભવિષ્ય વાણીનો ખરો અર્થ તું સમજ્યો નહિ. જો દેવકીના આઠે બાળક ગોળ કુંડાળામાં મૂક અને પછી પહેલો કયો અને આઠમો કયો તે કહે. તારે તો દેવકીના આઠે પુત્રથી સરખું બીવાનું. રખે ભૂલતો !" આમ કહી નારદજી તો ચાલ્યા ગયા.

કંસ હવે વિચારમાં પડ્યો. તેને ચિત્તમાં ચટપટી થવા લાગી. તેણે વસુદેવને પાછા બોલાવ્યા અને પેલા બાળકને મારી નાંખ્યું. દેવકીને બીજાં છ બાળક થયાં તે બધાંને કંસે મારી નાંખ્યાં. દેવકીને હવે જે બાળક થાય તેનાથી પોતાનું

મોત થનાર છે, એમ જાણી તેણે વસુદેવ અને દેવકીને કેદખાનામાં પૂર્યાં. કેદખાનાની આસપાસ હજાર સિપાઈ-ઓની ચોકી મૂકી તથા રાત અને દિવસ ચોકી રહે એવો પાકો બંદોબસ્ત કર્યો.

દેવકીનો આઠમી વારનો ગર્ભ રહ્યો ત્યારે તેમને બહુ સુખ થવા લાગ્યું. કંસનો ભય લાગતો બંધ થયો. બાળક જન્મવાનું હતું તેવામાં એક દિવસ રાતે વસુદેવને સમણું લાધ્યું. તેમાં તેને ભગવાન દેખાયા. ભગવાને તેને કહ્યું, "દુષ્ટ રાક્ષસોનો નાશ કરવા હું તમારે ઘેર બાળક રૂપે જન્મવાનો છું. તમે મને અહીં ન રાખશો, પણ ગોકુળ લઈ જજો. ત્યાં નંદની પત્ની જશોદાના પડખામાં મને મૂકી, તેને જન્મેલી છોકરી અહીં લઈ આવજો. તમે મનમાં શ્રદ્ધા રાખજો. આ કેદખાનાનાં બારણાં ઊઘડી જશે. રખવાળ બધા ઊંઘી જશે. રસ્તે નદી આવશે તે પણ તમને માર્ગ આપશે."

શ્રાવણ વદ આઠમની મધ્ય રાતે દેવકીજીએ શ્રીકૃષ્ણને જન્મ આપ્યો. આ ઉપરથી તે દિવસ હજુ પણ જન્માષ્ટમી કે ગોકુળઆઠમ કહેવાય છે. સમણામાં ભગવાને કહ્યું હતું તેમ જ બન્યું. કેદખાનાનાં બારણાં ફેડાક કરતાં ઊઘડી ગયાં. બધા ચોકીદાર, ગામના બધા લોક, કંસ, અરે ગામનાં કૂતરાં સુદ્ધાં ઘસઘસાટ ઊંઘતાં હતાં. કોઇ સળવળતું સરખું નહોતું.

વસુદેવ કૃષ્ણને લઈ બંદીખાનાની બહાર નીકળ્યા. આકાશ ઘનઘોર હતું. ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડતો હતો. નદી ઓળંગી વસુદેવ ગોકુળ ગયા. ત્યાંથી જશોદાની દીકરીને લઈ પોતાના પુત્રને તેની જગાએ મૂકી પાછા આવ્યા. કેદખાનાના બારણાં હતાં તેમ દેવાઈ ગયાં.

પાઠ ૩૯ મો—શ્રીકૃષ્ણ ભાગ ૨

ઓશિયાળી નિર્દોષ મલ્લ સંતાપ
ઉપવીત હરિદ્રી ઉપનિષદ

દેવકીજીની સોડમાં મૂકતાં જ કન્યાએ રડવા માંડયું. પહેરેગીરોએ બાળક જન્મ્યાની કંસને ખબર કહી. તેણે આવી હમેશની માફક કન્યાને શિલા પર પછાડવા લીધી. તે કન્યા દેવીનો અવતાર હતી. તેથી જેવો કંસ તેને પછાડવા ગયો તેવી જ તે તેના હાથમાંથી છટકીને વીજળી રૂપે આકાશમાં ઊડી ગઈ. આકાશમાં ઊડતાં ઊડતાં તે બોલી, ‘ હે મૂર્ખ મથુરાપતિ, તારો વેરી જન્મી ચૂકયો છે. તારું મરણ એને હાથે થશે.’ કન્યાને મોઢે પોતાના મરણની વાત સાંભળી કંસને બહુ ચિંતા થવા લાગી. તેને રાતે ઊંઘ ન આવે અને ખાવું પણ ન ભાવે. તેણે પોતાના મિત્ર રાક્ષસોને બોલાવી

પોતાના વેરીને કેમ શોધવો તેનો વિચાર કર્યો. કંસની બહેન પૂતનાએ તેના રાજ્યમાં છ છ માસનાં જેટલાં બાળકો હોય તેમને મારી નાંખવાનું માથે લીધું. બધા બહુ ખુશ થયા.

બધે ફરતાં ફરતાં તે ગોકુળ ગઈ. ગોકુળનો રાજા નંદ પોતાના છોકરાનું બહુ જતન કરતો હતો. ગોવાળ લોકો ગોકુળની ખૂબ ચોકી કરતા. પૂતનાથી ગોકુળમાં જવાયું નહિ. તેણે કંસને કહ્યું, " નંદ અને ગોવાળને એક દિવસ તમે મથુરા બોલાવો. " કંસે નંદને શ્રાવણ માસનો કર આપવા બોલાવ્યા. નંદ અને ગોવાળ મથુરા કર આપવા ગયા એટલે પૂતના ગોકુળમાં ગઇ. તેણે ગોવાલણનો વેશ લીધો. તેણે સ્તન પર ઝેર લગાડયું હતું. તેણે જશોદાને કહ્યું, " મને નંદે મોકલી છે. મારું ધાવણ એવું છે કે તેથી તમારા છોકરાનું શરીર ઘણું મજબૂત થશે. " શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હતા. તેમણે તો ધાવતાં ધાવતાં દૂધ સાથે માસી પૂતનાના પ્રાણ પણ ચૂસી લીધા.

હવે કંસની ખાતરી થઈ કે નંદનો બાળક જ પોતાનો વેરી છે. ખુલ્લી રીતે તેને મરાય એમ હતું નહિ, કારણ કે નંદ જોડે લડવું પડે. કંસે કૃષ્ણને કપટથી મારવાનો વિચાર કર્યો. તેણે કૃષ્ણને મારવાને મારા મોકલવા માંડયા. કોઈ ગાડાનું રૂપ લઈને જાય તો કોઈ વાછરડાનું. કોઈ ઘોડાનું રૂપ લે તો કોઈ અજગર બની ગળવા જાય. આમ અનેક ઉપાય કર્યા પણ કાંઇ વળ્યું નહિ.

કૃષ્ણ બહુ રમતિયાળ અને ટીખળી હતા. તેમની બાળલીલા જોઈ સૌ કોઈ આનંદ પામતું. લોકોનાં ઘરોમાં પેસી માખણ ચોરી ખાય. શીંકે ગોરસ મૂક્યું હોય તો લાકડી મારી ફોડી નાંખે અને તળે મોં ધરી પીએ. માખણ ગમે તેટલું સંતાડે પણ કૃષ્ણ તેને શોધીને ખાઈ જાય. એક વાર કોઈ ગોપી જસોદા પાસે ફરિયાદ કરવા ગઇ. તે કહે, " તારા કૃષ્ણે મારું માખણ ચોર્યું. " કૃષ્ણ તો તે વખતે ઘરમાં સૂતા હતા. એક વાર એક ગોપીના ઘરમાં કૃષ્ણ ભરાયા હતા. તે જોઈ તેણે સાંકળ વાસી દીધી અને જશોદાને બોલાવવા ગઈ. જશોદા સોટી લઈને આવ્યાં, બારણું ઉઘાડયું તો અંદર કૃષ્ણ ન મળે. ગોપી તો ઓશિયાળી થઈ ગઈ.

આ પ્રમાણે નિર્દોષ બાળલીલાથી સૌને આનંદ પમાડતા કૃષ્ણ મોટા થયા. પાંચ છ વર્ષના થયા એટલે તે બીજા ગોવાળિયાનાં છોકરાં જોડે ગાયો ચારવા જવા લાગ્યા. જમના કિનારે વનમાં ફરવું તેમને બહુ ગમતું. ગાયો ચરતી હોય ત્યારે ગોવાળ રમે અને મજા કરે. કૃષ્ણ કદંબના ઝાડ પર ચડી વાંસળી વગાડે. કૃષ્ણની વનલીલાની કથા બહુ જ આનંદ આપે એવી છે.

એક દિવસ બધા ગોવાળ ગેડીદડા રમવા લાગ્યા. કૃષ્ણે એવી શરત કરી કે જેનાથી દડો નદીમાં પડે તે ત્યાં જઈ લઈ આવે. બન્યું એવું કે કૃષ્ણને હાથે જ દડો પાણીમાં પડયો. જ્યાં દડો પડયો ત્યાં નદીના ધરામાં કાળી

નામનો ઝેરી નાગ રહેતો હતો. તેના ઝેરથી ત્યાંનું બધું પાણી ઝેરી થયું હતું. કૃષ્ણે તે ધરા પરના કદંબના ઝાડ પર ચડી નદીમાં ઝંપલાવ્યું. પાણીની અંદર કાળીનાગના ઘર આગળ તે ગયા. ત્યાં નાગ જોડે તેમને લડાઈ થઈ. નાગને હરાવી તેના નાકમાં દોરી પરોવી તેમણે તેને બહાર કાઢયો. તે દિવસથી નદીનું પાણી સારું થયું.

બાર વર્ષના થયા ત્યારે કૃષ્ણ અને તેમના મોટાભાઈ બળરામ મથુરા ગયા. ત્યાં ચાણૂર તથા મુષ્ટિક નામના મલ્લોને અખાડામાં હરાવ્યા. પછી કૃષ્ણે પોતાના દુષ્ટ મામા કંસને માર્યો અને ઉગ્રસેનને ફરી ગાદીએ બેસાડયા.

હવે કૃષ્ણે ગોકુળ છોડી મથુરામાં આવવાનો વિચાર કર્યો. જશોદા નહોતાં જાણતાં કે કૃષ્ણ મારા પુત્ર નહિ પણ દેવકીના પુત્ર છે. જશોદા, નંદ તથા બધાં ગોપગોપીઓને એથી બહુ સંતાપ થયો. જેમ તેમ તેમને સમજાવી શાંત કરી કૃષ્ણ મથુરા આવ્યા.

કૃષ્ણને હવે વસુદેવે જનોઈ દીધું. ઉપવીત પહેર્યા પછી બ્રહ્મચારીને ગુરુને ત્યાં ભણવા મૂકવા જોઈએ. વસુદેવે ઉજ્જેન પાસે સાંદીપની નામના ઋષિનો આશ્રમ હતો ત્યાં તેમને તથા બળરામને ભણવા મૂક્યા. અહીં પોરબંદરનો એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ સુદામા પણ તેમની જોડે ભણતો હતો. સુદામા, કૃષ્ણ તથા બળરામ વચ્ચે ઘણી માયા થઈ હતી. ત્યાં કૃષ્ણ વેદ, ઉપનિષદ, ધનુર્વિદ્યા વગેરે શીખ્યા.

મગધ દેશનો રાજા જરાસંધ કંસનો સસરો થતો હતો. કંસનું વેર લેવા તે મથુરા પર ચડી આવ્યો પણ કૃષ્ણે તથા બળરામે તેને હરાવ્યો. જરાસંધે સત્તર વાર મથુરા પર ચડાઈ કરી પણ એક વાર ફાવ્યો નહિ.

શ્રીકૃષ્ણે કાઠિયાવાડમાં દરિયા કિનારે દ્વારિકા નામે નગરી વસાવી અને ત્યાં જઈ વસ્યા. વૈદર્ભ દેશના રાજાની કુંવરી રૂકિમણીનું તેમણે હરણ કર્યું અને તે વખતે જરાસંધ, શિશુપાળ વગેરે રાજાઓ જોડે તેમને લડવું પડેલું. તેમની બહેન સુભદ્રા અર્જુન વેરે પરણી હતી.

પાઠ ૪૦ મો—નાગદમન

જળ કમળ છાંડી જાને બાળા, સ્વામી અમારો જાગશે;
જાગશે તને મારશે, મને બાળહત્યા લાગશે—ટેક.

કહે રે બાળક તું મારગ ભૂલ્યો, કે તારા વેરીએ વળાવીઓ;
નિશ્ચે તારો કાળ જ ખૂટયો, અહીંયાં તે શીદ આવીઓ—જળ૦ ૧

નથી નાગણ હું મારગ ભૂલ્યો, નથી મારા વેરીએ વળાવીઓ;
મથુરા નગરીમાં જૂગટું રમતાં, નાગનું શીશ હું હારીઓ—જળ૦ ૨

રંગે રૂડો રૂપે પૂરો દીસંતો કોઠીલો કોઠામણો;
તારી માતાએ કેટલા જન્મ્યા, તેમાં તું અળખામણો—જળ૦ ૩

મારી માતાએ બેઉ જનમીઆ, તેમાં હું નટવર નાનડો;
જગાડ તારા નાગને, મારું નામ કૃષ્ણ કહાનડો—જળ૦ ૪

લાખ સવાનો મારો હાર આપું, આપું રે તુજને દોરીઓ;
એટલું મારા નાગથી છાનું, આપું તુજને ચોરીઓ—જળ૦ ૫

શું કરું નાગણ હાર તારો, શું કરું તારી દોરીઓ;
શાને કારણ નાગણ તારે, કરવી ઘરમાં ચોરીઓ—જળ૦ ૬

ચરણ ચાંપી મૂછ મરડી, નાગણે નાગ જગાડીઓ,
ઊઠો ને બળવંત કોઈ, બારણે બાળક આવીઓ—જળ૦ ૭

બેઉ બળિયા બાથે વળગીઆ, કૃષ્ણે કાળી નાગ નાથીઓ;
સહસ્ર ફેણા ફૂંફવે જેમ, ગગન ગાજે હાથીઓ—જળ૦ ૮

નાગણ સૌ વિલાપ કરે જે, નાગને બહુ દુ:ખ આપશે.
મથુરા નગરીમાં લઈ જશે, પછી નાગનું શીશ કાપશે—જળ૦ ૯

બેઉ કર જોડી વીનવે સ્વામી! મૂકો અમારા કંથને;
અમે અપરાધી કાંઈ ન સમજ્યાં, ન ઓળખ્યા ભગવંતને—જળ૦ ૧૦

થાળ ભરી સૌ મોતીએ, શ્રીકૃષ્ણને રે વધાવીઓ;
નરસૈંયાના નાથ પાસેથી, નાગણે નાગ છોડાવીઓ—જળ૦ ૧૧

પાઠ ૪૧ મો—ઘડિયાળ ભાગ ૧

ચંદો લિપિ મિનિટ કમાન

આ ઘડિયાળ છે. એના આગલા ભાગ પર કાચ જડેલો છે. કાચની નીચે સફેદ ચંદો છે. એ ચંદા પર " ૧ " થી " ૧૨ " સુધીના આંકડા છે. એ આંકડા આપણે લખીએ છીએ તેવા નથી. એ રોમન લિપિના આંકડા કહેવાય છે. ચંદા પર બે કાંટા જડેલા છે. એક કાંટો લાંબો છે અને બીજો ટૂંકો છે. લાંબો કાંટો મિનિટ કાંટો કહેવાય છે, કારણ કે તે મિનિટ બતાવે છે. ટૂંકો કાંટો કલાક બતાવે છે તેથી તે કલાક કાંટો કહેવાય છે.

ચાલો હું તમને ઘડિયાળ જોતાં શીખવું. નાનો કાંટો કલાક બતાવે છે તેથી તે જે આંકડા પર હોય તેટલા વાગ્યા કહેવાય. ટૂંકો કાંટો ૧ **એક** પર હોય અને લાંબો કાંટો **૧૨ બાર** પર હોય તો 'એક વાગ્યો' કહેવાય. ટૂંકો કાંટો **ત્રણ** પર હોય અને લાંબો કાંટો **બાર** પર હોય તો 'ત્રણ વાગ્યા' કહેવાય. ટૂંકો કાંટો **આઠ** પર અને લાંબો કાંટો **બાર** પર હોય તો આઠ વાગ્યા કહેવાય.

ટૂંકો કાંટો બરાબર એકના આંકડા પર ન હોય, પણ એક તથા બેની વચ્ચે હોય, ત્યારે એક વાગ્યા પછી કેટલો વખત થયો છે તે જાણવા માટે મિનિટ કાંટો જોવો પડે. ચંદા પરના આંકડાઓ વચ્ચે બાર ખાનાં હોય છે. એ

દરેક ખાનું પાંચ મિનિટનું છે. લાંબો કાંટો એક ખાનું ઓળંગે એટલે પાંચ મિનિટ થાય. બે ખાનાં ઓળંગે તો દશ મિનિટ થાય. અને ત્રણ ખાનાં ઓળંગે તો પંદર મિનિટ થાય. દર ખાને પાંચ મિનિટ, એ રીતે ગણતાં લાંબો કાંટો બારના આંકડાથી જેટલો દૂર ખસ્યો હોય તે પ્રમાણે મિનિટ થઈ ગણાય. ટૂંકો કાંટો એક અને બેની વચ્ચે હોય અને લાંબો કાંટો ત્રણ પર હોય તો એક પર પંદર મિનિટ થઈ કહેવાય; અને જો તે છ પર હોય તો એક પર ત્રીસ મિનિટ થઈ કહેવાય. દરેક ખાનાના પાંચ ભાગ કરેલા હોય છે, અને તે દરેક ભાગ એક મિનિટ બતાવે છે.

લાંબો કાંટો એક ખાનું ઓળંગે ત્યારે પાંચ મિનિટ થાય અને ટૂંકો કાંટો એક ખાનું ઓળંગે ત્યારે એક કલાક થાય. સાઠ મિનિટનો કલાક થાય. પંદર મિનિટનો પા કલાક થાય, ત્રીસ મિનિટનો અર્ધો કલાક અને પીસતાળીસ મિનીટનો પોણો કલાક થાય. એકની ઉપર પા કલાક થયો હોય તો સવા વાગ્યો કહેવાય. 'સવા વાગ્યો' એમ કહેવાને બદલે 'એક પર પંદર મિનિટ થઈ' એમ કહીએ તો ચાલે. એકની પર અર્ધો કલાક થયો હોય ત્યારે દોઢ વાગ્યો કહેવાય.

લાંબો કાંટો બારથી નીકળી એક ચક્કર ફરી પાછો બાર પર આવે ત્યારે સાઠ મિનિટ થાય અને તેટલામાં

ટૂંકો કાંટો એક ખાનું ઓળંગે. લાંબો કાંટો બાર ચક્કર ફરે ત્યારે ટૂંકો કાંટો એક ચક્કર ફરે.

ઘડિયાળની અંદર લોઢાની કમાન હોય છે. તેને પહેલાં એક લોઢાની ખીલી પર સખત વીંટવામાં આવે છે. એ કમાન ધીરે ધીરે ઉકેલાતી અથવા છૂટતી જાય છે તેમ તેમ એને અડકેલાં ચક્કરો ફરે છે. ચક્કરોના ફરવાથી ઘડિયાળના કાંટા ચાલે છે. કમાન ઊકલી જાય એટલે ઘડિયાળ ચાલતી બંધ પડે. એવું થાય ત્યારે તેને ફરી વીંટવી પડે. આમ કમાન વીંટવાના કામને ' કૂંચી આપવી ' કહે છે.

રોમન આંકડા—

I	II	III	IIII*	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨

वखतनो सदुपयोग करो.

* આવા ચાર લીટા માત્ર ઘડિયાળોમાં જ હોયે છે. ૪ દર્શાવવા માટેની સાચી રીત આ પ્રમાણે છે—IV

પાઠ ૪૨ મો—ઘડિયાળ ભાગ ૨

અછોડા ઍલારમ લોલક મિનારા

વખત કેટલો થયો છે તે જાણવા માટે ઘડિયાળ વાપરવામાં આવે છે. ઘડિયાળ ઘણી જાતનાં તથા જુદી જુદી વધારે ઓછી કિંમતનાં હોય છે. કેટલાંક ઘડિયાળ ઘણાં નાનાં અને ખિસ્સામાં મુકાય એવાં હોય છે. ખિસ્સામાં મૂકવાનાં ઘડિયાળ ગોળ હોય છે. એ ઘડિયાળોનાં ઢાંકણાં નિકલ, ચાંદી, બનાવટી સોનું, તથા ચોખ્ખા સોનાનાં પણ હોય છે. ઢાંકણાં સોંઘી કે મોંઘી ધાતુનાં હોય તે પ્રમાણે ઘડિયાળની કીંમત ઓછી કે વધારે હોય છે. ખિસ્સામાં મૂકવાની ઘડિઆળને લોકો અછોડા બાંધે છે. એ અછોડા ચાંદીના, સોનાના કે બીજી ધાતુઓના હોય છે. કેટલાક લોક નેતરના ગૂંથેલા કે ચામડાના બનેલા અછોડા પણ વાપરે છે. કેટલાક લોક ઘડિયાળને કાળો દોરો બાંધી તે દોરાને ગળામાં નાંખે છે.

હાલમાં ઘણા લોક ઘડિયાળને હાથને કાંડે બાંધે છે. હાથે બાંધવાનાં ઘડિયાળ નાનાં તથા ચપટાં હોય છે. વળી આવાં ઘડિયાળ ગોળ, ચપટાં, તેમજ પાંચ કે છ ખૂણા વાળાં, એમ વિવિધ આકારનાં હોય છે. ચામડાના કે ધાતુના પટાથી તેમને હાથે બાંધવામાં આવે છે. આ નાનાં ઘડિ-યાળો પણ ઓછી વધારે કિંમતનાં હોય છે.

મેજ પર કે ગોખલામાં મૂકવાનાં ઘડિયાળ મોટાં હોય છે. એવાં ઘડિયાળોમાંનાં ઘણામાં દર કલાકે જેટલા વાગ્યા હોય તેટલા ટકોરા થાય છે. કેટલાંક ઘડિયાળોમાં તો કલાકના ટકોરા ઉપરાંત અર્ધે કલાકે એક ટકોરો થાય છે. આવાં ઘડિયાળોમાં એક એવી પણ ગોઠવણ હોય છે કે જ્યારે આપણે જાગવું હોય, ત્યારે જોરથી ઘંટડી વાગી આપણને જગાડે. કેટલાંક ઘડિયાળમાં આ પ્રમાણે ઊંઘમાં-થી જગાડવા ઘંટડી વાગવાને બદલે વાજું વાગે છે. આવાં ઘડિયાળ ' એલારમ ' ઘડિયાળ કહેવાય છે.

ભીંતે લટકાવવાનાં ઘડિયાળ કદે મોટાં હોય છે. એવાં ઘડિયાળ પણ ગોળ, ચોખંડાં તથા ખૂણાવાળાં હોય છે. એ ઘડિયાળોમાં તળે લોલક હોય છે. તે લોલક ધીરે ધીરે આમથી તેમ ડોલતું રહે છે. આવાં ઘડિયાળને આઠ આઠ દહાડે કૂંચી આપવી પડે છે.

આમ ઘરમાં રાખવાનાં ઘડિયાળ ઉપરાંત મોટા મિનારા ચણી તેમની ટોચે મોટાં ઘડિયાળ જડવામાં આવે છે. એવાં મિનારાનાં ઘડિયાળોમાં ચારે દિશા તરફ ચાર મોટા ચંદા હોય છે. આવા મિનારાઓને લીધે ઘણે દૂરથી વખત જોઈ શકાય છે. આખા ગામમાં એનાથી વખતની ખબર પડે છે. કારણકે તેવાં ઘડિયાળોમાં દર પા કલાકે ઘંટ વાગે છે, તથા વખત બતાવ-નારા ટકોરા થાય છે. મોટાં શહેરોમાં આવા મિનારા હોય છે.

गयो वखत पाछो आवतो नथी.

પાઠ ૪૩ મો—સમયનું માપ

છિદ્ર ઘડી પળ વિપળ પ્રહર
સેકંડ મધ્યાહ્ન

જૂના સમયમાં ઘડિયાળ નહોતાં ત્યારે આપણા દેશમાં વખત માપવાની એક સાદી રીત હતી. જોશી લોક અમુક ચોકસ માપની તળિયે ઝીણા છિદ્રવાળી વાડકીને પાણી પર તરતી મૂકતા. એ વાડકીને પાણીમાં ડૂબતાં જેટલો વખત લાગે તેને એક ઘડી કહેતા. ઘડીના સાઠ સરખા ભાગ કરી દરેક ભાગને પળ કહેતા. એક પળની સાઠ વિપળ થતી.

ચોવીસ કલાકનો દિવસ થાય એ વાત તો તમે શીખી ગયા છો. એક દિવસની સાઠ ઘડી થાય એટલે તે હિસાબે એક કલાકની અઢી ઘડી થાય અને એક ઘડી ચોવીસ મિનિટની થાય. વળી આખા દિવસના ત્રીસ સરખા ભાગ કરી તેવા દરેક ભાગને મુહૂર્ત કહેતા. દિવસની ઘડીઓ સાઠ અને મુહૂર્ત ત્રીસ એટલે એક મુહૂર્ત બે ઘડીનું થતું. આ ઉપરાંત આખા દિવસના આઠ સરખા ભાગ કરી તે દરેક ભાગને પહોર અથવા પ્રહર કહેતા.

હાલના વખતમાં મુહૂર્ત, ઘડી, પળ, વિપળ વગેરે સમયના દેશી માપનો ઉપયોગ માત્ર જોશી લોકો જ કરે છે. સાધારણ લોક કલાક, મિનિટ તથા સેકંડ એ અંગ્રેજી

માપોનો ઉપયોગ કરે છે. દિવસના કલાક ચોવીસ થાય. એક કલાકની મિનિટ સાઠ અને એક મિનિટની સેકંડ સાઠ થાય.

સાત દહાડાનું અઠવાડિયું થાય. બે અઠવાડિયાનું એક પખવાડિયું થાય તથા બે પખવાડિયાનો એક માસ થાય. બાર માસનું એક વર્ષ થાય.

રાતના બાર વાગે ત્યારે મધ્ય રાત થઇ કહેવાય અને બપોરના બાર વાગે મધ્યાહ્ન અથવા બપોર થયા કહેવાય. મધ્યરાત પછી નવો દિવસ શરૂ થયો ગણાય છે. સાધારણ રીતે મધ્યરાથીત મધ્યાહ્ન સુધી એકથી બાર અને મધ્યાહ્નથી મધ્યરાત સુધી બીજી વાર એકથી બાર ગણવામાં આવે છે. આગગાડીનો સમય બતાવનાર પત્રકોમાં એવી રીતે વખત ન લખતાં એક મધ્યરાતથી બીજી મધ્યરાત સુધીમાં એકથી ત્રેવીસ સુધી ગણે છે અને ત્યાર બાદ મધ્યરાતના બારની જગાએ શૂન્ય મૂકે છે. એટલે કે બપોરના એકને એક ન લખતાં તેર લખે છે, બેને ચૌદ લખે છે, અને એવી રીતે રાતના અગિયારને ત્રેવીસ લખે છે. આમ હોવાથી બપોરના બાર પછીનો વખત જાણવા માટે વખતનાં પત્રકોમાં આપેલા વખતમાંથી બાર બાદ કરવા.

પાઠ ૪૪ મો–રાષ્ટ્ર ધ્વજનો જય!

ટાપુ મેળાવડો દેશદ્રોહી સંવાદ
અધિકારીઓ ફરકાવ્યા

'રાષ્ટ્રધ્વજ' એટલે આપણા દેશનો વાવટો. આપણા દેશના વાવટા માટે પ્રાણ આપવો પડે તો પણ આપવો જોઈએ. દેશના વાવટા માટે તમારા જેવાં બાળક શું કરી શકે તે સાંભળો:—

પાસિફિક નામના મહાસાગરમાં એક ટાપુ છે. તે ટાપુ 'જાપાન દેશ' ને નામે ઓળખાય છે. જાપાનની પાસે કોરિયા નામનો નાનો દેશ છે. જાપાની લોકોએ એ દેશ જીતી લીધો. કોરિયાના લોકોને પરદેશી રાજ્ય ગમ્યું નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે આપણી પર પરદેશીઓનું રાજ્ય થાય તે કરતાં મરી જવું સારું.

જાપાની લોકોએ તેમને જાપાની વાવટાને નમવા કહ્યું. કોરિયાના લોકોએ તે વાતની ધસીને ના પાડી. નાનાં છોકરાં સુદ્ધાંએ ના પાડી. જાપાની લોકોએ કહ્યું, " તમારે કોઇએ તમારો રાષ્ટ્રધ્વજ રાખવો નહિ. જો રાખશો તો બંદૂકથી મારી નાંખીશું." કોરિયાના લોક આ ધમકીથી બીધા નહિ. તે મરવા તૈયાર જ હતા.

એક વાર એક શાળામાં ઇનામનો મેળાવડો હતો. એક દેશદ્રોહી કોરિયન તે શાળાનો મુખ્ય શિક્ષક હતો. પોતાને વધારે પગાર મળે તે માટે તેણે બાળકોને જાપાનનાં વખાણનાં ભાષણ અને સંવાદ શીખવ્યાં હતાં. મોટા મોટા જાપાની અધિકારીઓ ત્યાં હાજર હતા. શાળાના બધા છોકરાઓ પણ હાજર હતા.

બધા સંવાદ થઇ રહ્યા પછી એક છોકરાને ભાષણ કરવાનું હતું. તેના ગુરુએ તે ભાષણ તૈયાર કર્યું હતું. તેમાં જાપાની રાજ્યનાં ખોટાં ખોટાં વખાણ હતાં. ભાષણ થઈ રહ્યા પછી તે છોકરાએ પોતાનો હાથ પોતાની છાતી પર મૂકયો. તે જ સાથે તે ઓરડામાંના બધા છોકરાના હાથ પોતપોતાની છાતી પર ગયા.

શાળાની બહાર પોલીસના માણસો બંદૂકો લઈ ઊભા હતા. પેલા છોકરાઓ તે વાત જાણતા હતા. રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવે તેને બંદૂકથી મારી નાંખવાનો કાયદો હતો, તે પણ આ છોકરાઓ જાણતા હતા. છતાં પેલે છોકરે અને તેની સાથે શાળાના બધા છોકરાઓએ પોતાની છાતી આગળ રાખેલા રાષ્ટ્રધ્વજ કાઢી ફરકાવ્યા. આખો ઓરડો હાલતા ફરફરતા રાષ્ટ્રધ્વજથી ભરાઈ ગયો !

બધા છોકરા ‘ રાષ્ટ્રધ્વજની જય ’ બોલાવતા મકાનની બહાર નીકળી પડયા. જાપાની પોલીસોએ તેમની પર

બંદૂકો છોડી. તે બહાદુરો બીધા નહિ. દેશને માટે, રાષ્ટ્રધ્વજને માટે, તેઓ હસતે મોઢે મૂઆ! ધન્ય છે એ વીર બાળકોને. બાળકો. તમે એમની પેઠે રાષ્ટ્રધ્વજ માટે મરતાં શીખો.

राष्ट्रध्वज की जय !

राष्ट्रध्वजने ज्यां जुओ त्यां नमो.

પાઠ ૪૫ મો

" જય જય બોલો હિંદુસ્તાન "

હર હર હર! મહાદેવ પુકારો, અલ્લાહો અકબર રહેમાન;
હિંદુ મુસલમીન એક થઇને, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
આ ભૂમિ આપણી દેશ આપણો, એ પર જાન કરો કુરબાન;
ત્રીસ કોટિ ભારતનાં તનુજો, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
એક કુટુંબી ભાઈ આપણે, ભારત માતાનાં સંતાન;
હિંદુ, પારસી, મુસલમીન સૌ, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
મંદિરને મસ્જીદ બન્ને છે, ઈશ્વર કેરાં ઊંચાં ધામ;
ભાઈ ભાઈમાં ભેદ ન હોયે, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
ધમ ધમ ધમ ધમ ધરા ધ્રુજાવો, ફરકાવો ઊંચાં નિશાન;
સ્વરાજ્યના ડંકા ગગડાવી, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
એક નેક ને એક ટેકથી, કરો એકતા કેરું પાન;
રગ રગમાં સત્યાગ્રહ રેડી જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.

(ચંદુલાલ નંદલાલ દેસાઈ)

પાઠ ૪૬ મો—કાગળ લખવાની રીત

મુરબ્બી   પરબીડિયું   સરનામું

આજ્ઞાંકિત   સ્નેહાધીન

તમને કાગળ લખતાં આવડે છે? ચાલો હું તમને કાગળ લખતાં શીખવું. નીચેનો કાગળ જુઓ એટલે તમને તેની સમજણ પડશે.

જમિયતરામની ખડકી,

ભરૂચ, આસો સુદ ૯, સંવત ૧૯૮૦.

મુરબ્બી વહાલા પિતાજી,

હું આજરોજ ભરૂચ પહોંચ્યો છું. મારી તબિયત સારી છે. મારી શાળા બે દિવસથી ઊઘડી છે. પાઠ બરાબર ચાલવા માંડયા છે. હું સારી રીતે વાંચું છું. પહેલાં મને ગણિત ગમતું નહોતું, પણ હવે વર્ગમાં ધ્યાન આપું છું એટલે આવડે છે. મારા ગુરુજીને મારા કામથી સંતોષ આપવા યત્ન કરું છું.

સાંજે હું રોજ અખાડે જાઉં છું. દંડ, બેઠક તથા મગદળના દાવ બરાબર કરું છું. અમારા અખાડામાં ખોખો, સાતતાળી અને આંબલીપીપળી એવી રમતો પણ રમાડે છે, મને એ રમતો બહુ ગમે છે.

મારી વહાલી બા અને બહેનો અને નાનો ભાઈ મને બહુ યાદ આવે છે. એ બધાંને મારાવતી બહુ વહાલથી બોલાવજો. મારી વહાલી બાને મારા સપ્રેમ પ્રણામ કહેશો.

લિ.

આપનો આજ્ઞાંકિત પુત્ર
રમણલાલ ચુનીલાલ

જુઓ આ કાગળમાં જમણા હાથને ઉપલે ખૂણે કાગળ લખનારનું ઠેકાણું તથા કાગળ કયે દિવસે લખ્યો છે, તે લખ્યું છે. પછી થોડી જગા મૂકી ડાબા હાથ પર 'મુરબ્બી વહાલા પિતાજી' એમ પોતાના બાપને લખ્યું છે. જો મિત્રને કાગળ લખ્યો હોત તો તેમાં 'પ્રિય મિત્ર' અથવા 'વહાલા દોસ્ત' કે 'સ્નેહી મિત્ર' એમ લખત. માને કાગળ લખ્યો હોત તો તે ઠેકાણે 'વહાલી મા' અથવા 'પૂજ્ય માતુશ્રી' કે 'વહાલી માતુશ્રી' એમ લખત. બહેનને 'વહાલી બહેન' એમ લખત. ગુરુજીને 'પૂજ્ય ગુરુજી' લખત.

તેની નીચે જગા છોડી કાગળમાં જે ખબર કે હકીકત લખવી હોય તે લખી છે. કાગળ પૂરો થયા પછી નીચે જમણા હાથને ખૂણે ત્રણ લીટી એક એકની નીચે લખી લખનારે પોતાનું નામ લખ્યું છે. પહેલી લીટીમાં 'લિ૦' છે. તેનો અર્થ 'લિખતંગ' એટલે લખનાર એવો થાય છે. બીજી લીટીમાં 'આપનો આજ્ઞાંકિત પુત્ર'

એમ લખ્યું છે. વડિલોને કાગળ લખ્યો હોય તો તેમાં 'આજ્ઞાંકિત' લખી જે સગપણ હોય તે લખે છે. મિત્રને કાગળ લખ્યો હોય તો 'સ્નેહાધીન મિત્ર' કે 'હંમેશાં યાદ કરનાર મિત્ર' એમ લખે છે. ત્રીજી લીટીમાં લખનાર-નું પૂરું નામ અથવા સહી હોય છે.

કાગળ લખી રહ્યા પછી તેને વાળી પરબીડિયામાં મૂકે છે. પરબીડિયાની છૂટી કોર ઉપર ગુંદર લગાડેલો હોય છે. તેને પાણી લગાડી પરબીડિયું બંધ કરે છે. ત્યાર બાદ પરબીડિયાની આગલી બાજુએ પહેલી લીટીમાં જેને કાગળ લખ્યો હોય તેનું પૂરું નામ, બીજી લીટીમાં તેનું ઘર જે શેરી કે મહોલ્લામાં હોય તે તથા જો બને તો ઘરનો નંબર, અને ત્રીજી લીટીમાં ગામનું નામ લખે છે. પરબીડિયાની ઉપર આમ લખીએ તે સરનામું કહેવાય.

સરનામું કર્યા પછી એક આનાની ટિકિટ ચોડી કાગળને ટપાલની પેટીમાં નાંખવામાં આવે છે.

પાઠ ૪૭ મો—ટપાલ ખાતું

બદલી ગળગળા તબિયત ઑફિસ

રમણ અને મોતી એક જ નિશાળે અને એક જ વર્ગમાં ભણતા હતા. બે વરસથી તેઓ સાથે હતા. તેમનાં

ઘર પણ પાસે પાસે હતાં. તેથી તેમની વચ્ચે બહુ માયા થઈ હતી.

એવામાં એકાએક મોતીના બાપની કોઈ આઘેના ગામમાં બદલી થઈ. હવે છુટા પડવાનું થશે એ વિચાર થી બન્ને મિત્રો બહુ દિલગીર થયા. મોતી જવાનો હતો તે દિવસે તો તે બન્ને ગળગળા થઈ ગયા. તેમનાથી 'આવજે' સુદ્ધાં કહેવાયું નહિ.

મોતીના ગયા પછી એકાદ મહિને ટપાલવાળો રમણ-ના નામનો કાગળ આપી ગયો. તે કાગળ મોતીનો હતો. તેમાં તેણે પોતાના નવા ગામ તથા નવા મિત્રોની વાતો લખી હતી, અને રમણની ખબર પૂછી હતી.

મોતીનો કાગળ વાંચી રમણ બહુ ખુશ થયો. તેને ત્યાં ગમે છે તથા તેની તબિયત સારી છે તે જાણી તેને આનંદ થયો. રમણે તેના કાગળનો જવાબ લખ્યો. તેના જવાથી પોતાને કેવું સૂનું લાગે છે, તે તથા ગામની, શાળાની અને મિત્રોની ખબર તેણે તેમાં લખી.

કાગળ લખ્યા પછી તેણે તેને એક પરબીડિયામાં મૂક્યો. પછી તેણે તે પરબીડિયા પર મોતીનું સરનામું કરી તેના જમણા હાથના ઉપલા ખૂણામાં એક આનાની ટિકિટ ચોઢી.

રમણના ઘરની પાસે જ એક લાલ રંગની થાંભલા જેવી કાગળ નાંખવાની પેટી હતી. રમણે તેમાં પેલો કાગળ નાંખ્યો. કેટલેક ઠેકાણે કાગળ નાંખવાની પેટીઓ ભીંતમાં ચણી લીધેલી હોય છે.

ટપાલ ઑફિસ આગળ પણ આવી પેટી હોય છે અને તેમાં કાગળ નાંખ્યો હોત તો ચાલત; પણ આ પેટી ઘરની પાસે હતી તેથી તેમાં નાંખ્યો. રમણે કાગળ નાંખ્યો ત્યાર પછી થોડી જ વારે ટપાલવાળો ત્યાં આવ્યો. તેણે તે પેટીનું તાળું ઉઘાડયું અને તેમાંના બધા કાગળો એક કોથળીમાં ભરી તે મોટી ટપાલ ઑફિસમાં લઈ ગયો.

મોટી ટપાલ ઑફિસમાં બધી પેટીઓના કાગળ આવે છે. ત્યાં બધા કાગળને છાપી એક મોટી કોથળીમાં ભરે છે પછી એવી કોથળીઓને એક ઠેલણ ગાડીમાં ભરી સ્ટેશન પર લઈ જાય છે.

આગગાડીમાં ટપાલના કાગળ લઈ જવા માટે એક ખાસ ડબ્બો હોય છે. તે બહારથી લાલ રંગેલો હોય છે. તેની અંદર ચારે બાજુ નાનાં મોટાં ખાનાં હોય છે. ટપાલ ઑફિસમાંથી આવેલી કાગળની કોથળીઓ આ ડબ્બામાં મૂકવામાં આવે છે.

એ ડબ્બામાં ટપાલ ખાતાના માણસો હોય છે. તે એક ગામના કાગળોને એક જ કોથળીમાં મૂકે છે, અને

તે ગામ આવે ત્યારે તે કોથળીને સ્ટેશન પર ઉતારી નાંખે છે. સ્ટેશન પરથી તે કોથળીને ટપાલ ઑફિસમાં લઈ જાય છે. ત્યાં ગામના મહોલ્લાવાર કાગળોને જુદા પાડી નાંખે છે. પછી ટપાલવાળા તેમને બરાબર ઠેકાણે પહોંચાડે છે.

પાઠ ૪૮ મો—સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર

ભાગ ૧

ધર્મિષ્ઠ દક્ષિણા યજમાન પુરોહિત
પ્રતિજ્ઞા ટેક તપોબળ અરણ્ય પરીક્ષા
વેશધારી દોલત દીન કલ્પાંત

પ્રાચીન કાળમાં અયોધ્યા નગરીમાં હરિશ્ચંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજા દયાળુ, સત્યવાદી અને ધર્મિષ્ઠ હતો. કોઈ પણ દુઃખી માણસ નજરે પડતાં તેનું દુઃખ દૂર કરવા તે મથતો. કોઈને વચન આપતો તો ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠીને પણ તે પાળતો. તેને તારામતી નામની રાણી અને રોહિત નામનો પુત્ર હતો. તે ન્યાય અને દયાથી રાજ્ય કરતો, તેથી પ્રજાની તેની પર બહુ માયા હતી.

એક વાર તેણે મોટા યજ્ઞ કર્યો. વસિષ્ઠ તેના પુરોહિત હતા તેથી તેણે તેમની પૂજા કરી. યજ્ઞમાંથી વસિષ્ઠ પાછા આવતા હતા ત્યાં તેમને રસ્તે વિશ્વામિત્ર ઋષિ મળ્યા. વિશ્વામિત્રે તેમને પૂછ્યું, "મહારાજ, ક્યાંથી આટલી બધી દક્ષિણા લાવ્યા ?" વસિષ્ઠે કહ્યું, "મારા યજમાન રાજા હરિશ્ચંદ્રે મારી પૂજા કરી મને આ ધન આપ્યું. તેના જેવો સત્યવાદી રાજા આ જગતમાં બીજો કોઇ નથી."

વસિષ્ઠને મોઢે હરિશ્ચંદ્રનાં વખાણ સાંભળી વિશ્વામિત્ર ક્રોધે ભરાયા. તેમણે કહ્યું, "એ તમારા યજમાન થાય તેથી તમે એનાં વખાણ કરો છો. શું એ એવો મોટો સત્યવાદી છે ? અરે હું એનું સત્ય મુકાવું. જાઓ, હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું એનો ટેક મુકાવીશ."

પછી વિશ્વામિત્રે પોતાના તપોબળથી બે મોટા વાઘને અયોધ્યા તરફ મોકલ્યા. તે વાઘોએ ગામના લોકોને બહુ પજવવા માંડયા. પોતાની રૈયતને દુઃખી થતી જોઈ રાજા હરિશ્ચંદ્ર તે વાઘોનો શિકાર કરવા ગયો. વાઘોની પાછળ જતાં પોતાના માણસોથી છૂટો પડી તે બહુ દૂર નીકળી ગયો. ઘોર અરણ્યમાં તે ભૂલો પડયો.

પોતાના નગરનો માર્ગ કેવી રીતે શોધવો તેનો વિચાર તે કરતો હતો તેવામાં તેણે એક બ્રાહ્મણ દીઠો. તે ચિતા ખડકી બળી મરવાની તૈયારી કરતો હતો. હરિશ્ચંદ્રે વિચાર્યું કે આ માણસ બહુ દુઃખી હોવો જોઇએ.

રાજાએ તેને પૂછ્યું, " તમે કેમ જીવતા બળી મરવા તૈયાર થયા છો ? તમને શું દુઃખ છે ? " તે બ્રાહ્મણે જવાબ દીધો, "મારું દુઃખ જાણ્યાથી તમને શો ફાયદો અને મને શો લાભ ? મારું દુઃખ ફેડવાનું વચન આપો તો હું તમને કહું. " હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું, " સુખેથી કહો મહારાજ, હું ત્રિશંકુનો પુત્ર રાજા હરિશ્ચંદ્ર છું. વચન પાળવાનો મારો નિયમ છે." પેલા બ્રાહ્મણે કહ્યું, "મારે કન્યાદાન કરવાનું છે, પણ તેને પરણાવવાનું ધન નથી તેથી હું બળી મરવા તૈયાર થયો છું. " રાજાએ તેને કહ્યું, " તમે અયોધ્યા આવજો. તમે જે માગશો તે હું તમને આપીશ. હું ભૂલો પડયો છું તો કૃપા કરી મને અયોધ્યાનો માર્ગ બતાવશો ? "

તે બ્રાહ્મણે રાજાને અયોધ્યાની વાટ બતાવી. આ બ્રાહ્મણ તે વિશ્વામિત્ર ઋષિ પોતે જ હતા. તેમને રાજા હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા કરવી હતી. કેટલાએક દિવસ પછી તે બ્રાહ્મણ હરિશ્ચંદ્ર પાસે ગયો અને દાન માગ્યું. રાજાએ કહ્યું, "મહારાજ, આપની ઈચ્છા હોય તે દાન માગો. " બ્રાહ્મણે કહ્યું, " રાજા જવા દે એ વાત. હું જે માગીશ તે કાંઈ તારાથી અપાવાનું છે ? તું તારું વચન પાળી શકશે નહિ. "

રાજાએ બહુ કહ્યું ત્યારે તે વેશધારી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, "તું મને તારું બધું રાજ્ય અને ધનભંડાર આપી દે. "

દયાળુ અને સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર આ સાંભળી જરા પણ ગભરાયા કે દિલગીર થયા નહિ. તેમની ધર્મિષ્ઠ પત્ની તારામતીએ પણ તે બાબતમાં કાંઈ વાંધો લીધો નહિ. તેને ખાતરી હતી કે તેના પતિ અસત્ય કે અધર્મનું કામ કરશે જ નહિ.

રાજાએ દરબારમાં જઈ તે બ્રાહ્મણને પોતાની ગાદી પર બેસાડયો. બધા દરબારીઓ તો રાજાના આ કામથી આભા જ બની ગયા. નગરમાં પણ આ વાતની ખબર પડતાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો.

હવે પેલા બ્રાહ્મણે પોતાનું પોત પ્રકાશવા માંડયું. તેણે રાજાને પોતાના મુલકની બહાર જવાનો હુકમ કર્યો. પોતાની સઘળી દોલત તે બ્રાહ્મણને આપી દીધી હતી, તેથી પહેરેલાં લૂગડાં ભેર રાજા, રાણી તથા રાજકુંવર નગર છોડી જવા નીકળ્યાં. એક દિવસ એવો હતો કે સારાં સારાં લૂગડાં ઘરેણાં પહેર્યા વગર રાણી બહાર નીકળતાં નહિ. આજે તે જ રાણીના શરીર પર એકે ઘરેણું નથી ! પાલખી કે રથ વગર કદી બહાર ન નીકળતી તે રાણી પગે ચાલે છે ! રાજા, રાણી તથા રાજકુંવરની આવી દીન દશા જોઈ લોકો કલ્પાંત કરવા લાગ્યા.

साचने आंच नहि.

પાઠ ૪૯ મો—હરિશ્ચંદ્ર ભાગ ૨

શાસ્ત્ર હજુરિયા સુકુમાર સાંસા
સાધ્વી સમિધ ચાંડાલ

હરિશ્ચંદ્રને આટલું દુઃખ દીધે વિશ્વામિત્રને સંતોષ ન વળ્યો. નગર બહાર જઈ રાજાએ પેલા બ્રાહ્મણની રજા માગી, એટલે તેણે કહ્યું, "રાજા તું તો ખરો! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે દાન ઉપર દક્ષિણા આપવી જોઈએ માટે તારે મને દક્ષિણા આપવી જોઈએ. દાનનું વચન આપ્યું તે સાથે દક્ષિણાનું વચન પણ થઈ ચૂકયું. માટે મારી દક્ષિણા આપીને સુખેથી જા." રાજાએ કહ્યું, "મહારાજ મારી પાસે જે કાંઈ ધન હતું તે બધું હું તમને અર્પણ કરી ચૂકયો છું. હવે હાલ તુરત હું તમને દક્ષિણા કયાંથી આપું?" બ્રાહ્મણે કહ્યું, " તું કહે કે મારે દક્ષિણા નથી આપવી. દાન જોડે દક્ષિણા આપવી જોઈએ પણ મેં તો દાનનું જ વચન આપ્યું હતું, એમ તું કહે એટલે હું મારે ચાલ્યો જઈશ."

આમ વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રને ચળવા લલચાવ્યો, પણ તેણે પોતાનો ટેક ન મૂકયો. તેણે કહ્યું, " મારો જીવ જાય તો ભલે પણ હું કદી વચનભંગ નહિ થાઉં. મેં તમને દક્ષિણા આપવાની કહી તે આપીશ જ. વારું, પણ તમે કેટલી દક્ષિણા લેશો?

આખરે અઢી તોલા સોનું દક્ષિણામાં આપવું અને તે એક મહિનામાં આપવું એમ ઠર્યું. હવે હરિશ્ચંદ્ર રાજા કાશી તરફ જવા નીકળ્યા. વાતવાતમાં હજુરિયા ' ખમા ' ' ખમા ' કહે એવો રાજા આજે બળતા ધીકતા તાપમાં જંગલમાં ચાલી રહ્યો છે. પાણી માગતાં દૂધ મળે એવા સુકુમાર રોહિતને પીવાના પાણીના સાંસા છે. રથ કે પાલખી બહાર પગ નહિ મૂકેલો એવી રાણી તારામતી આજે ખાડાટેકરાવાળી અને કાંટાવાળી જમીનમાં ઠેસો ખાતી ચાલે છે. ઊની તપેલી જમીન પર ચાલતાં તે બિચારી-ને પગે ફોલ્લા પડયા. ફૂલની કળી જેવો કુમળો રોહિત થાકથી બેભાન થઈ ગયો. તેમની આ દશા જોઈ કોઈનું પણ હૈયું દુઃખથી ફાટી જાય તો રાજાનું તો પૂછવું જ શું ?

રાજા હરિશ્ચંદ્ર આવાં દુઃખથી મૂંઝાયો નહિ. સત્ય છોડી ફરી જવાનો વિચાર એક પલવાર પણ તેના ચિત્તમાં આવ્યો નહિ. આખરે જેમ તેમ કરી તેઓ કાશી પહોંચ્યાં. પેલા કપટી ઋષિ તેમના પહેલાં જ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા. બ્રાહ્મણની દક્ષિણા કેમ આપવી એ વિચાર રાજા કરી રહ્યો હતો. રાજાને અતિ દીલગીર જોઇ તેની પત્ની તારામતીએ કહ્યું, “મહારાજ, ચિંતા ન કરો. સત્યને પાળવા જેવો બીજો કોઇ ધર્મ નથી. મને તથા રોહિતને તમે કોઈને ત્યાં વેચો અને બ્રાહ્મણની દક્ષિણા આપો. ” ધન્ય છે રાણી તારામતી જેવી સાધ્વી સ્ત્રીને !

કાળકૌશિક નામના બ્રાહ્મણને ઘેર તારામતી તથા રોહિતને વેચ્યાં. તેનાં દામ અઢી તોલા સોના જેટલાં ન થયાં. હવે રાજાએ તે બ્રાહ્મણને કહ્યું, "આ મારો દેહ આપનો છે. મને વેચી ખૂટતાં નાણાં પૂરાં કરો." પેલા બ્રાહ્મણે રાજાને એક ચાંડાલને ઘેર વેચ્યો.

તારામતી તથા રોહિતને પેલા કાળકૌશિક બ્રાહ્મણને ત્યાં મહા દુઃખ પડતું હતું. તેઓ તેને ઘેર દાસપણું કરતાં. એ બ્રાહ્મણની પત્ની બહુ હલકા સ્વભાવની હતી. તે તારામતીનું બહુ અપમાન કરતી. તેની પાસે ગજા ઉપરાંત કામ કરાવતી અને લગારે જંપીને બેસવા દેતી નહિ. રોહિતને રોજ પૂજાનો સામાન તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું. વાડીમાંથી ફૂલ, તુળસી, બીલીપત્ર અને હોમનાં સમિધ તેને લાવવાનાં હતાં.

આ તરફ રાજાની શી દશા હતી તે જુઓ. તેને પણ કાંઈ ઓછું દુઃખ નહોતું. તેનો માલિક ભંગિયો હતો. તે મસાણમાં રહેતો. તેણે હરિશ્ચંદ્રને મસાણની રખેવાળીનું કામ સોંપ્યું હતું. મુડદાં પર ઓઢાડેલું કપડું, એક શેર ચોખા અને અર્ધો રૂપિયો, એટલો કર મુડદાં બાળવા આવનાર દરેકની પાસે લેવાનું તેણે તેને કહ્યું હતું. દિવસ ભરના કરમાંથી માત્ર અર્ધો શેર ચોખા પોતાને માટે રાખી બાકીનું બધું તે ચાંડાલને આપી દેવાનું હતું ! એક વાર વિશાળ મુલક પર રાજ્ય કરનાર

રાજા હરિશ્ચંદ્રને રાતે મસાણમાં કોઈ ઝાડ નીચે જમીન પર કાંઇ પણ ઓઢ્યાપાથર્યા વગર સૂવાનું! ખાવાને માત્ર અર્ધો શેર ચોખા જ! સત્યને ખાતર રાજા હરિશ્ચંદ્રે આ બધું દુઃખ વેઠયું. ધન્ય છે સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્રને.

सत्यनो मारग छे शूरानो, नहि कायरनुं काम जोने.

પાઠ ૫૦ મો-સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ભાગ ૩

નિર્દય આજીજી શબ દિલાસો અમર જશ

એક દિવસ રોહિત બાગમાં ફૂલ, દર્ભ વગેરે લેવા ગયો હતો, તેવામાં તેને સર્પ ડસ્યો. તેની સાથેના છોકરાઓએ તારામતીને તે ખબર કહી. તે કલ્પાંત કરતી કાળકૌશિક પાસે બે ઘડી જવાની રજા માગવા ગઈ. તેણે બિચારીએ ઘણી આજીજી કરી, પણ નિર્દય બ્રાહ્મણને જરા પણ દયા આવી નહિ. તેણે તેને રજા તો ન આપી, પણ ઊલટી ધમકાવીને ગાળો દીધી. ચિરાતે હૃદયે તે પોતાને કામે લાગી.

બધાં કામથી પરવારી છેક મધ્ય રાતે તે મસાણમાં પોતાના પુત્રના શબને બાળવા ગઈ. હરિશ્ચંદ્રે તેની પાસે મસાણનો કર માગ્યો. તારામતીએ કહ્યું, "હું ગરીબ અને દુઃખિયારી છું. હું કરના પૈસા ક્યાંથી લાવું?" તેણે તેને ઘણા કાલાવાલા કર્યા પણ તે એકનો બે થયો નહિ. તારામતીએ તેનું નામ દઈ રુદન કરવા માંડયું. ત્યારે તેણે

તેને ઓળખી. તેને ઘણું દુઃખ થયું. તેને પોતાનું હૃદય ફાટી જતું લાગ્યું. જેમ તેમ પોતાના દુઃખને દબાવી તારામતીને દિલાસો આપવા માંડયો; પણ શબને કર વગર બાળવા દેવાની તો ના જ પાડી.

આખરે નિરાશ થઇ પુત્રના મુડદાને લઈ તારામતી પાછી ફરી. ગામના ચોકીદારોએ તેને ડાકણ જાણી પકડી. તેમણે તેને ગામના ભંગિયાને સોંપી. ભંગિયાએ તેને રાજા હરિશ્ચંદ્રને હવાલે કરી અને મારી નાંખવા કહ્યું.

પ્રામાણિક રાજા તુરત પોતાના માલિકનો હુકમ પાળવા તૈયાર થયો. તે તો તારામતીને ઓળખતો હતો. દુઃખથી તેનું હૃદય ફાટી જતું હતું. તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસું વહ્યાં જતાં હતાં. તે તલવાર ઉગામી તારામતીને મારવા જતો હતો, તેવામાં વિશ્વામિત્રે આવી તેનો હાથ પકડયો. રાજાના સત્યથી પ્રસન્ન થઈ વિશ્વામિત્રે તેને તેનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું. અને પોતાના તપના પ્રભાવથી તેનું બધું દુઃખ દૂર કર્યું.

સત્યને ખાતર આટલું બધું દુઃખ ખમવા માટે હરિશ્ચંદ્રનું નામ અમર થયું છે. હજારો વર્ષ થયાં પણ લોકો હજુ તેના જશ ગાય છે. તમે એ હરિશ્ચંદ્રના જ દેશનાં બાળક છો. એના જેવાં જ તમે સત્યવાદી થજો.

यतो धर्मस्ततो जयः ।

सत्यनो अंते जय छे, असत्यनो नहि.

પાઠ ૫૧ મો--ગાડાની મુસાફરી

નીતરાં મળસ્કું પ્રભાતિયું ખેતરાઉ ભાથું

અમારા ગામથી ચારેક ગાઉ દૂર અન્નપૂર્ણા નામની નદી છે. એ નદી બહુ મોટી નથી. એનાં પાણી કાચ જેવાં નીતરાં છે, પણ બહુ ઊંડાં નથી. નદીને બંને કિનારે ઉંચી ભેખડો છે. નદીના ભાઠામાં રેતી છે. તેની સામે પાર એક જગાએ નદી કિનારે એટલા બધા કેળના છોડ ઊગ્યા છે કે તે જગા 'કેળવન'ના નામથી ઓળખાય છે. એ સુંદર કેળના વનની વચ્ચે કેદારેશ્વર મહાદેવનું દહેરું છે. દર કાર્તિકી પૂનમે ત્યાં મોટો મેળો ભરાય છે.

આ સાલ અમે બધાએ મેળામાં જવાનું નક્કી કર્યું હતું. મારી બાથી અને મારી નાની બહેનો તથા નાના ભાઈઓથી એટલું બધું ચલાય નહિ. તેથી અમે ગાડું ભાડે કરી જવાનો વિચાર કર્યો. મારા બાપા ગાડાનું નક્કી કરી આવ્યા. અમારે સવારના જઈ સાંજના પાછા આવવાનું હતું. મોડા નીકળીએ તો તાપ વેઠવો પડે, તેથી અમે મળસ્કે નીકળી જવાનું ઠરાવ્યું.

અમને બધાંને જવાનો બહુ ઉમંગ હતો, તેથી સવારે બધાં વહેલાં ઊઠયાં. દિશાએ જઈ આવી, દાતણપાણીથી પરવારી, બધાં તૈયાર થઈ ગયાં. મારી બાએ મારી બહેનોના ચોટલા ઓળી દીધા. મારા બાપાજીએ ગાડામાં પરાળ

પાથરી તે પર ગોદડીઓ બિછાવી. પછી મેં અને મારા બાપાજીએ મળી લૂગડાંની અને ભાથાની પોટલીઓ બાંધી ગાડામાં ગોઠવી દીધી. રસ્તે પાણી પીવા માટે અમે દોરી લોટો પણ સાથે રાખ્યો હતો. મેં મારા નાના ભાઈઓનાં મોં ધોઈ નાંખ્યાં અને તેમને લૂગડાં પહેરાવ્યાં.

હજુ તો ચંદ્રનું તેજ હતું અને આકાશમાં તારા દેખાતા હતા, તેવામાં ગાડું ચાલ્યું. થંડો પવન વાતો હતો. આજે કાંઈ એકલું અમારું ગાડું કેદારેશ્વર નહોતું જતું. આજે તો ઘણાં ગાડાંની લાંબી હાર થઈ ગઈ હતી. લોકો સવારના પહોરમાં પ્રભાતિયાં અને ભજન ગાતા હતા. અંધારું હતું ત્યારે તો અમારા ગાડામાં બધાં સૂઇ ગયાં હતાં. મારી બા તો સૂઈ જ ગઈ. મારા બાપાજી પણ ઝોકાં ખાતા હતા.

ઊંડા ચીલાવાળે રસ્તે ગાડું ધીરે ધીરે આમ તેમ અથડાતું, કુટાતું ચાલતું હતું. ગાડું ઊછળીને પછડાતું ત્યારે અમે પણ ધબ દઈ ગાડામાં પછડાતા. ચીલામાં ગાડું આમતેમ હાલતું, અથડાતું ત્યારે અમે પણ આમથી તેમ અફળાતાં. ગાડું નીચલા ભાગ આગળ તો બહુ જ હાલતું અને ઉછળતું. ગાડાંના ચાલવાથી બહુ ધૂળ ઊડતી. અમારે અમારા આગલા ગાડાની ધૂળ ખાવી પડતી. આ ધૂળથી તો અમને બહુ જ અકળામણ આવતી. દિવસ થયો એટલે મારા બાપાજી અને હું તો ગાડામાંથી

ઊતરી પડ્યા. ગાડામાં અથડાવા કુટાવાથી અમારી તો કમર જ રહી ગઈ હતી.

ગાડું બહુ જ ધીમું ચાલતું હતું. ચાર ગાઉ જતાં તેને ચાર કલાક લાગ્યા. વચમાં ચીલો છોડી અમારું ગાડું ખેતરાઉ વાટે થોડુંક ચાલ્યું. ત્યારે તો જાણે ચારણામાં ઘઉં ચળાતા હોય, એમ બેઠેલા સૌ હાલી ઊઠતાં. નદીની ભેખડ આગળ તો ઢાળ બહુ જ ખરાબ હતો. અમારી આગળનું એક ગાડું તો ત્યાં ઊંધું વળ્યું. સારે નસીબે કોઈને કાંઈ ઈજા થઈ નહિ.

નવ વાગ્યાના સુમારમાં અમે કેદારેશ્વર પહોંચ્યાં. ગાડામાં ટીચાવાથી અમારા બધાની કમર રહી ગઈ હતી. નદીમાં નાહી અમે મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં. ત્યારપછી ભાથું ખાઈ મેળામાં ફરી સાંજે અમે પાછાં ફર્યાં.

ગાડાની મુસાફરીમાં આનંદ પડે પણ ટિચાવાનું તથા ધૂળ ખાવાનું દુઃખ બહુ. કોઈ વાર ગાડામાં જતાં લૂંટાવાનો ભય પણ ખરો. સારી સડક ન હોય ત્યાં તો ગાડામાં ગયા વગર બીજો ઉપાય શો ?

प्रवासथी गम्मत साथे ज्ञान मळे छे.

પાઠ ૫૨ મો—સ્ટેશનનો દેખાવ ભાગ ૧

ઈંચ ફૂટ વાર માઈલ

પ્લેટફૉર્મ હેલારા ઘરેડ

નાનો ચીમન રોજ નિશાળે જાય છે. એના ગામમાં નિશાળ નથી, તેથી તે પાસેના ગામની નિશાળે જાય છે. નિશાળે જતાં તેને વીસ મિનિટ લાગે છે. ચીમન હમણાં ત્રીજી ચોપડી ભણે છે. ઈંચ, ફૂટ તથા વાર કેમ થાય એ તો ચીમન જાણે છે. એક દહાડો તેના ગુરુજીએ કહ્યું, "ચીમન, તારૂં ઘર તો નિશાળથી એક માઈલ થાય." એક માઈલ એટલે કેટલું લાંબું તે હવે ચીમનને સમજાયું.

ચીમને બે ત્રણ વાર ગાડામાં બેસી મુસાફરી કરી હતી. પણ તે કદી આગગાડીમાં બેઠો નહોતો. તેના ગામથી આગગાડીની સડક દૂર હતી. તેથી તેણે તે જોઈ પણ નહોતી. એક અઠવાડિયા પછી તેની બા જોડે તેને તેના મામાને ગામ જવાનું હતું. હવે આગગાડીમાં બેસવાનું મળશે, એમ જાણી તે બહુ હરખાતો હતો.

જવાને આગલે દહાડે તો તેને બરાબર ઊંઘ પણ ન આવી. ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં તે વહેલો ઊઠયો. તે અને તેની બા ગાડીમાં બેસી આગગાડીને સ્ટેશને ગયાં.

તે બહુ વહેલાં સ્ટેશને પહોંચ્યાં હતાં. ગાડી આવ-વાની બહુ વાર હતી. તેના બાપાજી નગીનદાસ તેમને મૂકવા આવ્યા હતા. તેમની જોડે તે સ્ટેશનની અંદર ગયો. એક દરવાજામાં થઈ સ્ટેશનની અંદર જવાનું હતું. અંદર એક પહોળો અને ખૂબ લાંબો ઓટલો હતો. એ ઓટલા પર એક લાંબું, ઊંચું છાપરું હતું.

નગીનદાસ—ચીમન આ ઓટલાને પ્લૅટફૉર્મ કહે છે. આગગાડીના મુસાફરો પેલા દરવાજામાં થઈ અહીં આવી બેસે.

ચીમન—બાપાજી, ત્યારે ગાડી ક્યાં ઊભી રહે?

નગીનદાસે તેને નીચે સડક પર પાટા દેખાડ્યા અને કહ્યું, “ ચીમન, ગાડી અહીં ઉભી રહે. ”

ચીમન—એ શું કહેવાય?

બાપ—એ પાટા કહેવાય. એ લોઢાના છે.

ચીમન—બાપાજી, એ કેવા ચળકતા અને લીસા છે! એ પાટા નીચે લાકડાના જાડા કકડા થોડે થોડે છેટે મૂકેલા છે. એ શા માટે મૂક્યા હશે?

બાપ—ભાઈ, આગગાડી આવે ત્યારે તું જોજે; એ કેવી મોટી અને ભારે હોય છે. જો એની સડક કઠણ ન હોય અને એના પાટા નીચે આવાં લાકડાં ન મૂક્યાં હોય તો તેનાં પૈડાં જમીનમાં પેસી જાય.

ચીમન—બાપાજી, ત્યારે આ સડક પર પથરા પાથર્યા છે તે તેને મજબૂત કરવા માટે જ ને?

બાપ—હા ભાઈ.

ચીમન—બાપાજી, આગગાડી આ પાટા પર શું કામ ચલાવતા હશે?

બાપ—ચીમન, તું ગાડામાં બેઠો છે ને? ધરેડમાં ખાડા ટેકરા હોય ત્યારે ગાડું કેવું ઊછળે છે! જો આ આગગાડીની સડક કેવી સપાટ છે? એમાં જરા પણ ખાડાટેકરા છે? આવી સપાટ સડક પર આવા લીસા પાટા જડે અને તે પાટા પર ગાડીનાં લીસાં પૈડાં આવે એટલે ગાડી કેવી સરરર કરતી જાય? આમાં ગાડાના જેવા આંચકા કે હેલારા આવે નહિ.

गुजरातमां पहेली आगगाडी सुरत अने भरूच
वच्चे चालु थई.

પાઠ ૫૩ મો-સ્ટેશનનો દેખાવ ભાગ ૨

સિગ્નલ ટિકિટ ગપ્પાં ધમકારો
શોરબકોર એંજીન ભઠ્ઠી

પછી ચીમન પોતાના પિતાની આંગળી ઝાલી આખા સ્ટેશન પર ફર્યો. તેમણે તાર—ઑફિસ, ટિકિટ ઑફિસ, સ્ટેશન માસ્તરની ઑફિસ, એ બધું જોયું. સ્ટેશનથી થોડે દૂર ઊંચા થાંભલા હતા અને તેની પર એક બાજુ લાલ અને બીજી બાજુ ધોળા હાથા જડેલા હતા. આપણે હાથ લાંબા કર્યા હોય તેવા તે દેખાતા હતા. ચીમને પૂછ્યું ત્યારે તેના બાપે કહ્યું કે આગગાડી આવવાની હોય ત્યારે એ હાથા નીચા પડે અને ત્યાર પછી પાછા હતા તેમ ઊભા થઈ જાય. સ્ટેશન પાસેની ઓરડીઓમાં લોઢાના હાથા હોય છે, તે ખેંચવાથી તે નીચા પડે છે. એ ઊંચા હાથા સિગ્નલ કહેવાય.

આમ વાતો કરતા તે બાપ દીકરો ફરતા હતા તેવામાં ગાડી આવવાનો વખત થયો. લોકો ટિકિટ લઈને અંદર જવા લાગ્યા. નગીનદાસ પણ ટિકિટ લઈ આવ્યા. ચીમનની ઉંમર બાર વર્ષની અંદર હતી તેથી તેની અર્ધી ટિકિટ આવી. ચીમન આવ્યો ત્યારે તો સ્ટેશનના પ્લૅટફૉર્મ ઉપર કોઈ લોક નહોતા. હવે તો જાણે સ્ટેશન પર મેળો ભરાયો હોય અથવા નાનું ગામ વસ્યું

હોય એમ થઈ રહ્યું. પાનબીડીવાળા, મમરાસેવવાળા, ફળ વેચનારા, માથે છાબ અને ખૂમચા લઇ આવ્યા, અને લાકડાની ઘોડીઓ ઉપર તેમને મૂકી દુકાન માંડી બેઠા. કેટલાક લોક પ્લૅટફૉર્મ પર આમતેમ ફરતા હતા, તો કોઈ ઊભા ઊભા કે બેઠાં બેઠાં ગપ્પાં હાકતા હતા. મજૂરો લોકોનાં ગાંસડાં પોટલાં ઊંચકીને કે ઠેલણગાડીમાં ભરીને લાવતા હતા.

થોડીવારમાં સ્ટેશન પરના મોટા ઘંટાનો એક ટકોરો થયો. નગીનદાસે ચીમનને કહ્યું કે "ગાડી દેખાય ત્યારે એક ટકોરો થાય, અને ઊપડવાની હોય તે પહેલાં પાંચ મિનિટ અગાઉ સાત ટકોરા થાય અને ઊપડવાની હોય ત્યારે બે ટકોરા થાય, ત્રણટકોરા થાય ત્યારે ગાડી બીજે સ્ટેશને હોય. ચીમને દૂર જોયું તો પેલો ઊંચો હાથો પડેલો હતો. હવે ગાડી આવતી દેખાઈ. આઘેથી તે ગાડી નાની દેખાતી હતી. થોડી વારમાં તે 'ફકફક' કરતી સ્ટેશન પર આવી પહોંચી. તેનું મોટું, જબરૂં કદ, ધમકારો તથા વેગ જોઈ ચીમન જરા ગભરાયો. તે પાછો હઠી ગયો અને તેણે પોતાના પિતાનો હાથ જરા વધારે જોરથી પકડયો. નગીનદાસ જરા હસ્યા અને પૂછ્યું, "કેમ ચીમન, બીક લાગી કે શું?" સ્ટેશન પાસે આવતાં ગાડી ધીમી પડતી ગઈ અને સ્ટેશનના નોકરે લાલ ધજા દેખાડી એટલે તરત ઉભી રહી ગઈ. નગી-

નદાસે તેને સમજાવ્યું કે ધોળી ધજા ધરે ત્યારે ગાડી ધીરી પડયા વગર જેમ ચાલતી હોય તેમ ચાલી જાય. લીલી ધજા ધરે ત્યારે ગાડી ધીરી પડે, અને લાલ ધરે ત્યારે ઉભી રહે.

ગાડી આવી એટલે ફટાફટ્ ડબ્બાઓનાં બારણાં ઉઘાડવા માંડયાં. કેટલાંક જણ ગાંસડાં પોટલાં સાથે નીચે ઊતરી પડયાં અને કેટલાંક ગાડીમાં ચડયાં. કોઈ પાણી-વાળાને બૂમો પાડતાં તો કોઈ પોતાનાં સગાં વહાલાંને બૂમો પાડતાં. ચીજો વેચવાવાળા મોટે ઘાંટે બૂમો પાડતા પોતાની ચીજો વેચવા લાગ્યા. " સેવમમરા, ગાંઠીઆ ભજીઆં, " " બરફી, બરફી, " " પાણી, " 'બ્રાહ્મણિયા પાણી " વગેરે અવાજો સંભળાતા હતા. સ્ટેશન પર જબરો શોરબકોર થઈ રહ્યો.

ચીમન—બાપાજી, પેલું મોટા હાથી જેવું આગગાડી-ની આગળ 'પૂકફૂક' કરતું ગયું તે શું કહેવાય?

નગીનદાસ—એ 'એંજીન' કહેવાય. આ આખી આગગાડીને તે ખેંચે છે.

ચીમન—હેં બાપાજી! એ કેવી રીતે આગગાડીને ખેંચે? એનામાં એટલું બધું જોર ક્યાંથી? મને એંજીન દેખાડશો?

ચીમનની બાને એક ડબ્બામાં બેસાડી નગીનદાસ ચીમનને એંજીન પાસે લઈ ગયા. એંજીન ગાડીથી છૂટું

પછી આગળ જઈ પાણી લેતું હતું. એંજીનમાં એક બારણું ઉઘાડી તેમાં એક માણસ કોયલા ભરતો હતો. નગીનદાસે કહ્યું, " જો ચીમન, પેલી ભઠ્ઠી છે. એમાં દેવતા કેવો જોરથી બળે છે! એ ભઠ્ઠીની ઉપર પાણી ભરેલું છે. ભઠ્ઠીના તાપથી તે પાણી ઊનું થઈ ઊકળે છે, અને તેની વરાળ બને છે. તેં વરાળ તો જોઈ છે ને ? ચૂલા પર આંધણ મૂક્યું હોય તેમાંથી નીકળે છે તે વરાળ કહેવાય. પછી એ ટાંકીમાં થએલી વરાળ એંજીનની બાજુએ જડેલી આ લોઢાની મજબૂત પેટીમાં આવે છે. એ પેટીમાં એક દાટો છે. એ દાટા જોડે આ લોઢાનો દાંડો જડેલો છે. પેલી વરાળ એ પેટીમાંના દાટાને જોરથી ધક્કે એટલે આ દાંડો આગળ ઠેલાય. હવે આ દાંડો પેલાં પૈડાં જોડે જડેલો છે તેથી તે પૈડું ફરે અને ગાડી ચાલવા માંડે. જો, એંજીનના પાછલા ભાગમાં પહેલાં કોયલા ભરવાની જગા અને તેની પાછળ પાણી ભરવાની ટાંકી છે. જ્યારે જોઈએ ત્યારે એમાંથી એંજીનમાં પાણી અને કોયલા લે. જો, પેલી લાંબી ચામડાની સૂંઢથી એંજીનમાં પાણી લે છે.

આમ વાત કરતા હતા તેવામાં ઘંટના બે ટકોરા વાગ્યા એટલે નગીનદાસે ચીમનને ડબ્બામાં બેસાડી દીધો.

પાઠ ૫૪ મો—આગગાડીની મુસાફરી

ગાર્ડ ખ્યાલ સંદેશા

આગગાડી ઉપડવાનો વખત થયો એટલે ગાર્ડે સિસોટી વગાડી. તેણે ચોખ્ખાં સફેદ કપડાં પહેર્યાં હતાં અને ઉપર ચામડાનો પટો પહેર્યો હતો. તેણે સિસોટી વગાડી, ધજા ઊંચી કરી હલાવી એટલે એંજીન હાંકનારે એંજીનની સિસોટી વગાડી. હવે ગાડી ઊપડી.

પહેલાં ગાડી ધીમી ચાલવા માંડી પણ ધીમે ધીમે તેનો વેગ વધવા લાગ્યો. ખટખટ ખટખટ ઠબઠબ ઠબઠબ, એમ એમ અવાજ કરતી ગાડી ચાલી. એંજીનમાંથી છુક, છુક, છુક, છુક એવો અવાજ થયા કરતો હતો. 'ફ્ ફ્ફ્' એવા અવાજ સાથે એંજીનના ભૂંગળામાંથી ધુમાડો નીકળતો હતો. વાંકીચૂંકી થતી ગાડી આગળ ચાલી.

ચીમન તો ડબ્બાની બારી આગળ બેસી બહાર જોયાં કરતો હતો. એક પાટા પરથી બીજા પાટા પર ગાડીને જતી જોઈ તેને બહુ નવાઈ લાગી. તેણે તેની બાને પૂછ્યું, "બા, આ ગાડી એક પાટેથી બીજે પાટે કેવી રીતે જતી હશે?" તેની બાએ કહ્યું, "ભાઈ પેલી ઓરડીમાંથી હાથો ખેંચે એટલે પાટાનો સાંધો ફરી જાય અને ગાડી એક પાટેથી બીજે પાટે ચડી જાય. તું સ્ટેશને ઉતરીને સાંધો જોજે એટલે ખબર પડશે."

સ્ટેશન આગળ તો ઘણા પાટા હતા પણ સ્ટેશનથી થોડે દૂર ગયા એટલે બે પાટા થઈ ગયા. રસ્તાની બન્ને બાજુ ઝાડની હાર હતી તથા તેની પેલી મેર તારની વાડની પાછળ લીલાંછમ ખેતરો આવી રહ્યાં હતાં. સડકની એક બાજુ ઊંચા થાંભલા હતા. થાંભલાઓની ઉપર સફેદ માટીના ખડિયા જેવા કકડા હતા. એ કકડા પર તાર જડેલા હતા. એ થાંભલા તારના થાંભલા કહેવાય અને તાર વીજળીના તાર કહેવાય. એ તાર વાટે ઘણી ઝડપથી એક ગામથી બીજે ગામ સંદેશા મોકલી શકાય છે. એવા સંદેશા વીજળીની મદદથી મોકલી શકાય છે.

થોડીવારમાં બીજું સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું. ચીમનને તે સ્ટેશને ઊતરવાનું હતું. તેની બાને તેણે પૂછ્યું, " બા, આપણે નીકળ્યાં તે સ્ટેશનથી આ કેટલું આઘું ? " તેની બાએ કહ્યું, " દશ માઈલ. " આગલે સ્ટેશનેથી ગાડી ઉપડી ત્યારે ચીમને સ્ટેશન પરની ઘડિયાળમાં વખત જોયો હતો. તે વખતે બરાબર દશ થયા હતા. આ સ્ટેશન પરની તાર ઑફિસમાં સવા દશ થયા હતા. ગાડી પા કલાકમાં દશ માઈલ ચાલી. ચીમને કહ્યું, " બા, આ ગાડી તો કલાકના ચાલીસ માઈલ જેટલી ઝડપે દોડે છે. એ તો ઊડવા જેવું જ થયું :! " હવે ચીમનને આગગાડીની ઝડપનો ખ્યાલ આવ્યો.

સ્ટેશન પર તેના મામા તેમને તેડવા આવ્યા હતા. તેમને જોઈ ચીમન બહુ હરખાયો. ગાડીમાંથી ઊતરી તે તેમને વળગી પડયો. સ્ટેશન પરથી ગાડામાં બેસી બધાં પાસેના ગામમાં ગયાં.

પાઠ ૫૫ મો—આગગાડી વિષે કવિતા

ખસો ખસો સહુ, બાજુ આવો,
જુઓ જુઓ રે, પેલું ઘેલું,
જંગલી ગજનું, જૂથડું મોટું.
ખૂબ હાંફતું, ફૂં ફૂં ફૂં ફૂં ફૂં ફૂં કરતું,
ચીંઈ શબ્દે ચીસ પાડતું;
સાવધ કરવા, મુકામ પરના રખેવાળને,
બેસનારને, જોનારાને, કે' હું આવું.
ભય કાંઈ હોયે ચીંઈંઈ કરીને,
ચીસ કારમી, તાણી પાડે.
ત્યમ ચેતવણી, મુકામ પરના, રખેવાળ પણ,
નિજ તરફથી જો કંઈ હોયે, તો બતલાવે,
ઊંચે કાષ્ટની ફળી ટાંગીને,
વાવટા ઊડવી, દીવા રાખી.
સિગનલ રૂડી, રાતી જણાવે,
ભય છે માટે ઊભું રહેવું;

લીલી જણાવે, સંભાળીને,
હળવે હળવે જોતાં આવવું;
ધોળી જણાવે, નથી હરકતો,
પૂર દોડથી, ઝટ ઝટ આવવું.
ખૂબી ભરેલું, રમાડનારું
તો પણ દીસે, બહાર થકી તે ગાંડું ઘેલું–
ઘણીક રીતે બરાડવામાં,
વળી ચાલવે પગલાં મૂકવે;
સરખી રીતે વેળાએ તો,
ધીમે ધીમે વેળાએ તો,
ઉતાવળાં ખૂબ, વાયુ પેરે તે, ઊડી જાયે;
જે કારણથી, પગથી બોલે,
ઠબ્બ, ઠબ્બ, ઠબ ઠબ ઠબ ટબ,
ધપ ધપ ધપ ધપ, ટકઢક ટકઢક;
ટ્રકઢક; ટ્રકઢક, ખડ ખડ ખડ ખડ.
ખરરર ખરરર, સરરર સરરર,
ટક ઢક ટક ઢડ, ટક ઢક ટક ઢક,
વાયુ બોલે ખરરર ખરરર.
હાંફો ચાલે, ફુંઊં ફુંઊં,
ઉભું રહેતાં કચું ઊં ઊં ઊં;
ધન્ય જૂથને. (નર્મદાશંકર)

પાઠ ૫૬ મો— સગાં સંબંધી

પિત્રાઈ મશિયાઈ મોળાઈ ભાણેજાં
સાળાવેલી પિયર દૌહિત્ર

આપણાં જુદાં જુદાં સગાંનાં નામ હું તમને કહું. તમારા બાપના ભાઈ તમારા કાકા કહેવાય, અને તેમની બહેનો ફોઈ કહેવાય. બાપના બાપ તે દાદા કહેવાય. બાપના મિત્રો તથા ઓળખીતાં તેમનાં ભાઈબહેન જેવાં ગણાય, તેથી તેમાં પુરુષો હોય તેને 'કાકા' અને સ્ત્રીઓ હોય તેને 'ફોઈ' કહેવાનો રિવાજ છે. કાકા તથા ફોઈનાં છોકરાં પણ આપણાં ભાઈબહેન કહેવાય.

માના ભાઈ તે મામા અને માની બહેનો તે માશી કહેવાય. માની મા તે નાની કહેવાય અને માના બાપ તે નાના કહેવાય. નાના નાનીના આપણે દૌહિત્ર કહેવાઈએ. માશીના અને મામાનાં છોકરાં પણ આપણાં ભાઈબહેન કહેવાય.

કાકાનાં છોકરાં આપણાં પિત્રાઈ ભાઇબહેન કહેવાય. ફોઈનાં છોકરાં આપણાં ફોઈયાત ભાઈબહેન કહેવાય. માશીનાં છોકરાં આપણાં મશિયાઈ ભાઈબહેન કહેવાય. મામાનાં છોકરાં મોળાઈ ભાઈબહેન કહેવાય. બહેનનાં છોકરાં ભાણેજાં કહેવાય.

ફોઈના વર ફુઆ કહેવાય. માશીના વર માસા કહેવાય. મામાની વહુ મામી કહેવાય અને કાકાની વહુ કાકી કહેવાય, બહેનનો વર બનેવી કહેવાય.

વહુની બેન સાળી કહેવાય તથા તેનો ભાઈ સાળો કહેવાય. સાળાની વહુ સાળાવેલી કહેવાય. વરની બહેન તે વહુની નણંદ કહેવાય. વરના મોટાભાઈ વહુના જેઠ કહેવાય, અને તેના નાનાભાઇ તેના દિયર કહેવાય. નણંદના વર એટલે કે વરના બનેવી તે વહુના નણદોઈ કહેવાય. દિયરની વહુ તે દેરાણી અને જેઠની વહુ તે જેઠાણી કહેવાય.

વર તથા કન્યાનાં માબાપ એકએકનાં વેવાઈ તથા વેવાણ કહેવાય. વરનાં મા તથા બાપ કન્યાનાં સાસુ અને સસરો કહેવાય, અને કન્યાનાં મા તથા બાપ તે વરનાં સાસુ અને સસરો કહેવાય. કન્યાના બાપનું ઘર તે વરનું સાસરું અને વરના બાપનું ઘર તે કન્યાનું સાસરું. કન્યાના બાપનું ઘર તે તેનું પિયર કહેવાય.

પાઠ ૫૭ મો—શિખામણ

પ્રભાત કટુ મૃદુ મૃત્તિકા આલસ્ય

પ્રભાતે ઊઠીને પ્રભુ નામ લેવું,
કટુ બોલ છોડી મૃદુ વેણ કહેવું.
પછી શૌચ જાઓ પૂરું પાણી લઈને,
ધૂઓ હાથ બે મૃત્તિકા સ્વચ્છ લઇને.
ઘસી દાંત નાહો બધું ડીલ ચોળી,
લૂછો અંગ આખું મુખે રામ બોલી.
પછી હોંસથી આદરો નિત્ય કર્મ,
રહી નીતિમાં પાળવો નિજ ધર્મ.
જઈ માત પિતા તણે પાય લાગો,
ઘણા ભાવથી રોજ આશિષ માગો.
ધરી સ્વચ્છ વસ્ત્રો કરો પાઠ જારી,
લખો અક્ષરો લક્ષ રાખી સુધારી.
ભણો જે ઘડી તે ઘડી ધ્યાન રાખો,
બીજા સર્વ વિચારને દૂર નાંખો.
ગુરુજી કહે તે બધું ધ્યાન ધારો,
કરો ના કદાપિ નકામો લવારો.
વળી પેન, પાટી તથા પુસ્તકો જે,
સહુ સાચવી મૂકજો એક ઠામે.
પિતા માત કેરી ધરો શીખ માથે,
કદી ના લડો ભાઈ ભાંડુની સાથે.

વડીલો અને પૂજ્યનું માન રાખો,
વિવેકે નમી નમ્ર વાણીથી ભાખો.
સગાં સ્નેહી સુમિત્રથી પ્રીત જોડો,
સુસંપે રહી દુષ્ટ કુસંપ તોડો.
નહિ જૂઠ બોલો તજો ભૂંડી ગાળો,
અને દુષ્ટ મિત્રો તણો સંગ ટાળો.
તજો ચોરી ચાડી પ્રભુથી ડરીને,
તજો દ્વેષ ને કલેશ સંપે રહીને;
તજો ક્રોધ ને રીસ આલસ્ય ત્યાગો,
ડરી દુર્ગુણોથી સદા દૂર ભાગો.

પાઠ ૫૮ મો પૃથુરાજ ચૌહાણ ભાગ ૧

તીરંદાજી ઍક્કા ઇર્ષ્યા ભ્રષ્ટ
પાજી અનહદ કુમકે

દીલ્હી શહેરમાં અનંગપાલ નામે એક રાજા હતો. તેને બે પુત્રીઓ હતી. તેમાંની એકને તેણે અજમેરના રાજા સોમેશ્વર વેરે પરણાવી અને બીજીને કનોજના રાજા વિજયપાલ જોડે પરણાવી. સોમેશ્વરને પૃથુરાજ નામે પુત્ર થયો, અને વિજયપાલને જયચંદ્ર નામે પુત્ર થયો.

પૃથુરાજ ઘણો બળવાન અને શૂરો હતો. તીરંદાજીમાં, ઘોડે બેસવામાં તથા તલવાર પટામાં તે એકકો હતો. એનું શરીર કસરતથી બહુ મજાનું બનેલું હતું. અને સ્વભાવ ચપલ અને આનંદી હતો. જયચંદ પૃથુરાજ કરતાં મોટો હતો. પણ તેના જેટલો હોંશિયાર અને બહાદુર નહોતો.

અનંગપાલને પૃથુરાજ પર માયા વધારે હતી. અનંગપાલ ઘરડો થયો ત્યારે હિમાલયમાં આવેલા બદરિનાથના તીર્થમાં તપ કરવા ગયો. તેણે પોતાના વહાલા દૈહિત્ર પૃથુરાજને દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડયો. આથી જયચંદ્રના દિલમાં પૃથુરાજ માટે ઈર્ષ્યા પેદા થઈ.

અદેખાઈ અને વેર બહુ ખરાબ અવગુણો છે. વેર લેવા તૈયાર થયેલા માણસને સારા નરસાનું ભાન રહેતું નથી. બે ભાઈઓ વચ્ચે તકરાર થાય ત્યારે તે કચેરીમાં લડી ખૂબ પૈસા બગાડે પણ સમજીને કજિયો પતાવે નહિ. જયચંદ્રને પૃથુરાજ પર ઝેર હતું તેથી તેને ખરાબ કરવા તેણે મુસલમાનોને હિંદ પર ચડી આવવા ઉશ્કેર્યા.

મેવાડના શૂરવીર અને બુદ્ધિમાન રાણા સમરસિંહ વેરે પૃથુરાજની બહેન પૃથા પરણાવી હતી. સમરસિંહ અને પૃથુરાજને એ કારણથી બહુ ગાઢો સંબંધ થયો હતો. સમરસિંહ હમેશાં પૃથુરાજને મદદ કરવા તત્પર રહેતો. સમરસિંહ, ચંદ બારોટ નામનો કવિ, ચામુંડરાય વગેરે અનેક યોદ્ધા પૃથુરાજની મદદમાં હતા. તે વખતે સિંધુ

નદીની પેલી મેર ગઝની નામના શહેરમાં શાહબુદ્દીન ઘોરી નામે મુસલમાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જયચંદ્રે તેને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. વેરની ધૂનમાં તે દેશના ભલાની વાત ભૂલી ગયો. દેશ ભલે પરદેશીઓને હાથ જાય, પણ પૃથુરાજ હલકો પડે એટલે બસ, એવો હલકો વિચાર તેણે કર્યો. જયચંદ્ર પાપી બન્યો. તે દેશભક્તિ ભૂલ્યો. તેને એમ ન સૂઝયું કે પૃથુરાજને જીત્યા પછી તે પરદેશીઓ એમને એમ પાછા નહિ જાય. તે પરદેશીઓ ત્યાર પછી તેને હરાવી હિંદમાં પોતાનું રાજ્ય જમાવશે એ વાત તે ભૂલી ગયો. વેર ને અદેખાઈથી આમ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે.

જયચંદ્ર દેશનો દુશ્મન બન્યો પણ બીજા બધા રજપૂત કાંઈ તેના જેવા પાજી નહોતા. તેમના દિલમાં માતૃભૂમિ હિંદને માટે અનહદ પ્રીતિ હતી. તેઓ તેના રક્ષણ માટે જીવ આપવા તૈયાર હતા. હિંદમાં પરદેશીનું રાજ્ય થાય એ તેમને ગમતું નહોતું. તે બધા બહાદુર પૃથુરાજની કુમકે આવ્યા. મેવાડના રાણા સમરસિંહની સલાહ તથા મદદથી છ વાર એ શૂરા દેશપ્રેમી રજપૂતોએ શાહબુદ્દીનને હિંદમાંથી હાંકી કાઢયો હતો.

શરણે આવેલા પર દયા કરવી એવો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે. પૃથુરાજ ક્ષત્રિયનો ધર્મ બરાબર પાળતો. શાહબુદ્દીન કેદ પકડાય અને માફી માગી શરણે આવે એટલે શૂરો પૃથુરાજ તેને છોડી મૂકતો.

પાઠ ૫૯ મો-પૃથુરાજ ચૌહાણ ભાગ-૨

સદ્‌ગુણી દ્વારપાળ સાવધ ગાફેલ

સજ્જ

અદેખા જયચંદ્રથી પૃથુરાજની કીર્તિ સહન ન થઈ. તેને સંયુક્તા નામે એક બહુ સુંદર અને સદ્‌ગુણી કન્યા હતી. તેનો તેણે સ્વયંવર કર્યો. તેણે બધા રાજાને બોલાવ્યા, પણ પૃથુરાજ તથા સમરસિંહને બોલાવ્યા નહિ. તેમનું અપમાન કરવા તેણે તેમનાં પૂતળાં બનાવી સ્વયંવરના દરવાજા આગળ દ્વારપાળની જગાએ મૂક્યાં.

સંયુક્તા બહુ શાણી છોકરી હતી. તેણે પૃથુરાજની બહાદુરી તથા બુદ્ધિની વાત સાંભળી હતી. એવા શૂરા પુરુષ જોડે પરણવાનું તેને મન થયું. સ્વયંવરના મંડપમાં તે આવી. તેણે ફરીને બધા રાજા જોયા. આખરે મંડપના દ્વાર આગળ પૃથુરાજના પૂતળાને તેણે વરમાળ પહેરાવી. બધા રાજા ગુસ્સે થયા. તેનો પિતા જયચંદ્ર પણ બહુ ખિજાયો પણ કરે શું ?

સંયુક્તાને પૃથુરાજ જોડે નહિ પરણાવવાનો જયચંદ્રે ઠરાવ કર્યો. પૃથુરાજ કશા ભયથી ડરે એવો નહોતો. પોતાનાં ખાસ પસંદ કરેલાં થોડાં માણસો સાથે આવી તે સંયુક્તાને લઈ ગયો. પૃથુરાજને રોકવા અને

સંયુક્તાને પાછી લાવવા જયચંદ્રે બહુએ ફાંફાં માર્યાં, પણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહિ.

સંયુકતાને પરણ્યા પછી પૃથુરાજ પહેલાં જેવો સાવધ ન રહ્યો. તે સંયુક્તાના રૂપમાં એવો તો મોહી પડયો કે આખો દહાડો તેની પાસે જ બેસી રહે. રાજ-કાજ પર તે ધ્યાન આપે નહિ. લશ્કરની કવાયત જુએ નહિ. પૃથુરાજ આમ આળસુ અને ગાફેલ બન્યો એટલે તેના રાજ્યમાં ગોટાળા થવા લાગ્યા.

આવો લાગ જોઈ જયચંદ્રે ફરીથી શાહબુદીનને બોલાવ્યો. સંયુક્તા શાણી હતી. પૃથુરાજ પોતાની પાસે બેસી રહે અને રાજકાજ પર ધ્યાન ન આપે એ તેને ગમતું નહોતું. તેણે તેને શાહબુદીન ચડી આવે છે એ ખબર કહી. હિંદ પર દુશ્મન ચડી આવે છે એ ખબર સાંભળી પૃથુરાજે હૂંકાર કર્યો. તેની નસોમાં લોહી વેગથી વહેવા લાગ્યું. ક્રોધથી તેની આંખો લાલ થઈ. તે યુદ્ધ માટે તૈયાર થયો. સંયુક્તાએ પોતાને હાથે તેને બખ્તર પહેરાવ્યું.

હથિયારથી સજ્જ થઈ પૃથુરાજ શાહબુદીન સામે લડવા ચાલ્યો. સમરસિંહ અને બીજા ઘણા રજપૂત રાજાઓ તેની મદદે આવ્યા હતા. પણ આ વખતે શાહબુદીન બહુ મોટું લશ્કર લઈ આવ્યો હતો. દેશદ્રોહી જયચંદ્ર તેની મદદમાં હતો. 'હર હર મંહાદેવ' કરી શૂરા રજપૂતો

મુસલમાનો પર તૂટી પડ્યા. બહુ જબરી લડાઈ થઈ. ધનુષમાંથી છૂટતાં બાણોથી આકાશ છવાઈ ગયું. યોદ્ધાઓ તલવાર અને ભાલાથી લડતા હતા. સેંકડો માણસો તથા હાથી ઘોડા કપાઈ મૂઆ. બહુ બહાદુરીથી લડ્યા છતાં પૃથુરાજ હાર્યો અને કેદ પકડાયો. પૃથુરાજને જીતી દીલ્હી લઈ, શાહબુદ્દીને કનોજ પણ જીત્યું.

પૃથુરાજ પર વેર લેવા જતાં જયચંદ્રે પોતાનું રાજ્ય ખોયું. એટલું જ નાહ, પણ હિંદમાં પરદેશીનું રાજ્ય આણ્યું. અદેખાઈ અને વેરનું આ પરિણામ. માંહોમાંહે ગમે તેટલી તકરાર હોય પણ દેશના ભલાની વાત આવે કે તરતજ તે પડતી મૂકવી એ શિખામણ આ ઉપરથી મળે છે.

पृथुराज ए दिल्हीनो छेल्लो हिंदु सम्राट्

પાઠ ૬૦ મો—આગ

તતૂડાં જ્વાળાઓ અભેચવા બાવરી કછોટો

એક દિવસ રાતનાં તતૂડાંનો અવાજ સાંભળી હું ઝબકી ઊઠયો. 'આગ લાગી !' 'આગ !' 'ક્યાં લાગી ?' વગેરે અવાજો બધે સંભળાવા લાગ્યા. મેં મારા ઘરની બારી ઉઘાડી જોયું તો આઘે આકાશમાં ધૂમાડાના ગોટેગોટ નીકળતા હતા.

લૂગડાં પહેરી હું બહાર નીકળ્યો. તપાસ કરી આગ લાગી હતી ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. હું ગયો ત્યારે આગ ખૂબ લાગી હતી. ઘરના છાપરામાંથી અગ્નિની ઝાળો નીકળતી હતી. લાંબી જીભો જેવા ભડકા બારીમાંથી નીકળતા હતા. 'ફડ' 'ફડ' અવાજ સાથે બારી બારણાં તૂટતાં અને અગ્નિની જવાળાઓનાં ગૂંચળાં ચોમેર ફેલાતાં હતાં. બળેલાં લાકડાંના અંગારા નીચે પડતા હતા.

બળતા મકાનની પાસે લોકોની મોટી ઠઠ જામી હતી. એ મકાનની પાસેના મકાન પર લોકો ઘડાઓ વડે પાણી છાંટતા હતા. થોડી વારમાં ત્યાં લાલ રંગનો પાણીનો બંબો આવી પહોંચ્યો. બહુ ભીડ અને લોકો ખસે નહિ તેથી તેને આવતાં વાર લાગી. લોઢાના એક મોટા વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં બંબાની એક નળી નાંખી. બીજે છેડે લાંબી સૂંઢ જોડી. બીજા બંબાવાળાઓએ બંબાનો હાથો ઉંચો નીચો કરી અભેચવા માંડયું. એટલામાં એક બંબાવાળો પાસેના ઘરના છાપરા પર ચડી ગયો. તેના હાથમાં પિત્તળની ભૂંગળી જેવું હતું.

બંબો અભેચાયો એટલે તે નળીમાંથી જોરથી પાણીની ધાર ઊડવા લાગી. પેલા બંબાવાળાને જોરથી ધક્કો લાગ્યો. પણ તે બરાબર પગ ગોઠવી ઉભો હતો તેથી પડી ન ગયો. જ્યાં બહુ બળતું હતું ત્યાં તેણે પાણી છાંટવા માંડયું.

થોડીવારમાં બીજા પણ બંબા આવી પહોંચ્યા. ચારે બાજુથી તે મકાન પર પાણી છંટાવા માંડયું. બે એક કલાક આમ મહેનત કરતાં આખરે આગ બુઝાઈ.

આગ લાગી ત્યારે તે ઘરમાં રહેનારની સ્થિતિ ઘણી દયાજનક હતી. ઘરધણી બધા લોકોને તથા બંબાવાળાને ખૂબ કામ કરવા વીનવતો હતો. તે આમતેમ દોડતો હતો. તેની બૈરી બિચારી ખૂબ ગભરાઈ બાવરી જેવી થઈ ગઈ હતી. તેનો તો જીવ જ ષ્ટકી ગયો હતો. તેને રડતી જોઈ તેનાં નાનાં છોકરાં પણ રડતાં હતાં. પેલો બિચારો ભાયડો તેમને ધીરજ આપતો હતો.

હવે બન્યું એમ હતું કે તે બાઈનો એક નાનો છોકરો ઘરમાં રહી ગયો હતો. આથી તે ધણી ધણિયાણી ગાંડાં જેવાં થઈ ગયાં હતાં. ત્યાં આટલા બધા લોક એકઠા થયા હતા, પણ કોઈની તે બળતા ઘરમાં જવાની હિંમત ન ચાલે. આપણો બહાદુર બાબુ ત્યાં હતો. તેણે એ વાત જાણી એટલે કછોટો મારી લૂગડાં ભીનાં કરી તે ઘરમાં પેઠો. ઉપલા ઓરડામાં છોકરો હતો. આખો ઓરડો ધૂમાડાથી ભરાઈ ગયો હતો. હોશિયાર બાબુ ઘૂંટણીએ ચાલતો ગયો અને પેલા છોકરાને ઉપાડી ઝટ નીચે ઊતરી પડયો. પેલી બાઈ પોતાનો છોકરો મળતાં ઘણી રાજી થઈ તેણે બાબુને ઘણી આશિષ દીધી.

राजाए दंडयुं खमाय पण अग्निए दंडयुं न खमाय.

પાઠ ૬૧ મો—ચંદ બારોટ

મંત્રી દૂત જોસીલાં અંકુશ સામગ્રી
ચર્ચા છાવણી સંહાર તિરસ્કાર
જહાંપનાહ શબ્દવેધી મસલત

એ પૃથુરાજ ચૌહાણના દરબારનો રાજકવિ અને મંત્રી હતો. તે બહુ બુદ્ધિશાળી હતો. ઘણી જરૂરી બાબતોમાં પૃથુરાજ એની સલાહ લેતો. શાંતિમાં તે સારો સલાહકાર હતો, તેમ યુદ્ધમાં તે શૂરવીર લડવૈયો હતો. ચામુંડા માતાનો તે પરમ ભક્ત હતો. માતાજી એની પર પ્રસન્ન હતાં. તેમની કૃપાથી તેનામાં ઉત્તમ કાવ્યો રચવાની શક્તિ આવી હતી. એનાં વીરરસ કાવ્યોથી નાહિંમત હોય તેને પણ પાણી ચડતું. યુદ્ધ સમયે તેનાં જોસીલાં કાવ્યો સાંભળી શૂરવીરો ખૂબ ઉશ્કેરાઈ શત્રુ પર ધસતા.

ગુજરાતના રાજા ભીમદેવ સાથે પૃથુરાજને તકરાર થઈ ત્યારે તે રાજાના દરબારમાં તેણે ચંદ બારોટને દૂત તરીકે મોકલ્યો હતો. ચતુર ચંદ જાળ, નિસરણી, કોદાળી, દીવો, અંકુશ અને ત્રિશૂળ લઇ ભીમદેવના દરબારમાં ગયો. આ બધી વિચિત્ર સામગ્રી સાથે તેને આવેલો જોઈ ભીમદેવે તે ચીજો લાવવાનો હેતુ પૂછયો. શત્રુના દરબારમાં દુશ્મનો વચ્ચે ઊભા રહી વગર બીકે ચંદે કહ્યું, " જો તમે મારા રાજાની બીકથી પાણીમાં પેસી જશો તો આ જાળથી તમને

શોધી કેદ કરીશું. આકાશમાં જશો તો નિસરણીથી અને પાતાળમાં પેસશો તો આ કોદાળીથી શોધી કાઢીશું. અંધારામાં ભરાશો તો આ દીવો તૈયાર છે. યાદ રાખજો. આ અંકુશથી તમને વશ કરી આ ત્રિશૂળથી પૂરા કરીશું." ભીમદેવને આ સાંભળી ક્રોધ તો ચડયો, પણ દૂતને મરાય નહિ એટલે શાંત રહ્યો. તેની સાથે થયેલા યુદ્ધમાં ચંદ બહુ બહાદુરીથી લડયો. એ યુદ્ધમાં ભીમદેવ હાર્યો.

શાહબુદ્દીન ઘોરી સાથે યુદ્ધ થયું ત્યારે ચંદ પોતાને વતનથી પૃથ્વીરાજની મદદે જવા નીકળ્યો. રસ્તે મુસલમાની લશ્કરની ચર્ચા જોવા તે છૂપે વેશે તેમની છાવણીમાં ગયો. દૈવજોગે તે મુસલમાનોને હાથ કેદ પકડાઈ ગયો. હોશિયારીથી તે કેદખાનામાંથી નાશી છૂટયો પણ તે વખતે તો પૃથુરાજ હારી કેદ પકડાયો હતો.

પૃથુરાજને કેદ કરી શાહબુદ્દીન ગઝની લઈ ગયો. પૃથુરાજ બહુ બળવાન હતો. મુસલમાન સિપાઇઓ તેનાથી બહુ બીતા હતા. તેમણે તેને લડતો અને થોરિયાનાં ડીંગલાં પેઠે દુશ્મનોનો સંહાર કરતો જોયો હતો. પૃથુરાજ છૂટો હોય તો કદાચ કોઈને મારી બેસે એ બીકે તેના હાથ, પગ અને ગળામાં મળી પચાસ મણની લોઢાની સાંકળો પહેરાવવામાં આવી હતી. તેને પૂરતું ખાવાનું પણ આપતા નહોતા. વળી ભર દરબારમાં તેણે શાહબુદ્દીનનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, તેથી તેની આંખો ફોડાવી નાંખી હતી. પૃથુરાજે

હારેલા શાહબુદ્દીનને સાત સાત વાર માફ કરી જવા દીધો હતો. એનું તે ક્ષત્રિયપણું! શાહબુદ્દીન તેના જેટલી ઉદારતા બતાવી ન શક્યો.

પૃથુરાજના દુઃખની વાત સાંભળી ચંદ બારોટ ગઝની ગયો. તેણે પોતાની સુંદર, છટાદાર કવિતાઓથી શાહબુદ્દીનને ખુશ કર્યો અને પૃથુરાજને મળવાની રજા માગી લીધી. ચંદને મળતાં પૃથુરાજને એટલો બધો આનંદ થયો કે પચાસ મણની સાંકળ ઊંચકી તે સામો આવી તેને ભેટયો. એ વાત સાંભળી શાહબુદ્દીન તો ચમકયો અને બીજી પચાસ મણની સાંકળ પૃથુરાજને પહેરાવી.

ચંદે આવી શાહબુદ્દીનને કહ્યું, "તમારા જેવા બહાદુર શાહ અંધ પૃથુરાજથી આટલા બીએ એ કેવી નવાઈની વાત. તમે એનાથી શું કામ બીઓ છો. એ તો હવે અંધ છે, એટલે તમને એ શું કરી શકે એમ છે? એ બહુ ચતુર છે અને ધનુષ્ય બાણના સારા ખેલ કરી શકે છે. તમે તે ખેલ જોઈ ઘણા ખુશ થશો. આઠેક દિવસ એને ખોરાક આપી તાજો કરો અને પછી જોઈ લો એની ચાતુરી!"

આઠ દિવસ બાદ પૃથુરાજને શાહબુદ્દીન પાસે લાવવામાં આવ્યો. શાહબુદ્દીન ઊંચે ઝરૂખામાં બેઠો હતો. અને પૃથુરાજ તથા ચંદ નીચે ચોકમાં હતા. પૃથુરાજને ધનુષ્ય આપે પણ દોરી ખેંચતાંની સાથે તે તૂટી જાય! ઘણાં

ધનુષ્ય તૂટ્યાં ત્યારે ચંદે કહ્યું, " જહાંપનાહ, એનું પોતાનું ધનુષ્ય આપશો તો તે જ તેના હાથમાં ટકશે. "

પૃથુરાજને તેનું પોતાનું ધનુષ્ય લાવી આપવામાં આવ્યું. સો સો મણના સાત તવા એક હારમાં ગોઠવ્યા હતા. જે તવા પર શાહ કાંકરી મારે તે પૃથુરાજને વીંધવાનો હતો. પૃથુરાજ શબ્દવેધી હતો. તે અવાજ પરથી નિશાન લઈ શકતો હતો. ચંદે તથા તેણે એવી મસલત કરી હતી કે શાહબુદ્દીન તવા વીંધવાનું કહે ત્યારે તવાને બદલે તેને જ તીર મારી મારી નાંખવો. બધી તૈયારી થઈ એટલે ચંદે કહ્યું:

ચાર બંશ ચોવીસ ગજ, અંગુલ અષ્ટ પ્રમાણ;
ઈતને પર સુલતાન હૈ, મત ચૂકે ચહુઆણ.

આમ કહી કવિ ચંદે શાહબુદ્દીન બેઠો હતો તે જગાની ઊંચાઈ કહી બતાવી. શાહબુદ્દીને 'શાબાશ પૃથુ' કહી તેને રજા આપી એટલે તેણે તેના અવાજની દિશા પરથી નિશાન લઈ તેના કપાળમાં બાણ માર્યું. શાહબુદ્દીન નીચે ઢળી પડ્યો અને પૃથુરાજે ચંદના તથા ચંદે પૃથુરાજના ગળા પર તલવાર ફેરવી.

ચંદે રચેલા 'પૃથુરાજ રાસા' નામના વ્રજ ભાષાના ગ્રંથમાં પૃથુરાજના રાજ્યની હકીકત બહુ સુંદર રીતે અને સુંદર ભાષામાં આપી છે.

પાઠ ૬૨ મો—કાચબો અને કાચબી

કાચબો કાચબી જળમાં રહેતાં, હતાં હરિનાં દાસ,
દરશન કારણે બારણે નીસર્યાં, રાખીને વિશ્વાસ;
આવતાં નજરે ભાળ્યાં, ઝાલીને બાંધી માર્યાં. ૧

કાચબી કહે છે કાચબાને, તેં કહેણુ ન માન્યું કંથ,
આપણુ બેઉને ઝાલીને ચાલ્યો, એ તો લાંબે પંથ;
હતા બેઉ જીવ સંગાથે, પડ્યા પાપીને હાથે. ૨

પાપીએ પાપ પરગટ કીધાં, ઓર્યાં આંધણુ માંય,
ચોદશથી સળગાવિયાં, દુઃખી થયાં બહુ ત્યાંય;
ક્યાં છે તારો સારંગપાણી, માથે આવી મોત નિશાની. ૩

કાચબો કહે છે કાચબીને તું, રાખની ધારણુ ધીર,
આપણુને ઉગારશે વહાલો, જુગતેથી જદુવીર;
ચિંતા મેલી શરણે આવો, મરવા તુંને નહિ દે માવો. ૪

વારતી ત્યારે શીદને મારું, કંથ ન માન્યું કહેણુ,
કાળ આવ્યો કોણુ રાખશે? તમે નીચાં શું ઢાળો નેણુ?
પ્રભુ તારો નાવ્યો પ્રાણી, માથે આવી મોત નિશાની. ૫

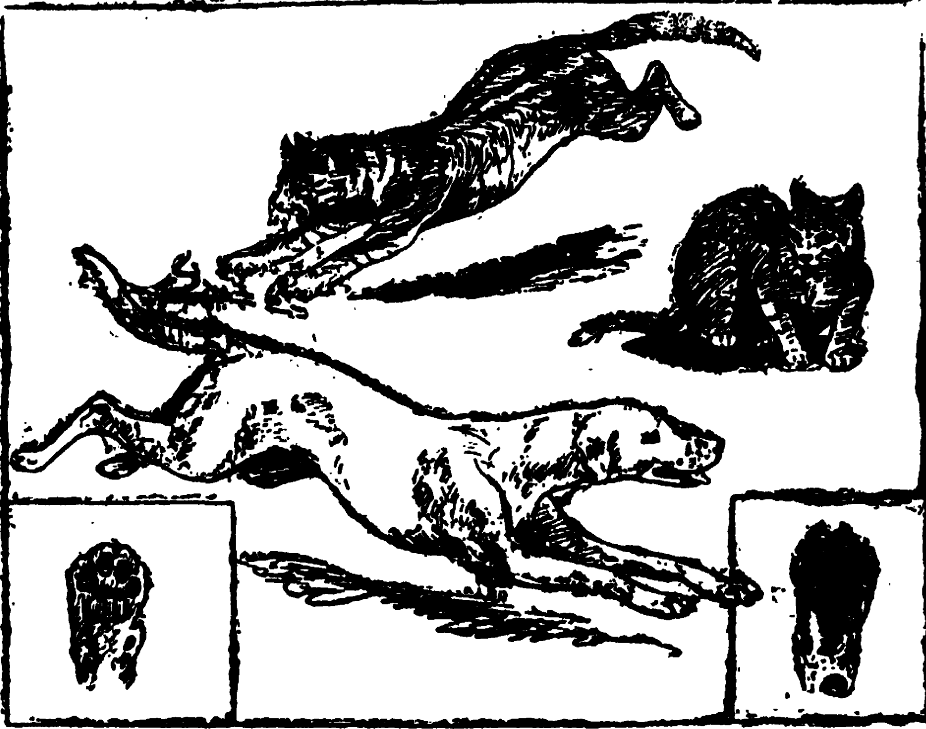
અબળાને ઇતબાર ન આવે, કોટિ કરોને ઉપાય,
કહ્યું ન માને કંથનું, એ તો ગાયું પોતાનું ગાય;
એવી વિશ્વાસની વહોણી પ્રથમ પહેલી મતની પ્રાણી. ૬

કાચબી કહે ક્યાં ગયો તારો રાખણુહારો રામ?
હરિ નથી કોઈના હાથમાં, તમે શું બોલો છો, શ્યામ?
મૂઆ ટાણે મત મુઝાણી, તૃષ્યા પછી ઝાલવું તાણી. ૭

ત્રિકમજી ત્રણુ લોકમાં, મારે. તમારો છે ઇતબાર,
અટક પડે હરિ આવજો, મારા આતમના આધાર;
છોગાળાજી વાત છે સહેલી, થાજો બળતાંના બેલી. ૮
કાચબી કહે કોણુ ઉગારે, તારો જાતો રહ્યો જગદીશ,
ચારે દિશાએ સળગી રહ્યું તેમાં લઈ ઓર્યાં વીચોવીચ;
આમાંથી જો આજ ઉગરીએ, પાણી બહાર પગ ન ભરીએ. ૯
બળતી હોય તો બેસને મારી, પીઠ પર રાખું પ્રાણુ,
નિંદા કરે મારા નાથની એ તો, મારે છે મુજને બાણુ;
વહાલો મારો આવશે વારું, આપણુને ઉગારવા સારું. ૧૦
કાચબી કહે કિરતાર ન આવ્યો, આવ્યો આપણો અંત;
પ્રાણુ ગયા પછી પહોંચશે, તમે તે શું બાંધ્યો તંત ?
જેનો વિશ્વાસ છે તારે, તેનો ભરૂંસો નહિ મારે. ૧૧
વિઠ્ઠલજી મારી વહારે ચડજો, શામળા કરજો સાર,
લાજ લોપાશે લોકમાં, પછી બીજી કોની વહાર ?
હરિ મારી હાંસી થાશે, પ્રભુ તારી પતીજ જાશે. ૧૨
કેશવજીએ કરુણા કીધી, મોકલ્યો મેઘ મલાર,
આંધણુમાંથી ઉગારીઆં, વહાલે લેશ ન લાગી વાર.
ભોજલ કહે ભરૂંસો જેને, ત્રિકમજી તારશે તેને. ૧૩

વિભાગ બીજો-પ્રાણીઓ

પાઠ ૬૩ મો-બિલાડી ભા ૧ લો

છાપું	ચપટા	નહોર	ઉઝરડો
ફૂક	અણિયાળા	સમાર્યા	પ્રસાદ

વસંતલાલ જમીને એક દિવસ બારીએ બેઠો હતો. તેના પિતા છાપું વાંચતા હતા. પાસેના ઘરના છાપરા પર વસંતે બિલાડી જોઈ. તેને જોઈ તે બોલી ઊઠયો, " બાપાજી, જુઓ તો ખરા, પેલી બિલાડી ક્યાં ચડી છે ! એ ત્યાં કેવી રીતે આવી હશે ? પોપટ કે કાગડાની પેઠે એને કંઈ પાંખ નથી. એ કંઈ ઊડી શકતી નથી. " વસંતનું બોલવું

સાંભળી તેના પિતા છાપું મૂકી દઈ તેની પાસે આવ્યા. તેમણે કહ્યું, " વસંત, બિલાડી ઊડી શકતી નથી એ વાત ખરી, પણ તે કૂદકો મારી ઊંચી ભીંત પર ચડી શકે છે અને થડ પકડી ઝાડ પર પણ ચડી શકે છે. આપણે જેમ પગથિયાં ચડીએ છીએ, તેમ તે એક ઊંચી જગા ઉપરથી બીજી પર કૂદીને જાય છે અને એમ કરતી છેક છાપરા સુધી ચડી જાય છે. "

વસંતે પૂછ્યું, "એ ઝાડ પર કેવી રીતે ચડતી હશે ? હું ઝાડ પર ચડું છું ત્યારે થડ સીધું હોય તો મારો તો હાથ સરી જાય છે. "

પિતા—એ તો ખરૂં. તારી આંગળીઓ પર ચપટા નખ છે. તને કંઇ બિલાડીના જેવા અણીદાર નહોર છે ? બિલાડી તો ઝાડના થડમાં એ નહોર ઘોંચે છે. તેથી તે સરી જતી નથી અને એમ કરી તે ઝાડ ઉપર પણ ચડી જાય છે. કૂતરો તેની પાછળ દોડયો હોય છે, ત્યારે તે કૂદીને ભીંત કે ઝાડ ઉપર ચડી જાય છે. કૂતરાથી એમ ઊંચું કુદાતું નથી; એટલે તે બિચારો ભીંત કે ઝાડ આગળ ઊભો રહી ભસ્યાં કરે છે.

વસંત--બાપાજી, તમે કહો છો કે બિલાડીને નહોર હોય છે. હું આપણી પાળેલી બિલાડી જોડે રોજ રમું છું અને એને પગે પણ હાથ ફેરવું છું, પણ મને તો કોઈ દિવસ એવા નહોર દેખાયા નથી.

પિતા—વસંત, તે દિવસે તેં એને પકડી હતી તે વખતે એણે તને ઉઝરડો ભર્યો હતો અને લોહી કાઢયું હતું તે ભૂલી ગયો કે ? તેણે ઉઝરડો શેનાથી ભર્યો હતો ? એ જ તેના નહોર.

વસંત—હા, હા, હવે મને યાદ આવ્યું. એને નહોર તો હોય છે. બાપાજી, અમે એની જોડે રમીએ છીએ ત્યારે એ કેમ દેખાતા નથી ?

પિતા—જ્યારે ખપ ન હોય ત્યારે એ પોતાના નહોર પાછા ખેંચી લે છે. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે એ પોતાના નહોર બહાર કાઢે છે. હવે તું જ્યારે બિલાડી જોડે રમે ત્યારે જોજે. એના આગલા પગ પર પાંચ અને પાછલા પગ પર ચાર આંગળાં હોય છે. અને તે દરેક આંગળે નહોર હોય છે. એ નહોર વાંકા હૂક જેવા અણિયાળા અને પાછા ખેંચી લીધેલા હોય છે.

વસંત—બાપાજી, બિલાડી રોજ એ નહોર બહાર કેમ નહિ રાખતી હોય ?

પિતા--વસંત, શાક સમાર્યા પછી આપણે ચાકુને ખુલ્લું ને ખુલ્લું રાખીએ તો તેની ધાર બગડી જાય ને ? અને ધાર બગડયા પછી એનાથી કલમ ઘડાય કે ? બિલાડી પોતાના નહોર બહારને બહાર રાખે તો તેમની અણી બુઠી થઈ જાય અને પછી તેનાથી ઉંદર વગેરે પકડાય નહિ. જ્યારે

છોકરાં એને પજવે, ખેંચે કે એનું શરીર દુખાય એમ ઊંચકે છે, ત્યારે એ તેમને ઠીક પ્રસાદ આપે છે. એવો એક ઉઝરડો ભરે છે કે તેઓ એકદમ તેને છોડી દે છે.

પાઠ ૬૪ મો—બિલાડી ભાગ ૨ જો

કોઠાર લપાઈ

વસંત—બાપાજી, કૂતરાને તો બિલાડી જેવા નહોર નથી હોતા, તેના નહોર તો હંમેશાં બહાર જ હોય છે. એ કેમ બિલાડીની પેઠે પોતાના નહોર સાચવતો નથી ?

પિતા—વસંત, તેં બિલાડીને ઉંદર કે કોઈ પંખી પકડતી જોઈ છે ?

વસંત—હા, બાપાજી. મેં કોઠારમાં આપણી બિલાડીને ઉંદર પકડતી જોઈ છે. એ તો જાણે ઊંઘી ગઈ હોય એમ છાનીમાની એક ઠેકાણે છુપાઈને સૂઈ જાય છે. પછી ઉંદર આમતેમ દોડતા હોય છે, તેવામાં તરાપ મારી પોતાના પગથી તેમને પકડી લે છે.

પિતા--વસંત, ઉંદરને પકડતી વખતે એ નહોર એ બહાર કાઢે છે. બિલાડી ઉંદર તથા પંખીઓને પકડી ખાઈ

જાય છે. તેથી તે શિકારી પ્રાણી કહેવાય છે. જેને તે પકડી ખાય તે પ્રાણી તેનો શિકાર કહેવાય. શિકારને પકડતી વખતે બિલાડી પોતાના નહોર બહાર કાઢે છે. કૂતરો પણ શિકાર કરે છે. પણ તે બિલાડીની પેઠે પોતાના શિકારને તરાપ મારી નહોરથી પકડતો નથી. તે તો ઝડપથી શિકાર પાછળ દોડી તેને પકડી પાડી, બચકું ભરી મારી નાંખે છે. આથી એને નહોરનો બહુ ખપ પડતો નથી; અને તેથી એ નહોર પાછા ખેંચી લઈ સાચવતો નથી.

વસંત--બાપાજી, ઉંદર તથા પંખીઓને બિલાડી આવવાની ખબર નહિ પડતી હોય ?

પિતા--વસંત, બિલાડીના પગને તળીએ પોચી ગાદી હોય છે. તેથી તે ચાલે છે ત્યારે જરા પણ અવાજ થતો નથી. મેજ પર તે કૂદે છે, ત્યારે પણ અવાજ થતો નથી. વળી તે લપાઈ, છુપાઇ, સંતાતી શિકારની પાસે જાય છે અને એની પાસે પહોંચે છે કે એકદમ તરાપ મારી તેને પોતાના ઝીણા નહોરથી પકડી લે છે.

પાઠ ૬૫ મો–બિલાડી ભાગ ૩ જો

ખરબચડી ગંદવાડ

વસંત–બાપાજી, ઉંદર તો આખો દહાડો દરમાં ભરાઈ રહે છે અને રાતે જ બહાર નીકળે છે. બિલાડી અંધારામાં એમને કેવી રીતે જોતી હશે?

પિતા–વસંત, આંખની કીકીને તું જાણે છે? જે આંખમાં પેલું ગોળ ડાઘા જેવું દેખાય છે, તે કીકી કહેવાય. બહુ તેજ હોય ત્યારે કીકી નાની થઈ જાય છે. ત્યારે આપણે એમ કહીએ છીએ કે 'મારી આંખ ઝંખવાઈ ગઈ.' તેજ ઓછું હોય ત્યારે કીકી પહોળી થાય છે. આપણે અંધારા ઓરડામાં જઈએ છીએ ત્યારે જાણે આંખ ફાડીને જોતા હોઈએ એમ લાગે છે. તેં બિલાડીની આંખ જોઈ છે? દિવસે તો એની કીકી એક નાની ફાડ જેવી દેખાય છે, પણ રાતે તો આખી કીકી ઊઘડી જાય છે. એની કીકી મોટી, તેથી એ તો રાતે પણ જોઈ શકે છે.

વસંત–બાપાજી, બિલાડીનું શરીર કેવું લીસું અને સુંવાળું હોય છે? એના શરીર પર હાથ ફેરવવો મને બહુ ગમે છે.

પિતા–વસંત, બિલાડીને પોતાનું શરીર ચોખ્ખું રાખવાની ટેવ છે. એને ગંદવાડ જરાએ ગમતો નથી. જ્યારે

એ નવરી બેઠી હોય ત્યારે એ પોતાનું શરીર ચાટીને સાફ કર્યા કરે છે.

વસંત—શરીર ચાટીને સાફ કરે ? એ વળી કેવી ટેવ ?

પિતા--એની જીભ આપણા જેવી નથી હોતી. આપણી જીભ પોચી અને સુંવાળી છે, પણ બિલાડીની જીભ તો કાંટાવાળી અને કરકરી હોય છે.

વસંત--બાપાજી તમે કહેતા હતા કે આપણે આ ઘર છોડી બીજે કંઈ રહેવા જવાના છીએ. ત્યાં આપણી પાળેલી બિલાડીને લઈ જઈશું ને ?

પિતા--હાસ્તો, એને મૂકીને જઇએ તો એ બિચારી દુઃખી થાય. પાળેલી બિલાડીને તો માણસની વસ્તી વિના ચાલે જ નહિ. આ ઘરમાં જે નવો ભાડૂત આવે તે એને પાળે નહિ, તો એ બિચારી મિયાંઉં મિયાંઉં કરી મરી જાય. ઘર બદલીએ અને એને મૂકીને જઈએ, એ તો ખોટું. એ બિચારીને એથી બહુ દુઃખ થાય. એને તો આપણી જોડે જ લઈ જઈશું.

વસંત--ત્યારે તો ઠીક. મને એ બહુ વહાલી લાગે છે.

પાઠ ૬૬ મો—કૂતરો

કાબરચીતરાં માંસાહારી નિમકહલાલ

કૂતરો તો બધાએ જોયો હશે. એનું શરીર લાંબું હોય છે. બિલાડી કરતાં એ કદે મોટો છે. બિલાડીનું મોં ગોળ છે, પણ કૂતરાનું મોં તો લાંબું અને અણિયાળું હોય છે. એના શરીર પર વાળ હોય છે; પણ બધા કૂતરાના વાળ એક સરખા હોતા નથી. ઠંડા દેશના કૂતરાના શરીર પર લાંબા વાળ હોય છે, ત્યારે ગરમ દેશના કૂતરાના વાળ ટૂંકા હોય છે. એના વાળ જુદા જુદા રંગના હોય છે. તેથી કોઈ કૂતરા કાળા, કોઈ ધોળા, કોઈ તપખીરિયા, તો કોઈ કાબરચીતરા હોય છે. કૂતરાના દાંત બિલાડીના દાંત જેવા અણીદાર હોય છે.

એના નખ મોટા અને મજબૂત હોય છે. તે બિલાડીના નહોર જેવા વાંકા અને અણીદાર હોતાં નથી. બિલાડીની પેઠે તે પોતાના નખને પાછા ખેંચી શકતો નથી. એ પોતાના નખથી જમીન ખોદી ખાડો કરી શકે છે.

કૂતરાના પગ પાતળા અને લાંબા હોય છે. તેથી તે બહુ ઝડપથી દોડી શકે છે. એ પગનાં આંગળાં પર ચાલે છે; પગનું આખું તળિયું ભોંય પર મૂકી ચાલતો નથી. બિલાડીની પેઠે તે ભીંત ઉપર કૂદી શકતો નથી તથા ઝાડ ઉપર પણ ચડી શકતો નથી.

એની સૂંઘવાની શક્તિ બહુ તેજ હોય છે. એ માણસનાં કે કોઇ પણ પ્રાણીનાં પગલાં સૂંઘી શકે છે. દરમાં ભરાયેલાં સસલાં કે કોળને તે સૂંઘીને શોધી કાઢે છે. બિલાડીની પેઠે એ તરાપ મારી પોતાનો શિકાર પકડતો નથી, પણ તેની પાછળ દોડી મોંથી તેને પકડી મારી નાંખે છે.

બિલાડીની પેઠે એની જીભ કરકરી હોતી નથી. તે પોચી અને સુંવાળી હોય છે. ઉનાળામાં એને તાપ લાગે છે, ત્યારે એ એની જીભ મોંની બહાર લટકતી રાખે છે. તમે જાણો છો કે બિલાડી અને કૂતરો બંને જીવતાં પ્રાણીઓ મારીને તેમનું માંસ ખાય છે. માંસ ખાનાર પ્રાણી માંસાહારી કહેવાય છે. માંસાહારી પ્રાણીને શરીરે પરસેવો થતો નથી.

કૂતરાને માણસની સોબત ગમે છે. માણસની થોડામાં થોડી વસ્તી હશે ત્યાં પણ કૂતરો તો હશે જ. પોતાના પાળનાર પર તે બહુ હેત રાખે છે અને તેની ખાતર ઘણી વાર બહુ દુઃખ ખમે છે. એ બહુ નિમકહલાલ અને ઘણું હોશિયાર પ્રાણી છે. એને ઘણાં હોશિયારીનાં કામ શીખવી શકાય છે. ગામમાં રખડતાં કૂતરાંમાં તો કંઈ ખાસ સારા ગુણ હોતા નથી. તેઓ તો અહીંથી તહીં ભટકી ટૂકડા વીણી ખાય છે; પણ પાળેલાં કૂતરાં રાત્રે પોતાના માલિકના ઘરની ચોકી કરે છે. તેઓ રાત્રે કોઈ અજાણ્યા માણસને ઘરમાં જવા દેતાં નથી.

પાઠ ૬૭ મો—ગાય ભાગ ૧

અનેક　　　　　દૂધ　　　　　અદ્ધર

રમણીક, જો, પેલી ગાય ઊભી છે. એને ચાર પગ છે. જો, એની ડોક કેવી લાંબી છે! એને પગે કેટલાં આંગળાં છે?

રમણીક—મોટાભાઈ, એને પગે ચાર આંગળાં છે. એમાંનાં બે મોટાં છે તે જમીનને અડકે છે; પણ બે ઘણાં નાનાં છે તે જમીનથી અદ્ધર રહે છે.

હરિલાલ—રમણીક, તારી આંગળીએ નખ છે, તેમ ગાયનાં આંગળાં ઉપર પણ નખ હોય છે.

રમણીક—હા, મોટાભાઈ, પણ એ નખ કેવો મોટો અને કઠણ છે!

હરિલાલ—ગાયનાં આંગળાં પર નખ હોય છે તે ખરી કહેવાય. ગાયને પગે બે ખરીઓ હોય છે. ઘોડાને પગે કેટલાં આંગળાં હોય છે તે તું જાણે છે?

રમણીકઃ—હા, મોટાભાઈ, ઘોડાને પગે તો એક જ આંગળું હોય છે, અને તેની ઉપર આવો જ મોટો અને કઠણ નખ હોય છે.

હરિલાલ—રમણીક, બરાબર છે; ઘોડાને પગે એક જ ખરી હોય છે. તેં ગાયનું પૂછડું જોયું છે? એ કેવું લાંબું હોય છે! એને છેડે કેવો વાળનો ગુચ્છો હોય છે?

રમણીક—એ પૂછડું શા કામમાં આવતું હશે?

હરિલાલ—મને શું પૂછે છે? પૂંછડાથી એ શું કરે છે તે તું જ જોને.

રમણીક—(જોઇને) એના શરીર પર માંખ કે મચ્છર બેઠા હોય તો તે એ પૂંછડાથી ઉડાડે છે.

હરિલાલ—રમણીક, ગાય આપણને બહુ કામની છે. જો, એ આપણને દૂધ આપે છે. દૂધ કેવું મીઠું લાગે છે! એ દૂધમાંથી પેંડા, બરફી વગેરે ઘણી મીઠાઈઓ બને છે. ગાયના છાણથી લોકો ઘર અને ઓટલા લીંપે છે. છાણ ખેતરમાં નાંખવાથી ધાન્ય સારું પાકે છે. એ છાણને થાપી લોકો છાણાં બનાવે છે અને તે સુકાય છે ત્યારે બાળે છે. મૂઆ પછી પણ એનું શરીર અનેક કામમાં આવે છે. એના ચામડાના જોડા બને છે અને એના શીંગડામાંથી ચાકુના હાથા અને બટન બને છે. બોલ, ત્યારે ગાય કેટલી બધી ઉપયોગી છે? ખરે! આપણે ગાયનો બહુ ઉપકાર માનવો જોઈએ અને વહાલ રાખી એનું પાલન કરવું જોઈએ. ગાય ગરીબ અને માયાળુ સ્વભાવની હોય છે. એ તોફાન કરતી નથી અને માણસને મારતી નથી. એ એના પાળનાર પર બહુ હેત રાખે છે. બધા લોકોને ગાય બહુ વહાલી લાગે છે. ગાય ભલી છે. લોકોને મારતી નથી અને આપણને દૂધ, ઘી આપે છે. તેથી 'ગાયમાતા' કહી આપણે તેની પૂજા કરીએ છીએ.

પાઠ ૬૮ મો—ગાય ભાગ ૨

બીડ નિરાંતે જડબું

લીલાંછમ ખેતરોમાં ફરવું કોને ન ગમે ? નાનાં છોકરાં ખેતરોમાં જઈ વાડે ઊગેલાં ફૂલ વીણે છે. કેટલાંકને મોજથી ખેતરમાં દોડવું ગમે છે. ચાલો, આપણે ગામની બહાર સીમમાં જઈએ. ત્યાં ઘાસનું બીડ છે અને આપણા ગામની ગાયો ભેંસો ત્યાં ચરવા જાય છે.

ગુરુજી—જુઓ, પણે બીડમાં પેલી ગાયો નિરાંતે બેઠી છે. પેલી ગાયો ભોંય સરસું મોઢું રાખી ધીરેધીરે ચરે છે. પેલા તળાવને કિનારે બીજી કેટલીક ગાયો પાણીમાં પગ રાખી ઊભી છે. ખાવું, પાણી પીવું, તથા મોજથી ફરવું, એ સિવાય બીજું કાંઈ પણ કામ તેમને હોય એમ લાગતું નથી.

છોકરો—ગુરુજી, એ કાંઈ ખાતી નથી તો પણ જાણે ચાવતી હોય તેમ મોઢું હલાવ્યાં કરે છે ! એ શું કરતી હશે ?

ગુરુજી—એ વાગોળે છે. જયસુખ, તેં ગાયના મોંનો અંદરનો ભાગ જોયો છે ?

જયસુખ—ના જી.

ગુરુજી—ત્યારે જા, પેલી ગાયના મોંનો અંદરનો

ભાગ જો. જો, તેને બે જડબાં છે. ઉપલું જડબું અને નીચલું જડબું. તારાં બન્ને જડબાંમાં આગલી બાજુ દાંત છે, ખરાને ? ગાયને તેમ છે ?

જયસુખ—(ગાયનું મોં તપાસી) ગુરુજી, એના ઉપલા જડબામાં આગલી બાજુ તો એકે દાંત નથી. ત્યાં તો એક જાડી ગાદી છે.

ગુરુજી—જયસુખ, ગાય શું ખાય છે, તે તું જાણે છે ?

જયસુખ—હા જી, ગાયને લીલું તાજું ઘાસ બહુ ભાવે.

ગુરુજી—જયસુખ, જો, પેલી ગાય કેવી રીતે ઘાસ ખાય છે ?

જયસુખ—ગુરુજી, એ તો જીભથી ઘાસને પકડી મોંમાં લાવે છે. પછી ઉપલા જડબાની ગાદી અને નીચલા જડબાના આગલા દાંત પર એ તેને દબાવે છે. ઘાસને એમ દબાવ્યા પછી તે જરા આંચકો મારી તેને તોડી નાંખે છે અને ખાઈ જાય છે.

ગુરુજી—જયસુખ, એ ચરે છે ત્યારે ઘાસ ચાવે છે કે ?

જયસુખ—ના જી, એ ઘાસ ચાવતી નથી, પણ ચાવ્યા વગર એમને એમ ગળી જાય છે.

ગુરુજી—જયસુખ, જો આપણે એમ ચાવ્યા વગર ખાવાનું ગળી જઈએ, તો જરૂર માંદા પડીએ. ગાયનામાં વાગોળવાની શક્તિ છે, તેથી ચરી રહ્યા પછી તે ખાધેલું

પાછું મોંમાં લાવી નિરાંતે ચાવે છે. એવી રીતે ચાવવાને વાગોળવું કહે છે. જયસુખ, એની જીભ કેવી લાંબી અને કરકરી છે ! આપણે જેમ હાથથી ચીજો પકડીએ, તેમ ગાય એ જીભથી ઘાસ પકડી મોંમાં લાવે છે. એની જીભ હાથનું કામ કરે છે.

પાઠ ૬૯ મો-ભેંસ

ખાબોચિયાં મારકણી

ગાયની પેઠે ભેંસ પણ દૂધ દે છે, તેથી લોકો તેને પાળે છે. તમે ભેંસ તો જોઈ જ હશે. એનું શરીર ગાય કરતાં મોટું અને ભારે હોય છે. એનાં શીંગડાં પણ ગાય કરતાં મોટાં હોય છે. એના પગ ગાય કરતાં ટૂંકા પણ વધારે જાડા હોય છે. એનું શરીર ભારે છે, તેથી જો એના પગ પાતળા હોય તો શરીરનો ભાર કેવી રીતે ઉપાડે ? ગાય-ની પેઠે ભેંસને પણ ચાર આંગળાં હોય છે. એના શરીરનો રંગ કાળો હોય છે અને તેની ઉપર આછા વાળ હોય છે.

ગાયની પેઠે એ પણ ઘાસ, ભૂસું વગેરે ખાય છે. એને ખાવાનું વધારે જોઈએ છે. ભેંસ ખાય છે વધારે અને દૂધ પણ વધારે દે છે. ગાયના કરતાં એનું દૂધ વધારે જાડું અને મીઠું હોય છે, પણ એ વહેલું પચતું નથી, તેથી એ ભારે કહેવાય છે.

ભેંસ ગરમીથી બહુ ગભરાય છે. ઉનાળામાં તેને પાણીમાં પડી રહેવું ગમે છે. બધી ઋતુ કરતાં ચોમાસું એને બહુ ગમે છે. ચોમાસામાં એ શરીરે લઠ બને છે. સીમમાં ચરવા જાય છે, ત્યારે ચરી રહ્યા પછી તે કોઈ તળાવડી કે ખાબોચિયાના પાણીમાં બેસી રહે છે. એ પાણીમાં સારી રીતે તરી શકે છે.

ભેંસ ગાય કરતાં વધારે જોરાવર છે. તે ગાયના જેવી શાન્ત નથી, પણ તોફાની અને મારકણી છે. ખિજાય છે ત્યારે એ પોતાના પાળનારને પણ મારી બેસે છે. એ કંઈ ગાયના જેવી બીકણ નથી. ચાર ભેંસો ભેગી હોય, તો વાઘની પણ સામી થાય ! એનું બચ્ચું પાડું કહેવાય છે.

પાઠ ૭૦ મો-ઘેટું

ગાડર ટક્કર ગાલીચા

ગાય દૂધ દે છે, તો ઘેટું ઊન આપે છે. એ ઊનનાં ગરમ કપડાં બને છે. ગાય અને ઘેટું પાસે ઉભાં હોય, તો પણ કોઈ ને એમ નહિ લાગે કે એ બન્ને ઘણી બાબતોમાં મળતાં છે. ધ્યાનથી જોશો તો જણાશે કે ઘણી બાબતોમાં ગાય અને ઘેટું સરખાં છે.

બન્ને ઘાસ ખાય છે. બન્નેની ઘાસ ખાવાની રીત એક સરખી છે. ગાયની પેઠે ઘેટાને પણ ઉપલા જડબાના આગલા ભાગમાં દાંત હોતા નથી, પણ જાડી ગાદી જ હોય છે. ગાયની પેઠે એ પણ પોતાની જીભથી ઘાસ મોંમાં લઈને ઉપલા જડબાની ગાદી વચ્ચે દબાવે છે અને પછી આચકો મારી તેને તોડી નાંખે છે.

ગાયની પેઠે ઘેટું પણ વાગોળે છે. સારી પેઠે ખાવા મળે તો ઘેટું પણ ગાયની પેઠે જાડું થાય છે.

ઘેટાને પગ પર ચાર આંગળાં હોય છે. તેમાંનાં બે મોટાં અને બે નાનાં હોય છે. નાનાં આંગળાં જમીનને અડકતાં નથી, પણ અદ્ધર રહે છે. ઘેટું તેનાં બે આંગળાં ઉપર જ ચાલે છે. એ આંગળાં પર જાડા નખ હોય છે. ઘેટાને પણ ગાયની પેઠે બે ખરી હોય છે. ઘેટાં અને ગાય ખેતરમાં અને બીડમાં ચરે છે. ત્યાંની જમીન પોચી અને ભીની હોય છે. તેમની બે ખરી છૂટી હોય છે, તેથી તે ચાલે છે ત્યારે તેમનાં આંગળાં પહોળાં થઈ જાય છે. એ રીતે તેમના પગ એવી પોચી જમીનમાં પણ ગરકી જતા નથી.

ગાય અને ઘેટું બન્ને ગરીબ અને પોચાં છે. તેઓ કૂતરાથી પણ બીને નાશી જાય છે અને કોઈ ને ઈજા કરતાં નથી. બન્ને પોતાના પાળનાર પર બહુ હેત રાખે છે અને

તેની જોડે વહાલથી ગેલ કરે છે. બન્ને ટોળામાં રહે છે, કારણ કે એમને ભેગાં રહેવું બહુ ગમે છે. ગાય શીંગડાંથી લડે છે; ઘેટું માથાથી લડે છે. બે ઘેટાં લડે ત્યારે સામ-સામાં માથાં પછાડે. એ ટક્કર લડાવી કહેવાય છે. ઘેટાનું માથું ઘણું કઠણ હોય છે. ઘેટાંની એક એવી ટેવ છે કે તેઓ પોતાનામાંથી એકને ઉપરી માને છે અને તેની પાછળ પાછળ હંમેશાં જાય છે. તે કરે તેમ કરે છે ! તે ખાડામાં પડે તો બધાં ખાડામાં પડે ! ઘેટાનું બીજું નામ ગાડર છે.

ગાયને ચરાવવા લઈ જાય તે ગોવાળ કહેવાય. ઘેટાંને ચારે તે ભરવાડ કહેવાય. ભરવાડ સવારે તેમને ચરવા લઈ જાય છે, અને સાંજના તેમને પાછાં હાંકી લાવે છે. ઉનાળામાં ઘેટાંના વાળ બહુ લાંબા થાય છે. ત્યારે ભરવાડ મોટી કાતર વડે તે કાતરી નાંખે છે. એ ઊનના કામળા અને ગાલીચા બને છે. બહુ સારા ઊનની શાલો અને પહેરવાનાં કપડાંનું કાપડ બને છે. શિયાળામાં લોકો ઊનનાં બનેલાં ગરમ કપડાં પહેરે છે.

પાઠ ૭૧ મો—ઘોડો ભાગ ૧

નમ્ર ફૂંફાડા

ઘોડો તો તમે જોયો જ હશે. એ બહુ મોટો હોય છે. કૂતરા અને બિલાડીની પેઠે તમે એની જોડે રમતા નથી. તેમ છતાં પણ તમે બધા ઘોડાને સારી રીતે ઓળખો છો. ઘરની બહાર નજર કરો છો, તો રસ્તા પર કોઈ માણસને પીઠ પર લઈ જતો, કે ગાડી ખેંચી દોડતો તમને એ જરૂર દેખાય છે.

ગાયની પેઠે એ દૂધ દેતો નથી. ઘેટાં પેઠે એ ઊન પણ આપતો નથી. કૂતરા પેઠે એ ઘરની ચોકી પણ કરતો નથી. બિલાડી પેઠે એ ઘરના ઉંદર પણ ઓછા કરતો નથી, તો પણ બધા લોક એના પર ખુશ રહે છે અને એની વાતો કર્યા કરે છે. ઘોડો એવું તે શું કરે છે કે બધા લોક એનાં આટલાં વખાણ કરે છે? તમે જાણો છો? સાંભળો, હું કહું.

આપણાં દોસ્ત પ્રાણીઓમાંનો એ એક છે. એ મોટો, મજબૂત અને જોરાવર છે. એ પીઠ પર ભારે વજન વહી શકે છે. અથવા ગાડીમાં ભરેલો ભાર ખેંચી શકે છે. પીઠ પર માણસને લઈ તે બહુ ઝડપથી દોડી શકે છે. આટલું બધું કામ કરે છે, તેથી એ બધાને વહાલો લાગે છે. તે જોરાવર છે પણ કોઈને મારતો નથી. એ પોતાના શેઠને

ચાહે છે. તે તેના શેઠનું કહ્યું માને છે અને તે જે કામ કરાવે તે ઉમંગથી કરે છે. એ સ્વભાવે નમ્ર અને હેતાળ છે.

ગાયની પેઠે ઘોડા પણ ઘાસ ખાઈને જીવે છે. તમે એને ખેતરમાં કે મેદાનમાં ચરતો જોયો છે? ન જોયો હોય તો હવે જો જો. એ ઘણું ઝીણું ઘાસ પણ ચરી શકે છે. એના ઉપલા તથા નીચલા જડબાના આગલા ભાગમાં ધારવાળા મજબૂત દાંત હોય છે. ચરતી વખતે તે વારેઘડીએ નાકમાંથી ફૂંફાડા મારી પહેલાં જમીન પરની ધૂળ ઉડાડી નાંખે છે. પછી કાતર જેવી ધારવાળા આગલા દાંતથી તે ઘાસ કાપે છે અને પાછલી ઘંટી જેવી મજબૂત દાઢોથી તેને ચાવી ગળી જાય છે. ચરતી વખતે તેના પાતળા લાંબા હોઠથી તે ઘાસ પકડે છે.

ઘોડાને ચાર પગ હોય છે તે તો તમે જાણો છો. ચાર પગવાળાં પ્રાણી ચોપગાં કહેવાય. ઘોડાના પગ પર એક જ મોટું જાડું આંગળું હોય છે, અને તેના ઉપર જાડો નખ હોય છે. લોકો એ નખને ખરી અથવા દાબડા કહે છે. એ બહુ કઠણ હોય છે. ઘોડાના પગની ખરી માથામાં વાગે તો માથું ફૂટી જાય.

પાઠ ૭૨ મો-શાળાનો નકશો

યુક્તિ સમચોરસ

તમને તમારી શાળાના બાગનો નકશો બનાવતાં આવડયો પણ તમે એ નકશો કંઇ બરાબર માપસર નહોતો કાઢયો. સારો નકશો તો બરાબર માપસર હોવો જોઈએ. સારા નકશા ઉપરથી તો તેમાં બતાવેલી જગા કે મકાનના માપની પણ ખબર પડે.

નકશો સમજવા માટે એક સારી માપની આંકણી જોઈએ. જુઓ, આ માપની આંકણી છે. એની પર નાના મોટા આંકા છે. આટલું લાંબુ હોય ત્યારે એક ફૂટ કહેવાય. આ એક ફૂટ લંબાઈના બાર સરખા ભાગ કર્યા છે. એ દરેક નાનો ભાગ એક ઇંચ કહેવાય. આ મોટા આંકા ઇંચ કહેવાય. એનાથી નાના આંકા અર્ધો ઇંચ બતાવે છે. આ સૌથી નાના આંકા ઇંચના નાના ભાગ બતાવે છે. આ આંકણીમાં ઇંચના દશ નાના ભાગ છે. તેવો દરેક નાનો ભાગ દોરો કહેવાય છે. આ ઇંચમાં બાર દોરા હોય તો દરેક દોરો ઇંચનો બારમો ભાગ બતાવે છે.

આ આપણી શાળાનો નકશો છે. શાળા મોટી છે પણ આ કાગળ તો નાનો છે. પણ તેમાં શું ? નકશામાં

તો મકાનનો આકાર જ દેખાડવાનો હોય છે, એટલે કાગળ મકાન જેટલો મોટો ન હોય તો ચાલે. કોઈ મોટા મકાનનો નકશો નાના કાગળમાં સમાવવો હોય ત્યારે કાંઈ યુક્તિ કરવી પડે. સાધારણ રીતે મકાનના અમુક ફૂટ નકશામાં એક ઇંચ જેટલી લીટીથી બતાવવામાં આવે છે. આ નકશામાં મકાનના દશ ફૂટ એક ઇંચ લાંબી લીટીથી બતાવ્યા છે. આ માપ એક ઇંચે દશ ફૂટનું કહેવાય છે અને તે ૧ ઇંચ=૧૦ ફૂટ એમ લખાય છે.

જુઓ, આ આપણી શાળાનો નકશો છે. એ જોતાં જણાય છે કે એમાં ત્રણ ઓરડા છે અને આગળ લાંબો ઓટલો છે. નકશામાં ઓટલો પાંચ ઇંચ લાંબો છે. આ નકશો એક ઇંચે દશ ફૂટના માપથી દોરેલો છે. તેથી નકશામાં પાંચ ઇંચ હોય ત્યાં ખરેખરા પચાસ ફૂટ સમજાય. નકશામાં ઓટલો અર્ધો ઇંચ પહોળો છે તેથી ખરેખરો ઓટલો પાંચ ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ.

હવે જુઓ, નકશામાંનો આ ઓરડો માપતાં તે બે ઇંચ લાંબો અને દોઢ ઇંચ પહોળો છે. જેથી ખરેખરો ઓરડો વીસ ફૂટ લાંબો અને પંદર ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ. બીજો ઓરડો નકશામાં બે ઇંચ લાંબો અને બે ઇંચ પહોળો છે. એટલે ખરેખરો ઓરડો વીસ ફૂટ લાંબો અને વીસ ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ.

જે ચીજની લંબાઈ અને પહોળાઈ સરખી હોય તે સમચોરસ કહેવાય. તેથી એ ઓરડો વીસ ફૂટ સમચોરસ છે. ત્રીજો ઓરડો તો પહેલા જેવો જ છે.

મકાનના નકશામાં તેની ભીંતો, છાપરું કે આખા મકાનનો આકાર ન બતાવાય. તેમાં તો તે કેટલી જગા રોકે છે તથા તેનો આકાર કેવો છે તે જ બતાવાય. મકાન આખું કેવું દેખાય તે ચિત્રમાં બતાવાય. મકાનનો નકશો દેખાવડો કે શોભીતો હોતો નથી, પણ તે બહુ ઉપયોગી છે. કોઈ નવું મકાન બાંધવું હોય તો બાંધનારા પહેલાં તેનો નકશો તૈયાર કરે છે. નકશો જોવાથી મકાન કેવું થશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. નકશો પસંદ પડે તો તે પ્રમાણે મકાન બાંધે છે. નકશો પાસે રાખી મકાન બાંધવાથી માપમાં ભૂલ થતી નથી.

દરેક નકશામાં નીચેની બાજુ તરફ તે નકશો કયા પ્રમાણમાં દોર્યો છે તે લખેલું હોય છે. આ નકશામાં ૧ ઇંચ=૧૦ ફૂટનું પ્રમાણ લખ્યું છે. એ ઉપરાંત દરેક નકશામાં તીર જેવી આકૃતિ હોય છે. એ તીરનું માથું ઉત્તર દિશા બતાવે છે. આવા તીર ઉપરથી મકાનના જુદા જુદા ભાગ કઈ દિશા તરફ આવેલા છે તે જણાય છે.

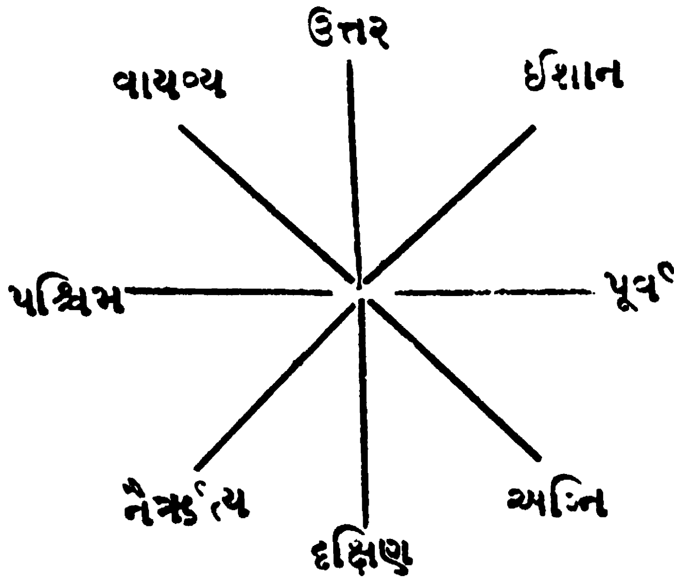

પાઠ ૫૩ મો—દિશા તથા ખૂણા

અગ્નિ નૈઋર્ત્ય

વાયવ્ય ઈશાન

ચાર દિશાનાં નામ તો તમને આવડે છે. સૂર્ય જે દિશામાં ઊગે છે તે પૂર્વ દિશા અને જે દિશામાં તે આથમે છે તે પશ્ચિમ દિશા કહેવાય છે. પૂર્વ દિશા તરફ મોં કરી ઊભા રહીએ તો આપણા ડાબા હાથ તરફ ઉત્તર દિશા અને જમણા હાથ તરફ દક્ષિણ દિશા આવે.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચાર મુખ્ય દિશાઓ ઉપરાંત બીજી પણ ચાર દિશાઓ છે. પૂર્વ તથા દક્ષિણની બરાબર વચમાં આવેલો ખૂણો અગ્નિખૂણો કહેવાય છે.

દક્ષિણ અને પશ્ચિમની બરાબર વચમાં આવેલો ખૂણો નૈઋર્ત્યખૂણો. પશ્ચિમ તથા ઉત્તરની બરાબર વચમાં આવેલો ખૂણો વાયવ્યખૂણો અને ઉત્તર તથા પૂર્વની વચ્ચે આવેલો ખૂણો ઈશાનખૂણો કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે ચાર મુખ્ય દિશા અને ચાર ખૂણા થયા. ઉત્તર દિશાની સામે દક્ષિણ દિશા આવે અને પૂર્વની સામે પશ્ચિમ દિશા આવે. તેવી જ રીતે ઈશાનખૂણાની સામે નૈઋર્ત્યખૂણો આવે અને વાયવ્યખૂણાની સામે અગ્નિખૂણો આવે. આ પ્રમાણે ચાર મુખ્ય દિશા અને ચાર ખૂણા મળી આઠ દિશા થઈ. આકાશ તરફની ઉપલી દિશા અને આપણા પગ તરફની નીચલી દિશા એમ બે ઉમેરતાં કુલ દશ દિશા થઈ.

એક જાડો કાગળ લઈ તેમાંથી ઘડિયાળના કાંટા જેવી ચીપો કાપી કાઢો. એક કાંટાના છેડાઓ પર उ તથા द એવા બે અક્ષરો લખો. उ એ ઉત્તર દિશાની ટૂંકી નિશાની છે અને द એ દક્ષિણ દિશા સૂચવે છે. બીજા એક કાંટાના છેડાંઓ પર पू તથા प લખો. એ જ પ્રમાણે બાકીના કાંટાને છેડે ई તથા नै અને वा તથા अ લખો. આ પ્રમાણે ચાર કાંટા બરાબર તૈયાર થાય એટલે પાછળના ચિત્રમાં છે તેમ તેમને એક જાડા કાગળ પર મૂકી ખીલીથી જડી દો. આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલા તખ્તા ઉપરથી આઠે દિશા બરાબર યાદ રહેશે.

આ ઓરડાની ઉત્તર ભીંત બતાવો. હવે પૂર્વ ભીંત બતાવો. ઈશાનખૂણો કયો ? તમારા વર્ગનો કયો ખૂણો નૈઋર્ત્ય કહેવાય ? માણેકલાલ, તમે અગ્નિખૂણો બતાવો જોઉં. તમારા વર્ગનો આ ખૂણો કયો ?

સોરાબ અને હાસમ, તમે આ દોરીના છેડા ઝાલી ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશા તરફ ઊભા રહો. સોરાબ કઈ દિશામાં ઊભો છે ? હાસમ કઈ દિશામાં ઊભો છે ? ચીમનલાલ અને મણિલાલ, હવે તમે આ દોરીના છેડા ઝાલી પૂર્વ, પશ્ચિમ ઊભા રહો. જુઓ, આ બે દોરીને એક એકને છેદે છે, ત્યાં ચાર ખૂણા થાય છે. એક સીધી લીટી બીજી પર આમ સીધી અને ઊભી પડે, ત્યારે જે ખૂણો થાય તે કાટખૂણો કહેવાય. આ બે દોરીઓ એક એકને કાટખૂણે છેદે છે.

હવે બીજા ચાર છોકરાઓ આ બે દોરી લઈ આ છોકરાઓની બરાબર વચમાં ઊભા રહો. હવે તમે આઠ છોકરાઓમાંથી દરેક એક એક દિશા તરફ ઊભો છે. હવે તમે દરેક જે દિશામાં ઊભા છો તેનું નામ બોલો.

પાઠ ૭૪ મો—ગામનો નકશો

નટવર—બાપાજી, અમારી નિશાળમાં તો બહુ સારું સારું શીખવે છે. અમને ગુરુજીએ ચાર દિશા અને ચાર ખૂણા ઓળખતાં શીખવ્યા, અને શાળાનો નકશો જોતાં પણ શીખવ્યું.

માણેકલાલ—ત્યારે તો તને ગામનો પણ નકશો જોતાં આવડે ખરું કે નહિ ?

નટવર—બાપાજી, હું ધારું છું કે મારી પાસે માપ-ની આંકણી હોય તો ગામના નકશામાં પણ સમજણ તો પડે.

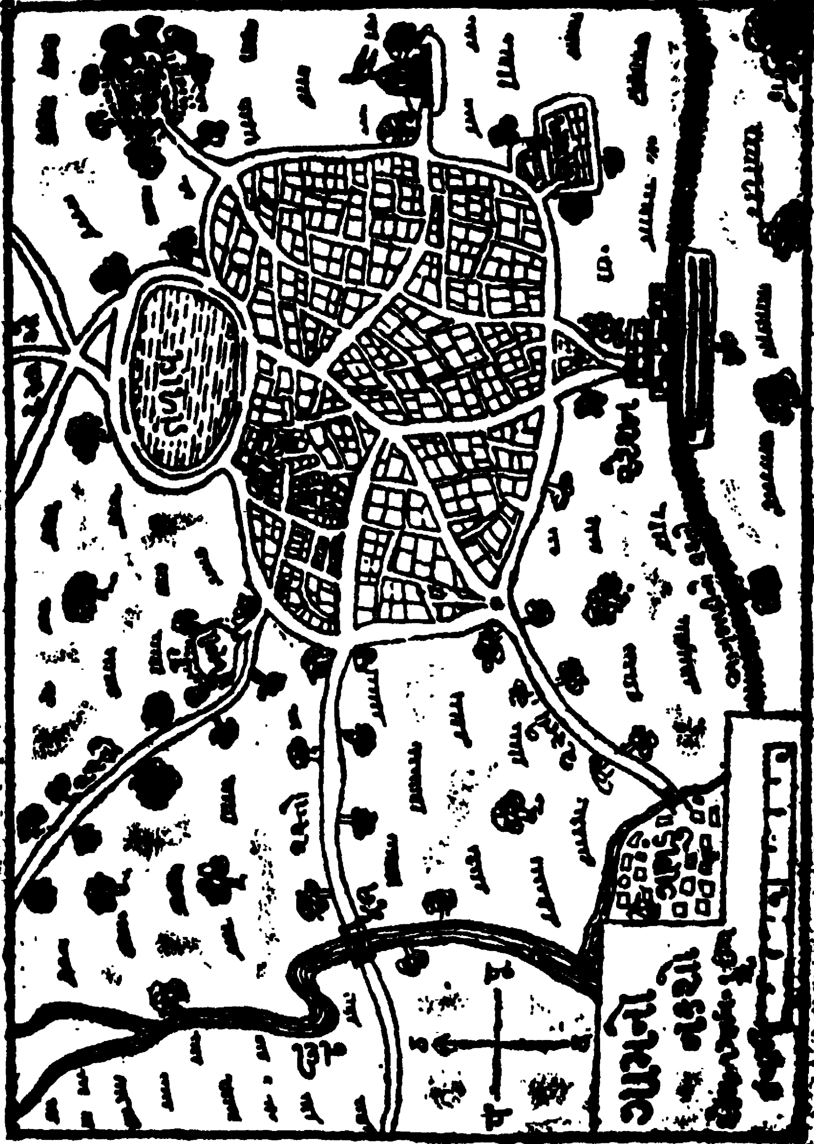
માણેકલાલ—ત્યારે જો, આ આપણા ગામનો નકશો.

નટવર—(નકશો જોઈને) બાપાજી, આ નકશો અર્ધા ઇંચે એક માઈલના માપથી દોર્યો છે. માઈલ એટલે કેટલું તે હું જાણતો નથી.

માણેકલાલ—તારી શાળા આપણા ઘરથી એક માઈલ દૂર છે.

નટવર—ત્યારે હવે હું તમને આ નકશો વાંચી બતા-વીશ. એનું માપ અર્ધા ઇંચે એક માઇલ છે. એટલે નકશામાં એક જગા બીજી જગાથી અર્ધો ઇંચ આઘી હોય તો તેમની વચ્ચેનું ખરેખરું અંતર એક માઈલ હોય.

હવે નટવરે નકશો ભોંય પર ખુલ્લો કરી મૂક્યો.

નટવર—જુઓ બાપાજી, આ ગામ છે. આ તીર જેવી લીટી પરથી જણાય છે કે એનું માથું છે, તે બાજુ ઉત્તર દિશા છે. એ લીટીને કાટખૂણે આ લીટી દોરી છે,

તે પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશા બતાવે છે. ઉત્તરને બદલે ઉ દક્ષિણને બદલે દ પૂર્વને બદલે પૂ અને પશ્ચિમને બદલે પ લખ્યો છે.

આ નદી ગામની પાશ્ચમે છે. નકશામાં એ ગામથી એક ઇંચ દૂર છે એટલે તે બે માઈલ દૂર હોવી જોઇએ. આ ખળી ગામને વાયવ્યખૂણે છે. તે તો ગામની પાસે જ છે. તળાવ ગામની ઊત્તરે છે. વાડી ગામને ઈશાનખૂણે છે. નકશામાં તે ગામથી પા ઇંચ દૂર છે, તેથી તે તેનાથી અર્ધો માઇલ દૂર હોવી જોઇએ. મંદિર ગામની પૂર્વે છે. નિશાળ ગામને અગ્નિખૂણે છે. તે ગામની પાસે જ છે. સ્ટેશન ગામની દક્ષિણે છે. નકશામાં તે ગામથી પા ઇંચ છેટે છે, એટલે તે તેનાથી અર્ધો માઇલ દૂર હોવું જોઈએ. આ બીજું એક ગામ છે. તે આ ગામને નૈઋત્ય-ખૂણે છે. નકશામાં તે ગામથી એક ઇંચ દૂર છે, એટલે તે તેનાથી બે માઈલ દૂર હશે.

માણેકલાલ—શાબાસ ! તું તો ખૂબ શીખી ગયો દેખું ! તને તો નકશો જોતાં આવડી ગયો !

પાઠ ૭૫ મો—હોકાયંત્ર

લોહચુંબક સોય હોકાયંત્ર

નટવરલાલ—બાબુ, તને દિશાઓ બતાવતાં આવડે છે કે?

બાબુ—હા બાપાજી, અમને ગુરુજીએ ચાર દિશા અને ચાર ખૂણા તથા ઊંચે અને નીચે મળી કુલ દશ દિશા શીખવી છે.

નટવરલાલ—બાબુ, તું દિશાઓ કેવી રીતે નક્કી કરે છે?

બાબુ—હું પૂર્વ તરફ મોઢું કરી ઊભો રહું, ત્યારે મારા બરડા તરફ પશ્ચિમ દિશા આવે, મારે ડાબે હાથે ઉત્તર દિશા આવે, અને જમણે હાથે દક્ષિણ દિશા આવે. પૂર્વ તરફ મોં કર્યાં પછી હું ગોળ ફરવા માંડું અને પૂર્વ તથા દક્ષિણની બરાબર વચમાં મોં રહે એમ ઊભો રહું, તો મારા મોં સામે અગ્નિખૂણો આવે. દક્ષિણ દિશા આવી ગયા પછી ફરતાં ફરતાં મારું મોં દક્ષિણ તથા પશ્ચિમ દિશાની બરાબર વચ્ચે આવે ત્યારે મારા મોં સામે નૈઋર્ત્ય-ખૂણો આવે. એ પ્રમાણે પશ્ચિમ તથા ઉત્તરની બરાબર વચમાં વાયવ્યખૂણો આવે અને ઉત્તર તથા પૂર્વની બરાબર વચમાં ઈશાનખૂણો આવે.

નટવરલાલ—બાબુ, રાત હોય અથવા વાદળાં હોય

અને સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે તું પૂર્વ દિશા કેવી રીતે જાણી શકે ?

બાબુ—બાપાજી, તે તો મને ખબર નથી.

નટવરલાલ—બાબુ, ચાલ ત્યારે, અંધારું હોય અથવા સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે દિશાઓ કેમ જાણવી તે હું તને દેખાડું.

આમ કહી નટવરલાલે એક ડબીમાંથી સોય* કાઢી. પછી તે સોયને એક નાના બૂચમાં ખોસી બંને બાજુ સરખા છેડા બહાર રાખ્યા. પછી પ્યાલામાં પાણી ભરી તેમાં તે બૂચને તરતો રાખ્યો. સોય ફરતી બંધ થઇ એટલે નટવરલાલે એક સળી વડે તેને એક બાજુ તરફ ખસેડી સળી લઈ લીધી. તરત સોય પહેલાં હતી તેમ થઈ ગઈ. તે સોયને આમ ઘણી વાર જુદી જુદી બાજુ તરફ ખસેડી, તો પણ તે તો પોતાની મૂળ જગા ઉપર જ આવી જતી.

બાબુને તો એ જોઈ બહુ રમુજ પડી. તેણે તેના બાપાજીને પૂછ્યું, 'બાપાજી, આ સોય કેમ આમ જ રહેતી હશે ? ખસેડીએ તો પણ તે તો પોતાની મૂળ જગા છોડતી

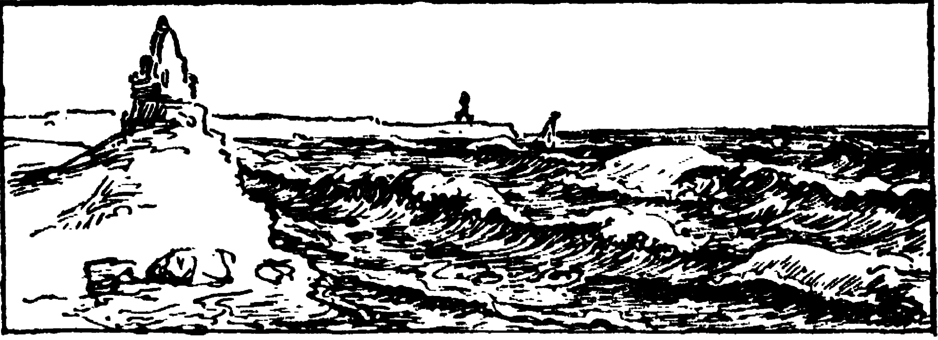
* આ ગમે તે સોય હશે એમ વિદ્યાર્થીએ સમજવું નહિ. ચુંબકશક્તિ આપેલી સોયથી જ આ પ્રયોગ કરી શકાય. ઘોડાની નાળના આકારનાં લોહચુંબક આવે છે, તેની ઉપર સામાન્ય સોયને એકસરખી રીતે દસ બાર વખત ઘસવાથી એ સોયમાં ચુંબકશક્તિ આવે છે.

જ નથી ! " નટવરલાલે કહ્યું, "બાબુ, આ સોય લોહચુંબક સોય કહેવાય છે. એનામાં એવો ગુણ છે કે તેનો એક છેડો હંમેશાં ઉત્તર તરફ અને બીજો દક્ષિણ તરફ રહે. જો આવી સોયવાળી ડબ્બી આપણી પાસે હોય તો તેનાથી ગમે ત્યારે ઉત્તર દક્ષિણ દિશા શોધી શકાય.

ત્યાર પછી નટવરલાલે બાબુને એક નાનીશી ઘડિયાળ બતાવી. તેમાં બે કાંટા કે કલાકના આંકડા નહોતા, પણ એક નાની લોહચુંબક સોય હતી અને તેના ચંદા પર ચાર દિશા તથા ચાર ખૂણાનાં નામ ટૂંકામાં લખ્યાં હતાં. તે જોઈ બાબુએ પૂછ્યું, " બાપાજી, આ શું કહેવાય ? " નટવરલાલે કહ્યું, " એ હોકાયંત્ર કહેવાય. એનાથી ગમે તે વખતે ઉત્તર દક્ષિણ દિશા શોધી શકાય. "

પાઠ ૭૬ મો-સમુદ્ર કિનારે ભાગ ૧

મોજાં   ચાળ   ઉપસાગર   અખાત

જયંતિ તેના બાપ ડાહ્યાભાઈ જોડે એક વાર મુંબાઈ ગયો હતો. જયંતિએ દરિયો જોયો નહોતો. દરિયો કેવો હશે તે જાણવાનું તેને બહુ મન હતું. સાંજે ડાહ્યાભાઈ તેને દરિયા કિનારે લઈ ગયા.

તે વખતે દરિયાનાં પાણી છેક કિનારા સુધી આવી ગયાં હતાં. દરિયાનાં પાણી ઊંચાં ઊછળી ઊછળીને આવતાં હતાં.

જયંતિ, પેલાં ઊંચાં ઊંચા ઊછળીને આવે છે તે મોજાં કહેવાય. એ કેવાં ગોળ કમાન જેવાં છે! જો, એ કેવાં જોરથી કિનારા પર અથડાય છે?

જયંતિ—બાપાજી, એ મોજાંની ટોચ ઉપર પેલું ધોળું ધોળું શું દેખાય છે?

ડાહ્યાભાઈ—જયંતિ, એ તો ફીણ છે. જો ભૂરાં મોજાં પરનું એ ફીણ ઘોડાની ગરદન પરની યાળ જેવું દેખાય છે !

જયંતિ—બાપાજી, જાણે એક એકને પકડવા દોડતાં હોય એમ એ મોજાં કેવાં એક પછી એક આવે છે !

ડાહ્યાભાઈ—અને એ મોજાં આ કિનારાને અથડાય છે ત્યારે જાણે કિનારાને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવા મથતાં હોય એમ દેખાય છે !

જયંતિ—બાપાજી, આ દરિયાનો તો કાંઈ છેડો જ દેખાતો નથી. આપણે ત્યાં તો નદીને એક કિનારે ઊભા રહીએ તો સામે બીજો કિનારો દેખાય. પણ આને તો બીજો કિનારો હોય એમ જણાતું નથી. મારી નજર પહોંચે છે ત્યાં સુધી પાણી સિવાય બીજું કાંઈ જણાતું નથી.

ડાહ્યાભાઈ—ખરી વાત છે, જયંતિ. એ દરિયો તો બહુ મોટો હોય છે. એને બીજો કિનારો હોય છે પણ તે હજારો માઈલ દૂર.

આથમતા સૂર્યના લાલ તેજથી પશ્ચિમ આગળનો દરિયાનો ભાગ ચળકતો લાલ દેખાતો હતો. આથમતા સૂર્યની છબી દરિયામાં પડી મોજાંમાં નાચતી હતી. પશ્ચિમ તરફથી થંડો વાયુ ફરફર વાતો હતો. ભાત-ભાતનાં લૂગડાં પહેરી સ્ત્રી પુરુષો તેને કિનારે ફરતાં હતાં.

સેવમમરાવાળા,, કુલફીવાળા, ચણા–વટાણાવાળા, વિચિત્ર બૂમો મારતા આમ તેમ ફરતા હતા. કેટલાક લોક કિનારે પથરા પર વાતો કરતા બેઠા હતા.

અહીં દરિયાનો આકાર ગોળ હતો અને તેની બંને બાજુ આવેલી જમીન બે શીંગડાં જેવી જણાતી હતી. એ જોઈ જયંતિએ કહ્યું, " બાપાજી, જુઓ અહીં તો દરિયો જાણે જમીનની અંદર ઘૂસી આવ્યો હોયને એવું દેખાય છે ! " ડાહ્યાભાઈએ કહ્યું, ખરૂં છે જયંતિ. આવી રીતે જમીનની અંદર દરિયો ઘૂસી આવ્યો હોય અને તેવો ઘૂસી આવેલો ભાગ ગોળ અને પહોળો હોય તો તે ઉપસાગર કહેવાય. અને જો તે સાંકડો અને અણીદાર હોય તો અખાત કહેવાય. અહીં તો તે ઉપસાગર જેવો જણાય છે.

પાઠ ૭૭ મો—સમુદ્ર કિનારે ભાગ ૨

ભરતી જુવાળ ઓટ ઓસરતી
ભોંયરાં છીપો શંખલા

થોડા દિવસ પછી જયંતિ પાછો દરિયા કિનારે ગયો ત્યારે પાણી કિનારાથી બહુ દૂર હતાં. પહેલાં જેની પર પાણી હતું તે બધો ભાગ હવે પાણી બહાર આવી ગયો હતો. એ જોઈ જયંતિએ પૂછ્યું, " બાપાજી, તે દિવસે તો દરિયામાં પાણી છેક અહીં સુધી હતું અને આજ તો તે બહુ આઘું જણાય છે ! " ડાહ્યાભાઇએ કહ્યું, " તે દિવસે ભરતી હતી; આજે ઓટ છે. દરિયામાં કે નદીમાં વરસાદની રેલ વગર પાણી ચડે ત્યારે ભરતી કે જુવાળ આવ્યો કહેવાય; અને પાણી ઊતરી જાય ત્યારે ઓટ કે ઓસરતી થઈ કહેવાય. અમાસ અને પૂનમે ભરતી ખૂબ ચડે, બીજા દિવસોએ એથી ઓછી ચડે. "

આજે તો કિનારાની પાસે પાણી નહોતું, એટલે નાનાં નાનાં છોકરાં કિનારા પાસેની રેતીમાં રમતાં હતાં. કેટલાંક શંખલા અને છીપો વીણી વીણી ખોળામાં ભરતાં હતાં. કેટલાંક ભીની રેતીમાં ઘર અને ભોંયરાં બનાવતાં હતાં. કેટલાંક રેતીમાં આમતેમ દોડતાં હતાં. કેટલાંક આઘે ભરાઈ રહેલા પાણીના ખાબોચિયામાં હોડીઓ તરાવતાં હતાં.

ડાહ્યાભાઈ—જયંતિ ભરતી, વખતે પાણી અહીં સુધી આવ્યું હતું. આ દરિયાનો કિનારો કહેવાય. દરિયાનું પાણી અહીંથી આગળ ન જાય, એ તેની હદ છે. જો અહીં તો કિનારો રેતાળ છે, પણ કોઈ ઠેકાણે તો પથરા-વાળો અને ખડકોવાળો હોય છે. કોઈ ઠેકાણે તે ટેકરીઓનો બનેલો પણ હોય છે.

પાઠ ૭૮ મો—સમુદ્ર કિનારે ભાગ ૩

બંદર મછવો ટંડેલ સઢ ગોદી
દ્વીપ ભૂશિર સામુદ્રધુનિ દ્વીપકલ્પ

દરિયા કિનારે ફરવા જાય ત્યારે જયંતિ તેની પર હોડીઓ અને વહાણો આમ તેમ જતાં જુએ. તેને દરિયા પર હોડીમાં સહેલ કરવા જવાનું મન થાય. જયંતિ

બીકણ નહોતો. દરિયાનાં મોજાંથી તેને બીક નહોતી લાગતી પણ ઊલટું તેને તો તે જોઈને મજા પડતી.

એક દિવસે તેના બાપાજી તેને એપૉલો બંદર પર લઈ ગયા. ત્યાં તેઓ એક સારા મછવામાં બેઠા. તેમની જોડે બીજા પણ ઉતારુઓ હતા. બધા ઉતારુઓ બેસી ગયા! એટલે વહાણ ચલાવનાર ટંડેલે સઢ છોડી બરાબર બાંધી દીધો. પવન જોરથી ફૂંકાતો હતો અને સઢમાં ભરાતો હતો. પવનના જોરથી મછવો સપ સપ પાણી કાપતો જતો હતો. મોજાં આવતાં ત્યારે મછવો ઊંચો ઊછળતો અને પછી ઝપ લઈ નીચે ઝૂકતો. મછવામાં કેટલાંક નાનાં છોકરાં હતાં. તે બીચારાં મછવો નીચે ઝૂકે ત્યારે બીને રડી પડતાં. જયંતિ જરા પણ બીતો નહોતો.

થોડીવારમાં મછવો કિનારો છોડી દૂર નીકળી ગયો. થોડીવાર તો મુંબાઈ શહેરની ગોદીઓ અને ઊંચાં મકાન અને મિનારા બરાબર દેખાયા, પણ પછી તો મછવો દૂર જતાં આખું શહેર એક ધાબા જેવું દેખાવા લાગ્યું.

બે એક કલાક પછી કોઈ જમીન આવેલી જણાઈ. જમીન પાસે આવતાં બધા ઊતારુઓ ત્યાં ઊતરી પડ્યા. કિનારાની પાસે જ એક ટેકરી હતી. તે ટેકરીને કોરી અંદર મંદિર બનાવેલાં હતાં. ઘણા લોક એ ગુફાનાં મંદિર

જોવા અહીં આવતા. એ ટેકરી પર ચડી ચોમેર નજર નાંખતાં જયંતિને જણાયું કે જમીનની ચારે બાજુ પાણી હતું. એની બહાર જવું હોય તો દરિયો ઓળંગ્યા વગર જવાય જ નહિ. તેના પિતાએ કહ્યું, " જે જમીનની આસપાસ બધી બાજુ આમ પાણી હોય તેવી જમીન બેટ કે દ્વીપ કહેવાય. આપણે હાલ છીએ તે જગા બેટ છે. "

એ બેટ પરથી જોતાં એક ઠેકાણે મુંબાઇ શહેરનો એક ભાગ લાંબા હાથ જેવો દરિયામાં ઘણે દૂર સુધી ઘૂસી ગયેલો જણાતો હતો. તે જોઇ જયંતિએ કહ્યું, " બાપાજી, જુઓ, પણે પેલી જમીન કેવી દરિયામાં દૂર સુધી લંબાઈ છે ! " ડાહ્યાભાઇએ પૂછ્યું, " જયંતિ, એવી જમીનનું નામ તું જાણે છે ? એવી જમીન ભૂશિર કહેવાય. "

પછી ટેકરીની અંદર આવેલું ગુફા—મંદિર જોઈ તેઓ પાછા આવ્યા. પાછા ફરતાં તેમનો મછવો એક ઠેકાણે બે બેટાની વચ્ચે થઇ પસાર થયો. મછવો પાણીની એક સાંકડી પટીમાં હતો, ત્યારે ડાહ્યાભાઇએ જયંતિને કહ્યું, " જયંતિ, પેલી બાજુ આખો દરિયો છે અને આ બાજુ પણ મોટો દરિયો છે; અને તે બંનેની વચ્ચે આ પાણીની સાંકડી પટી છે. બે બાજુ આવેલા

મોટા દરિયાને જોડનારી દરિયાની આવી સાંકડી પટી સામુદ્રધુનિ કહેવાય."

તેમનો મછવો કિનારા પાસે આવ્યો ત્યારે જયંતિને કિનારા પાસે એક જગા બેટ જેવી જણાઈ. ડાહ્યાભાઇએ મછવાવાળાને વધારે પૈસા આપવાને કહ્યું, એટલે તેણે તે જગાની આસપાસ મછવો લઈ જવાની હા કહી. મછવો ફરતો ફરતો તે જમીનના ટૂકડાને છેડે પહોંચ્યો ત્યારે જયંતિને જણાયું કે તેની તે બાજુએ પાણી નહોતું પણ બીજી બધી બાજુ પર પાણી હતું. જો તે બાજુ પાણી હોત તો તે જમીન બેટ જ કહેવાત. એ જોઇ જયંતિએ પૂછયું, "બાપાજી, આ બેટ નથી પણ બેટ જેવું કાંઈ છે." ડાહ્યાભાઇએ કહ્યું "'બેટ જેવું કાંઇ' એને માટે એક શબ્દ તને કહું ? સાંભળ, એવી જમીન દ્વીપકલ્પ કહેવાય. આ દ્વીપકલ્પને મુખ્ય જમીન જોડે જોડનારી આ ગરદન જેવી સાંકડી પટી સંયોગીભૂમિ કહેવાય છે."

ઘેર આવી એક મોટી રકાબીમાં ભીની રેતી ભરી તેમાં જયંતિએ બેટ, દ્વીપકલ્પ, ઉપસાગર, અખાત, ભૂશિર, સામુદ્રધુની અને સંયોગીભૂમિ બનાવ્યાં. પછી તેણે પોતાની નાની બેનને તે બધું દેખાડયું અને સમજાવ્યું.

